10.10.58

CENTRE INTERUNIVERSITAIRE D'HISTOIRE CONTEMPORAINE

INTERUNIVERSITAIR CENTRUM VOOR HEDENDAAGSE GESCHIEDENIS

C 8°
202
4

Cahiers 4 Bijdragen

A. VERMEERSCH
en
H. WOUTERS

BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE BELGISCHE PERS
1830-1848

1958

ÉDITIONS NAUWELAERTS
LEUVEN-LOUVAIN

BÉATRICE-NAUWELAERTS
PARIS

COMITÉ DIRECTEUR
DU CENTRE
INTERUNIVERSITAIRE D'HISTOIRE CONTEMPORAINE

BESTUURSCOMITÉ VAN HET
INTERUNIVERSITAIR CENTRUM VOOR
HEDENDAAGSE GESCHIEDENIS

G. Jacquemyns, professeur à l'Université Libre de Bruxelles, président.

R. Demoulin, professeur à l'Université de l'État à Liège.

H. Haag, professeur à l'Université Catholique de Louvain.

J. Dhondt, professor aan de Rijksuniversiteit te Gent, secretaris.

600001053749

CENTRE INTERUNIVERSITAIRE D'HISTOIRE CONTEMPORAINE

INTERUNIVERSITAIR CENTRUM VOOR HEDENDAAGSE GESCHIEDENIS

Cahiers 4 Bijdragen

A. VERMEERSCH
en
H. WOUTERS

BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE BELGISCHE PERS
1830-1848

1958

ÉDITIONS NAUWELAERTS
LEUVEN-LOUVAIN

BÉATRICE-NAUWELAERTS
PARIS

DE STRUCTUUR VAN DE BELGISCHE PERS
1830-1848

DOOR

A. VERMEERSCH

INHOUD

Lijst van afkortingen 7
Inleiding 9

Hoofdstuk I.

Katholieke pers :
§ 1. Journal des Flandres en Den Vaderlander 18
§ 2. L'Emancipation 30
§ 3. Journal historique et littéraire 36
§ 4. L'Organe des Flandres 45
§ 5. Journal de Bruxelles 49
§ 6. Gazette de Liége 55

Hoofdstuk II.

Unionistische pers :
Le Politique 61

Hoofdstuk III.

Liberale pers :
§ 1. Journal de Liége 69
§ 2. L'Indépendance Belge 73
§ 3. L'Observateur 82
§ 4. Le Précurseur 87
§ 5. Revue Nationale de Belgique 92

Hoofdstuk IV.

Orangistische pers :
Le Messager de Gand 97

Hoofdstuk V.

Radikale pers :
§ 1. Le Débat Social 104
§ 2. Le Libéral Liégeois 110
Nabeschouwing 116
Bibliografie 119
Personenregister 133

LIJST VAN AFKORTINGEN

Archiefbronnen :

A.B. : Archief van het Bisdom Gent.
A.R.A. : Algemeen Rijksarchief, Brussel.
M.A.E. : Ministère des Affaires Etrangères, Paris.
M.B.Z. : Ministerie van Buitenlandse Zaken, Brussel.
P.F.O. : Papieren Frère-Orban.
P.K. : Papieren Kersten.
P.R. : Papieren Rogier.
P.V.W. : Papieren Van de Weyer.
R.T. : Dossier Risquons-Tout.
S.J.B. : Archief van de Jezuiëtenorde, Brussel.

Pers :

D.S. : Le Débat social.
EM : L'Emancipation.
G.L. : Gazette de Liége.
I.B. : L'Indépendance Belge.
IND. : L'Indépendant.
J.B. : Journal de Bruxelles.
J.F. : Journal des Flandres.
J.H.L. : Journal historique et littéraire.
J.L. : Journal de Liége.
L.L. : Le Libéral Liégeois.
M.G. : Le Messager de Gand et des Pays-Bas.
O.B. : L'Observateur Belge.
OBS : L'Observateur.
O.F. : L'Organe des Flandres.
POL : Le Politique.
PREC : Le Précurseur.
R.N.B. : Revue Nationale de Belgique.
VAD : Den Vaderlander.

Diversen :

Doss. : Dossier.
f. : Farde.

De verwijzingen naar een plaats in een blad gebeuren door aanduiding van de afgekorte titel, van de dag van verschijnen, van de maand in Romeinse cijfers uitgedrukt, van het jaartal, de bladzijde en de kolom.

Deze laatste wordt aangegeven door de hoofdletters A, B, C, D, gaande van de linker- naar de rechterzijde van de pagina.

Voorbeeld :

I.B. 5 XI 1846, p. 1 B.
L'Indépendance Belge. 5 november 1846, pagina 1, tweede kolom van links.

INLEIDING

Het is bekend dat het belang van de pers voor de geschiedschrijving van het hedendaags tijdperk niet gering is. De pers is immers een der voornaamste spreekbuizen van de openbare mening die zich sedert het einde van het Oud Regime tot een soevereine macht ontwikkeld heeft.

De bedoeling van deze bijdrage is de wordingsgeschiedenis en de struktuur van enkele in 1830-1848 toonaangevende Belgische persorganen te ontleden.

Voor de geschiedenis van de pers van het onafhankelijke België betekent 1848 het sluitstuk van een eerste ontwikkelingsfase : op 28 mei 1848 verschenen de Belgische kranten voor de eerste maal zonder zegel ten gevolge van de afschaffing van de zegelbelasting, maatregel die genomen werd onder invloed van de revolutionaire gebeurtenissen in februari en maart 1848. Met deze gebeurtenissen die binnen- en buitenlands de positie van België plots maar grondig stabiliseerden, sluit meteen een periode van onze hedendaagse geschiedenis af (1).

De uitgebreidheid van het persmateriaal laat niet toe om in het bestek van deze bladzijden een overzicht te bieden van de volledige Belgische pers. Hoofdbedoeling van dit werk blijve dan ook een licht te werpen op een persbeeld waarin slechts zeer belangrijke organen een plaats kregen. Reeds bij het ondervragen van de pers over een onderwerp, hoeft rekening gehouden met het geringe belang van een zeer groot deel van de kranten; deze zijn als ondergeschikte en/of locale bladen de echo van de grote, leidinggevende organen. Het is duidelijk dat niet alle persorganen voor de historicus een even groot belang opleveren. Immers, de opinie, draagster van de pers, vertoont in haar geledingen ook niet een overal gelijkwaardig belang. Dit laatste wordt bepaald door de economische kracht en de politieke machtspositie die verschillend zijn voor de diverse maatschappelijke groepen.

Ten aanzien van het persmateriaal drong zich dus een keus op en deze werd in eerste instantie bepaald door de vraag : welk is het economische en politieke landschap van België in de periode 1830-1848 en

(1) DHONDT (J.), *Men schreef* 1848, in *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, IV, 1949, pp. 443-444.
SIMON (A.), *België van* 1840 *tot* 1848, in *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, dl. X, Utrecht, 1955, p. 32.

hoe vertoont zich de daaraan beantwoordende kaart van de opinie? Een paar vaststellingen dringen zich op. Twee grote politieke kampen verdelen de politiek en sociaal bevoorrechten in steeds sterkere mate : een katholiek en een liberaal kamp. Het politiek en economisch leven en de er mee gepaard gaande democratische werking concentreren zich in de grote steden.

Het bestaan van deze twee grote politieke blokken en de hegemonie der grote steden boden een eerste aanduiding tot afbakening van de keus. Naast de katholieke en liberale pers vormt de radikale pers, zoals haar publiek, een minderheid die nochtans in 1830-1848 opvallend aan bod komt. Het atype in de Belgische pers van deze periode, wordt gevormd door het unionistisch dagblad *Le Politique* en de Orangistische *Le Messager de Gand et des Pays-Bas*. De politieke strekkingen die ze verdedigen, alhoewel sedert 1839 alle bestaansgrond ontberend, worden zelfs na 1845 nog fel besproken en staan in een slechts langzaam stervende aktualiteit.

Zowel het katholieke als het liberale opinieveld vertonen door uiteenlopende invloeden bepaalde variëteiten die, met het oog op hun omschrijving, met behoedzaamheid moeten benaderd worden. Vooral ten aanzien van de katholieke opinie en haar pers, is een waakzame zin voor de complexiteit der gegevens, wars van iedere oversimplifikatie, geboden. Het religieuze en politieke gehalte van het verzamelbegrip katholiek vertoont in het licht van de begrippen liberaal katholicisme, ultramontanisme, conservatisme e.a. zeer gevoelige wisselmogelijkheden (2).

Het onderbrengen van de bladen bij de titels katholiek, liberaal, unionistisch, orangistisch en radikaal, werd dan ook verricht aan de hand van hun politieke dominante die in en meteen voor iedere krant toelaat een zeer schematische hoofdbepaling te poneren. De termen van deze classificatie streven er dus niet naar de gehele opinie-inhoud van de behandelde kranten te overkoepelen daar deze, in een tijd van nog groeiende en veelal zich zelf zoekende tendensen, niet zelden raakpunten vertonen met andere opinie-stromingen.

(2) Aldus en bij wijze van voorbeeld, dient te worden opgemerkt dat de vooruitstrevende bladen *Journal des Flandres* en *Den Vaderlander*, geschreven door en voor gelovige katholieken, in politicis nochtans het begrip katholiek, hier in de zin van conservatief, verlaten. Dit laat daarom niet toe de politieke strekking van beide bladen volledig te vereenzelvigen met het liberaal katholicisme of met het liberalisme die beide op het sociale vlak gehecht zijn aan het behoud. Zie daarover Haag (H.), *Les origines du catholicisme libéral en Belgique* (1789-1839), Louvain 1950, p. 121 sqq; Simon (A.), *L'Hypothèse Libérale en Belgique, documents inédits*, 1839-1907, Wetteren 1956, p. 11 sqq.

Onze taak zou aanzienlijk lichter geweest zijn indien we hadden kunnen steunen op de oplagen van de Belgische bladen. Deze oplagen zijn gekend tot 1842 dank zij J. Malou's *Notice statistique sur les journaux belges* (3). Voor de latere periode ontbreken ons echter veilige gegevens van statistiek. Evenwel, bij de beoordeling van de waarde der persorganen kunnen de gegevens van oplage niet doorslaggevend zijn. Dit cijfermateriaal beantwoordt niet alleen niet steeds aan de werkelijkheid daar vele abonnementen door propagandisten betaald werden (4) maar zwijgt ook over het werkelijke leven van de bladen : door en voor wie ze geschreven werden, de belangen die ze vertegenwoordigden en de invloed die ze uitoefenden op de lezers (5).

Ook aan grondige pershistorische werken ontbrak het ons. De geschiedenis van de Belgische pers moet nog geschreven worden. Naast enkele sumiere overzichten en verspreide gegevens maakten we gebruik van Warzée (A), *Essai historique et critique sur les journaux belges*, Gand 1845, en Capitaine (U.), *Recherches historiques et bibliographiques sur les journaux et les écrits périodiques liégeois*, Liége 1850. Deze verdienstelijke en baanbrekende werken, beide reeds meer dan een eeuw verouderd en sedert nog niet aangevuld, lijden aan te grote beknoptheid en vele onjuistheden.

Het is niet alleen van belang te weten door hoeveel mensen een krant gelezen wordt, maar ook door welke mensen. Dit probleem van de kwalitatieve uitstraling houdt nauw verband met een ander element : het basis-milieu waarin de politiek-sociale bestaansreden van de krant worstelt. Welnu, via de getuigenissen van de tijdgenoten poogden we de rol en de betekenis van deze elementen af te bakenen. De correspondentie van politici en diplomaten, nagelaten herinneringen van journalisten, getuigenissen van buitenlandse waarnemers, bewaarde krantknipsels met randtekeningen van politieke personaliteiten, onderwierpen we aan een critisch onderzoek. Ook de bladen zelf geven waardevolle aanduidingen onder de vorm van persoverzichten waarin telkens de belangrijkste persorganen geciteerd worden.

Nieuwe vragen stellen zich die voor de pers zeer streng moeten zijn. Welk is de juiste waarde van de geraadpleegde krant? Met welk doel werd ze opgesteld? Wie zijn de stichters? Tot wie willen zij zich

(3) Malou (J.), *Notice statistique sur les journaux belges*, in *Bulletin de la commission centrale de statistique*, dl. I, Bruxelles 1843, pp. 273-307.

(4) Simon (A.), *L'Hypothèse Libérale...*, pp. 105-106.

(5) Deschamps (H. Th.), *La presse comme document d'histoire de l'opinion: un cas d'application*, in *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, XXXVIe congres, Gent 1956, p. 314.

richten ? (6) En met het oog op het beter begrijpen van de sociale opvattingen der persorganen stelden we weer nieuwe vragen. Welk is de sociale oorsprong, ontwikkeling en stand, welke zijn de sociale belangen van hen die in deze pers een machtspositie bekleden ? Hier begon het eigenlijk onderzoek van de structuur der bladen.

Aan een zekere onevenwichtigheid konden we bij de behandeling van de persstructuur niet ontsnappen. Zij spruit voort uit de grote heterogeniteit van het bronnenmateriaal die een onderlinge vergelijking van de kranten en het gezamenlijk beeld bemoeilijkt.

* * *

Het verdwijnen van het Oud Regime en de opheffing van de beperkingen aan de individuele vrijheid, het streven naar steeds volmaakter vormen van democratie, bevrijdden in de eerste helft van de 19e eeuw een voorheen nauwelijks gekende macht : de openbare mening (7). De pers werd een der voornaamste spreekbuizen van de opinie die naar steeds vrijer uitdrukking zocht. In de Belgische samenleving van het midden van de 19e eeuw was ze een factor van belang geworden.

In 1830 hadden de grondwetgevers ons land het principe van de volledige persvrijheid geschonken. Artikel 18 houdt afschaffing in van censuur, borgtocht en toelatingsbrevet. Op het toenmalige conservatieve continent bleef deze beschikking, samen met de instelling van de jury voor persdelikten door artikel 98 voorzien, nog gedurende jaren een sensatie, een gevaarlijke nieuwigheid, „*un scandale législatif et judiciaire*" (8).

Deze persvrijheid, een der voornaamste verwezenlijkingen van onze nationale Omwenteling, bedoelde uitdrukkelijk iedere hindernis voor de vrije meningsuiting op te heffen. In de geest van de grondwetgevers was het behoud van de zegelbelasting welke van de krant een luxe-artikel maakte, evenwel geen inbreuk op dit absolute vrijheidsprincipe. De Grondwet liet, door de instelling van de kiescensus, slechts een zeer klein deel van de bevolking, nl. de meest gegoeden, aan het actieve politieke leven deelnemen (9). Vermits de mindere

(6) „*The historian can not evade the responsability of at least attempting to understand the personality of the newspaper if he is to make use of it as historical material, for upon the personality of the newspaper as a whole largely depends its power for good or for evil*", SALMON (L. M.), *The newspaper and the historian*, New York, 1923, p. 74.

(7) BOURQUIN (J.), *La liberté de la presse*, Lausanne, 1950, p. 68 sqq.

(8) Graaf Woyna aan Metternich, 28 maart 1847, M.B.Z., doss. 10.945.

(9) In 1847 telde het land 46.630 kiezers. Op een totale bevolking van een meer dan

klassen niet betrokken werden in dit politieke leven, leek het evident dat zij aan een krant, d.i. politieke voorlichting, geen behoefte hadden.

Daar de zegelbelasting de kostprijs van de kranten zeer bezwaarde — ze kon tot 40 % ervan bedragen (10) — was de prijs van het abonnement voor de arbeider onbereikbaar hoog. De krant was dus het monopolie van de gegoede standen en een eigenlijke arbeiderspers was niet leefbaar. In welke omstandigheden kon de ongeletterde arbeider van de pers kennis nemen ? De enige uitkomst lag voor hem in het zich laten voorlezen. Dit gebeurde veelal in de herberg waar de aanwezigheid van een krant op deze wijze vaak zelfs een attractie vormde.

De arbeiders waren in de periode 1830-1848 als klasse niet georganiseerd ter verdediging van hun belangen. Wel schreeuwen ze af en toe hun nood aan werk en voedsel uit in hongeroproeren en vlugschriften, maar deze spontane refleksen blijken voorlopig onbekwaam uit te groeien tot een doordachte en gecoördineerde vorm van politieke eisen. Deze laatste werden slechts vertolkt door enkele zeldzame burgerlijke intellectuelen wier pogingen doorgaans zonder weerklank bleven in de volksklasse hoezeer deze ook in de diepste ellende verkeerde (11).

Ook de demokratische en radikale pers richtte zich tot de beperkte groep van vooruitstrevende intellectuelen wie een meer theoretisch dan praktisch sociaal idealisme bezielde. Reeds de vergelijking van de titulatuur van de sociaal vooruitstrevende persorganen in de eerste en tweede helft van de 19e eeuw illustreert de samenstelling van redactie en lezerspubliek van deze bladen. *Le Débat social*, *Le Journal de Charleroy*, *Le Libéral Liégeois* en *Le Radical* verwijzen reeds in hun titels naar een intellectualistische en burgerlijke oorsprong. In de tweede helft van de 19e eeuw weerspiegelt de titulatuur de aanwezigheid van een reeds meer bewust proletariaat : *Le Prolétaire*, *L'Ouvrier*, *La Voix du Peuple*, *L'Atelier*, *La Tribune du Peuple*, *De Werker* (12).

* * *

4.500.000 inwoners, was dit 1 per 100. Cfr. PICARD (E.), *Grelots progressistes, histoire du suffrage censitaire en Belgique depuis 1830*, Bruxelles 1883, p. 34; CHLEPNER (B. S.), *Cent ans d'histoire sociale en Belgique*, Bruxelles 1956, p. 19.

(10) LUYKX (T.), *Een halve eeuw zegelbelasting op de Belgische pers (sept. 1797-mei 1848)*, in *Meded. van de Kon. Vl. Academie voor Wetensch., Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren*, XVIII, 1956, nr 4, p. 14.

(11) DHONDT (J.), *De sociale kwestie in België*, in *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, dl. X, Utrecht 1955, p. 316 sqq.

(12) Over deze bladen, zie BERTRAND (L.), *Histoire de la démocratie et du socialisme en Belgique depuis 1830*, t. II, Bruxelles 1907, pp. 54-92.

De aanzienlijke rol van de pers in het tot stand komen van de Belgische Revolutie moet niet meer bewezen worden (13). Het voor Frankrijk bestemde woord van Hillebrand ,,*Der Journalismus hatte die Revolution von 1830 gemacht*'' (14) is ook toepasselijk op België. Deze grote werfkracht van de pers verklaart de houding der leidende oppositie-journalisten van 1815-1830 ten opzichte van de pers, eens de revolutie voltrokken. Zoals in Frankrijk hadden de politieke publicisten, bewust van de efficiënte rol die ze met de oppositiepers gevoerd hadden en door de gebeurtenissen van 1830 geplaatst in een leidende positie in de nieuwe staatsinrichting, geenszins hun contacten met de perswereld verbroken (15). Niet alleen hielden ze er aan als politicus van een goede pers te genieten, maar ook zorgden ze er voor de sociale belangen voor dewelke ze politiek ageerden, in persverband te organiseren (16).

Vele Franse journalisten die eertijds de wijk hadden genomen voor de Bourbons en hun perscontrole, werkten mede aan de Belgische pers (17). Begaafd met een zeer gevraagde cultuurbagage, een rijke ervaring en talent van publicist, gaven ze aan de stijl en de allure van onze pers een belangrijke ontplooiing. Niet weinigen van hen traden daarbij op als echte journalistieke condotierri hun pen verhurend aan de meest biedende.

Het komt ons niettemin voor dat aan de betekenis en de rol van de Franse journalisten in de Belgische pers wel eens overdreven afmetingen gegeven werd (18). Deze Franse aanwezigheid was vooral opvallend en onloochenbaar sterk in het redactioneel en organisatorisch deel van onze pers. Daartegenover staat dat de bladen die eigendom waren van Fransen een minderheid vormden (19). Daarenboven werden de Franse journalisten door de hoofdredactie en de politici in het blad geïnteresseerd, de nodige richtlijnen opgedrongen. Aan hen was

(13) Zie daarover PIRENNE (H.), *Histoire de Belgique*, Bruxelles 1926, VI, pp. 322-325.

(14) HILLEBRAND (K.), *Geschichte Frankreichs* (1830-1871), Theil II, Gotha 1879, p. 521.

(15) Een buitenlands waarnemer was zelfs verbaasd over de intensiteit van deze gebleven contacten in België. Cfr. POUSSIN (G. T.), *La Belgique et les Belges depuis* 1830, Paris 1845, pp. 278-279.

(16) GRISEBACH (A.), *Zur Charakteristik der Belgischen Presse seit* 1830, in *Der Belfried*, Leipzig 1918, II, p. 553.

(17) SAINT-FERRÉOL (A.), *Les proscrits français en Belgique, ou la Belgique contemporaine vue à travers l'exil*, Bruxelles 1870, prem. partie, p. 195.

(18) O.a. door HELFFERICH (A.), *Belgien in politischer, kirchlicher, pädagogischer und artistischer Beziehung*, Pforzheim 1848, p. 4, en GRISEBACH (A.), *op. cit.*, p. 554.

(19) Van de bladen waarvan we de structuur onderzochten, behoorde slechts *L'Émancipation*, toe aan Fransen, de gebroeders Briavoinne. Zie p. 30.

het meestal vorm te geven aan hetgeen van hogerhand aangeduid werd.

Vanaf 1845 waren voor de Belgische pers de moeilijke wordingsjaren voorbij en steeds minder werd het aandeel van de Fransen in de opstelling van onze bladen op prijs gesteld. Vele kranten drukken hun lezers op het hart dat hun blad niet door vreemde pennen geschreven wordt. Een algemeen verspreid gebruik is ook de bladen van het vijandige politieke kamp de aanwezigheid van een vreemdeling in hun redactie te verwijten. Een uiting van xenofobie schijnt vanaf de veertiger jaren in de pers goed te staan, waarbij vooral Franse, Nederlandse en Israëlietische medewerkers het moeten ontgelden.

Wat was het aandeel van de Nederlandstalige pers ?

Deze richtte zich tot een minder bemiddeld publiek : de geringe burgerij en de lagere clerus, vooral in de kleine steden en op het platteland waar ook de meest welstellende boeren al eens een krant raadpleegden. De kennis van de Franse taal was in deze sociale groepen weinig verspreid (20). Ze waren dus aangewezen op een Nederlandstalige pers. De leden van deze groepen vertonen eigen trekken die het karakter van de pers die ze lezen, bepalen. Daar ze, vooral de geringe burgerij, talrijk zijn, is de afzet van de Nederlandstalige pers verzekerd. Anderzijds laat het budget van deze lezers hun niet toe een duur abonnement op een dagblad te nemen. Aldus verschenen deze bladen hoogstens driemaal per week. Wel deed in 1844 *Vlaemsch België* een poging om als dagblad baan te breken maar op 30 juni 1845 werd de verschijning reeds gestaakt (21). De afschaffing van de zegelbelasting in 1848 schiep voor de Nederlandstalige dagbladpers een nieuwe kans die onmiddellijk waargenomen werd door *Het Handelsblad* van Antwerpen, dat van toen af een dagelijkse periodiciteit aannam (22). Ook de belangstelling der lezers is beperkt en hoofdzakelijk geconcentreerd op het onmiddellijke dagelijkse gebeuren. Vandaar de volkse toon, de zeldzaamheid van het hoofdartikel en de uitgebreidheid van de rubriek ,,faits divers''.

*
* *

(20) Fornari (nuntius van de H. Stoel te Brussel) aan Lambruschini, 21 april 1840, in SIMON (A.), *Correspondance du nonce Fornari* 1838-1843, Bruxelles-Rome, 1956, p. 126.
P. C. Bossuyt (onderpastoor te Kortemark) aan P. Kersten, 18 maart 1841, S.J.B., P.K. 16. Zie ook SIMON (A.), *L'Hypothèse Libérale en Belgique*, p. 106.

(21) Op 21 november 1844, ten gevolge van een innerlijke structuurwijziging, wijzigde het blad zijn titel in *De Vlaemsche Belgen*. Zie daarover FREDERICQ (P.), *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche Beweging*, Gent 1906, dl. I, p. 30.

(22) PRIMS (F.), *Honderd jaren geschiedenis van het Handelsblad van Antwerpen*, in *Jubelalbum van het Handelsblad van Antwerpen* 1844-1944, p. 18 sqq.
DE PERS-*Federatie der Belgische dagbladen*, s.d., p. 7.

Tot het midden van de 19e eeuw kende België vooral een politieke opiniepers. Met de uitbouw van de opinies tot partijen vormde zich ook een politieke partijpers.

De verscherping van de politieke partijenstrijd van 1839 af, had als onmiddellijk gevolg een rush naar de publieke opinie. De beïnvloeding van het kiezerskorps werd de hoofdzorg. De spanning tussen de strekkingen nam steeds toe, de perspolemieken, gevoed door politieke onverzoenlijkheden, wonnen aan bitterheid, zodat de *Journal des Flandres* in 1845 kon vaststellen : ,,*Nous sommes arrivés au jour où chaque parti doit porter sur son drapeau : qui non est mecum, contra me est*'' (23). De politieke literatuur schonk de term ,,partij'' meer en meer burgerrecht (24).

Vond de pers een voldoende belangstelling die even enthoesiast aan haar prikkel beantwoordde? Slechts in zeer geringe mate. De meerderheid van de politiek mondigen gaf blijk van een opvallende onverschilligheid in politicis. Nog in 1858 bekloeg zich prof. Stecher van de universiteit te Luik bij Frère-Orban over het bij de kiesgerechtigden heersende gebrek aan belangstelling en begrip voor de elementairste politieke problematiek (25).

Het rechtstreeks gevolg daarvan was : het passief ondergaan van voor-gekauwde formules. Van de Belgische krantenlezer hangt graaf Woyna het volgende beeld op :

> ,,*Le Belge a une grande paresse d'esprit, ou plutôt il a une certaine lenteur de conception qui le prédispose à adopter presque sans examen les idées qu'on lui offre... Ceci explique l'empire qu'exerce sur son esprit le journal qu'il a l'habitude de lire et dans lequel il est très commode de glaner des opinions toutes faites, des maximes toutes formulées qu'il n'a hâte de s'approprier que pour n'avoir pas besoin en fait de raisonnements de se mettre en frais d'idées de son propre cru*'' (26).

Mogen we besluiten dat de verhouding van pers tot publiek eenzijdig was en dat de pers een macht was die zonder veel critiek aanvaard werd en zelfs het actieve politieke leven kon beïnvloeden?

> ,,*Tous les journaux à quelque couleur qu'ils appartiennent, et quelle que soit la tendance de leur feuille, ont une influence prépondérante sur l'opinion, et même sur la répartition des rôles dans les différentes coteries politiques, en se*

(23) J. F., 4.VII.1845, p. 1. C.
(24) Helfferich (A.), *op. cit.*, p. 6.
(25) J. Stecher aan Frère-Orban, Luik, 30 april 1858, A.R.A., P.F.O., nr 9.
(26) Woyna aan Metternich, Brussel, 15 mei 1847, M.B.Z., doss. 10.945.

> *réservant toujours, comme de raison à eux-mêmes l'emploi de souffleur*''

merkte graaf Woyna op (27).

Tien jaren later drukte kardinaal Sterckx zich nog pregnanter uit :

> ,,*La Presse est le premier pouvoir. Il est non seulement le premier, mais je soutiens qu'il est sans contrepoids*'' (28).

Maar hoe het ook zij, het publiek en diens opinie zijn aanwezig vóór de pers en conditioneren zodoende het bestaan van die pers zelf. Aldus is de politiek-sociale literatuur van de Belgische pers in het midden van de 19e eeuw vooral te beschouwen als de inter-communicatie van pers en publiek. Deze verhouding kan uitgroeien tot eenzijdige drukking wanneer een lezerspubliek de bevoegdheid voor haar voorlichting als het ware delegeert aan dirigerende belangengroepen, ,,pressure-groups'' die in de pers werkzaam zijn, en dit zolang het publiek een minimum van haar eigen belangen kan herkennen.

(27) Ibidem.
(28) Kardinaal Sterckx aan B. Dumortier, 1857, *Kon. Bibliotheek, Brussel, afdeling handschriften, papieren Houtart*, Correspondentie van Barthélemy Dumortier.

Hoofdstuk I.

KATHOLIEKE PERS

§ 1. Journal des Flandres en Den Vaderlander (1)

Het is bekend dat in de jaren voor en na de Revolutie van 1830 vele vooraanstaande katholieken, en niet het minst onder de geestelijken, gedreven door het verlangen de katholieke belangen veilig te stellen in een veranderende moderne wereld, zelf de verdediging opnamen van de vrijheden door de Belgische Grondwet gewaarborgd. Deze aanpassing scheen opgelost in de populaire formule : ,,L'Eglise libre dans l'Etat libre'' (2).

Spoedig na de revolutionaire septemberdagen van 1830 bleek het dat de vrijheidscultus der katholieken een taktische aangelegenheid was die als eenheidsfront in de Omwenteling zou ondergaan. Twee tendensen verraden zich :

1. De progressisten willen in de nieuwe staat het vrijheidsregime zo grondig mogelijk doorzetten, aldus voor de katholieken de politieke voorwaarden scheppende tot een maximale ontplooiing, ongehinderd door een vorstelijke controle.
2. De conservatieven treden remmend, soms zelfs contra-revolutionair op. Zich desolidariserend van de ,,vrijheden'', willen ze het patroon van de gecentraliseerde staat behouden, maar voortaan met de Kerk en het groot-grondbezit als fermenten (3).

(1) *Journal des Flandres*, ondertitel : *Dieu, Liberté, Patrie*. Periodiciteit : zes maal per week. Abonnementsprijs : 12,50 F. per trimester.

Den Vaderlander, ondertitel : *De Belgen zijn getrouwe onderdanen, maer zij verdragen geene slavernij. Keyzer Karel V.* Periodiciteit : drie maal per week (zondag, woensdag, vrijdag). Abonnementsprijs : 4 F. per trimester.

(2) Simon (A.), *Le Cardinal Sterckx et son temps* (1792-1867), Wetteren, 1950, dl. I, p. 228; Haag (H.), *Les origines...*, p. 147. Naast de clerus van de beide Vlaanderen treft men aan de leiding van deze beweging verschillende katholieke vooraanstaanden, zoals : de gebroeders Adolphe en Victor Dechamps, de Robiano-de Borsbeek, Vilain XIIII, de Merode, Barthelemy Dumortier, e.a. — Zie daarover : de Moreau (E.), *Les idées menaisiennes en Belgique*, in *La Nouvelle Revue Théologique*, T. 55, Louvain 1928, pp. 587-588; Brief van Antonucci aan Albani, 3 december 1830, in Simon (A.), *L'Eglise catholique et les débuts de la Belgique indépendante*, Wetteren 1949, pp. 129-135; Simon (A.), *L'Hypothèse libérale...*, pp. 66-67.

(3) Haag (H.), *Les origines du catholicisme libéral en Belgique*, pp. 221-222.

Nauwelijks is het revolutierumoer verstorven, of reeds stijgen anti-constitutionele geluiden uit de katholieke pers op : vanaf november 1830 behoedt de *Courrier de la Meuse* de katholieken voor de ,,moderne absurditeiten'' zoals ze door Lamennais in *L'Avenir* verdedigd en in de Constitutie werden uitgedrukt, zich daarbij wondend aan de begrippen ,,totale vrijheid'', ,,volkssoevereiniteit'', ,,algemene wilsuiting'' (4).

Maar in deze eerste en onzekere tijden worden dergelijke reserves ten aanzien van de vrijheden, door weinige conservatieven geformuleerd, overstemd door de enthoesiaste ijver van vele progressisten (5). Dat vooral in het westen van het land het gros der katholieken hun belangen beter gediend achtte door de bevestiging van het jonge vrijheidsregime, wordt o.a. bewezen door de grote populariteit en het prestige dat de *Journal des Flandres* bij deze bevolkingsgroep, althans in de beide Vlaanderen en zelfs in Henegouwen, genoot. De leidende rol die deze krant — onder de naam van *Le Catholique des Pays-Bas* — in de persoppositie tegen Willem I had gespeeld, verklaart voor een deel deze bijval.

De krant vindt haar oorsprong in *Le Courrier de la Flandre, journal religieux, politique, littéraire et commercial*, door een drukker van het bisdom Gent, J. B. Poelman, op 15 oktober 1823 uitgegeven (6). Van april 1825 af stond dit blad nagenoeg bestendig in de oppositie tegen de regering van het koninkrijk der Nederlanden (7).

Sedert 7 december 1826 herdoopt in *Le Catholique des Pays-Bas* kondigde het op 26 september 1829 het optreden aan van een Nederlandstalige versie, *Den Vaderlander*, die op 16 oktober 1829 zijn verschijning begon (8). Op 4 oktober 1830 werd het blad definitief betiteld als *Journal des Flandres* (9).

De euforie van de katholieken rond de moderne vrijheden van de Grondwet werd reeds in 1832 ernstig verstoord. Immers, het kennis nemen in België van de encycliek Mirari Vos (15 aug. 1832), inhoudend de veroordeling van het liberaal katholicisme, verwekte een deining in de rangen der Belgische katholieken. De reeds bestaande

(4) Haag (H.), *op. cit.*, p. 169-170.

(5) Simon (A.), *L'Hypothèse libérale...*, pp. 66-67.

Zie J. F. : 1.XII.1830, p. 3.A; 12.XII.1830, p. 2.B; 14.XII.1830, p. 2.B; 11.I.1831, p. 3.A; 22.II.1831, p. 2.A; 12.XII.1831, p. 3.A; 5.XII.1833, p. 3.A. VAD. : 21.VII.1831, p. 3.A; 23.VII.1831, p. 3.B; 23.X.1832, p. 2.B.

(6) Verstraelen (J.), *De katholieke pers te Gent*, Antwerpen, s.d., p. 31.

(7) *Ibidem*, pp. 32-33, 41.

(8) *Ibidem*, p. 33.

(9) *Ibidem*, p. 42.

meningsverschillen over de betekenis van de Constitutie kwamen gevoelig in reliëf. Aldus vertonen de conservatieve en progressistische strekkingen uiteenlopende reacties. De *Courrier de la Meuse*, spreekbuis van een voor de Constitutie niets voelend conservatisme, gaat enthousiast over tot de onmiddellijke publicatie van de encycliek, waarin ze de bevestiging vindt van haar campagne tegen de liberale geest van de Grondwet (10).

Haar houding wordt weldra door de samenwerking van drie kanunniken van het bisdom Gent kracht bijgezet in de oprichting van een revue, de *Mémorial du Clergé*, die in haar eerste nummer van mei 1833 de encycliek als een bevrijdende boodschap begroet (11). In tegenstelling tot de *Courrier de la Meuse*, vertoont de *Journal des Flandres*, orgaan der constitutioneel gezinden onder de katholieken, noch haast noch enthousiasme om de inhoud van de pauselijke encykliek aan haar lezers bekend te maken (12).

Al deze een weg zoekende tendensen kregen van 1831 af meer en meer het gezelschap van een nieuwe, belangrijke politieke factor : de Koning.

De Koning, in zijn streven, zover als de Constitutie hem dit mogelijk maakte, persoonlijk in te grijpen in de innerlijke organisatie van een door hem conservatief en gecentraliseerd gewenste staat, vond daartoe niet de nodige steun bij de bisschoppen. Dezen, nog onder de indruk van hun vroegere ervaringen met autoritair ingestelde vorsten, aarzelen de katholieke belangen onvoorwaardelijk te verbinden met de uitbreiding van het koninklijk gezag (13). Dit was o.a. het geval met Van de Velde, de bisschop van Gent.

Einde 1832 werd de *Journal des Flandres* het voorwerp van een ultra-conservatieve intimidatiepoging. Vooraanstaande katholieken oefenden drukking uit op de uitgever J. B. De Nève en op de redacteurs. Dank zij de krachtige morele steun van de bisschop van Gent, Van de Velde, hield De Nève nog stand tot in september 1833. Van 1 oktober af ging met de eigendom van de *Journal des Flandres* ook het politiek arsenaal van de krant in handen der gebroeders Vergauwen over (14).

In december 1833 bleken in het katholieke milieu weer onverzoenbaarheden te bestaan tussen de bedoeling van de encykliek en de pro-constitutionele taktiek. De crisis was kort maar des te heviger. De *Mémorial du Clergé* verweet de *Journal des Flandres* haar slechts oppervlakkige onderwerping aan de encykliek, waarop de *Journal des Flandres* terugbeet : Ge verwijdert u van de Constitutie.

Na ruggespraak met Van de Velde daagden de gebroeders Vergauwen de *Mémorial du Clergé* uit een principe-verklaring, de constitutionele vrijheden bevestigend, te onderschrijven.

Na een onderhoud tussen beide partijen en 48 uren bedenktijd aan de hoofdredacteur van de *Mémorial* toegestaan, bood deze een vervangende verklaring aan die ten opzichte van de Constitutie eerder neutraal en ontwijkend aandeed.

Het was tenslotte Van de Velde die, getrouw aan zijn pro-constitutionele sympathieën, de knoop doorhakte de *Mémorial du Clergé* verbiedend onder voorwendsel dat deze de vrede in het diocees verstoorde (15).

Voortaan waren de ultra-conservatieven aangewezen op een stil verzet. Ze nodigden de katholieke pers te Luik uit te schrijven dat vooral niet de *Journal des Flandres* het orgaan was van de clerus in Vlaanderen (16). Alhoewel lijdzaam toeziend hoe de jonge geestelijkheid in mennaisiaanse geest opgeleid werd, bleef men soms, spijts alles, op de toekomst betrouwen :

> *,,Or, si ces gens là peuvent impunément endoctriner notre jeune clergé, si nous autres nous devons nous renfermer dans un silence absolu, alors je désespère de la Belgique mais il n'en sera pas ainsi''* (17).

In 1835 was de invloed van de progressistische geestelijken blijkbaar op haar zenith gestegen. De bisschop van Gent, oud geworden, liet de leiding van zijn diocees steeds meer over aan de zorgen van de hem omgevende geestelijken. Dynamisch als ze waren, hadden de liberaliserenden, de ,,democraten'' onder hen dit vertrouwen gemonopoliseerd, tot groeiende ontsteltenis van de conservatieven.

Welke bezwaren formuleerden deze laatsten tegen de vooruitstrevenden ? De zeer conservatieve kanunnik Van der Ghote ontdekte in hen eigenschappen die hem zeer compromitterend voorkwamen :

(10) Haag (H.), *op. cit.*, p. 181.
(11) *Ibidem*, p. 184.
(12) *Ibidem*, p. 185.
(13) Simon (A.), *L'Eglise catholique...*, p. 58. Haag (H.), *op. cit. ...*, p. 211.
(14) Haag (H.), *op. cit.*, p. 212-213.

(15) *Ibidem*, pp. 213-214.
(16) Bracq aan Pierre Kersten, Gent, 13 mei 1834, S.J.B., P.K., 12.
(17) Van der Ghote aan P. Kersten, Brugge, 22 juni 1834, S.J.B., P.K. 17.

„M. Pollin, ... il a été membre du Congrès, ... Il n'est pas tendre contre les Gallicans et craint à tout moment le retour des anciennes prérogatives de l'aristocratie et du despotisme royal". „M. Defoere, ... Je crois qu'il a l'esprit démocratique et qu'il est chaud partisan de la liberté de la presse". „Mr. l'abbé Verbeke, ex-membre du Congrès" (18).

Tekenend is het korte maar veelzeggende oordeel : *„M. Verkest, président du séminaire provincial, est un saint homme, mais il lit le Journal des Flandres"* (19). De betekenis van de *Journal des Flandres* is hier scherp gesitueerd : het orgaan van de geestelijken en de katholieken die zich uitspraken voor de moderne vrijheden door de Grondwet gesanctioneerd. Hun aanvoerder in het bisdom Gent was kanunnik Raepsaet, *„c'est lui qui a l'oreille de l'évêque"* (20).

Tot dan toe had de *Journal des Flandres* in de beschermende schaduw van de bisschop ongestoord in politicis kunnen uiting geven aan haar liberaal katholicisme. Het levenseinde van deze geestelijke gezagdrager betekende voor het blad het begin van een ernstige beproeving.

Immers, het zenden van een zaakgelastigde van de H. Stoel in april 1838, in de persoon van Raphaël Fornari, bedoelde vooral de democratische geestdrift van de Belgische clerus te temperen (21). Fornari's blikken wendden zich het eerst naar het bisdom Gent, het grote zorgenkind van de conservatieven. Zijn diagnose was vlug gesteld : *„il y a dans le diocèse une véritable anarchie"* ; dit laatste, aldus Fornari, was het werk van de onverbeterlijke Raepsaet gesteund door twee andere kanunniken, De Smet en Verduyn, *„deux démocrates enragés"* (22). Steeds volgens Fornari, zorgde dit driemanschap ervoor dat alle kerkelijke bedieningen slechts aan geestesverwanten toekwamen, waardoor zich een algemene geest van oppositie tegen het gezag ontwikkelde, via de pers verspreid door de *Journal des Flandres*.

De zware ziekte van de bisschop in 1838, bood de conservatieven de kans om in te grijpen. De Koning zelf wilde snel handelen. Een wetsontwerp werd overwogen om de zieke bisschop op rust te stellen met een pensioen van 9.000 F. De Koning verklaarde zich bereid deze som maandelijks te verhogen met 250 F. uit eigen beurs (23). Maar het

(18) Van der Ghote aan Kersten, Brugge 8 juli 1835, S.J.B., P.K. 17.
(19) *Ibidem.*
(20) *Ibidem.*
(21) Simon (A.), *Correspondance...*, pp. VII-XXVII.
(22) *Ibidem*, p. 13. Fornari aan Lambruschini, 10 mei 1838.
(23) Fornari aan Lambruschini, 4 juli 1838. Simon (A.), *Correspondance...*, p. 21.

einde van de bisschop naderde snel en de conservatieven schoven alvast een candidaat voor de openkomende zetel vooruit : de bestuurder van het seminarie te Brugge, Joseph Delebecque, een anti-mennaisiaan en energieke persoonlijkheid (24).

Een der eerste initiatieven van dit nieuw hoofd van het bisdom Gent, was een poging om de katholieke pers te Gent te reduceren tot een enkel orgaan dat de geest van de constitutie zou aanvaarden maar alle „democratische" ijver zou verwijderen. Inderdaad, naast de *Journal des Flandres* leefde te Gent een tweede katholiek dagblad, *Le Constitutionnel des Flandres* (25).

In de eerste dagen volgend op zijn bisschopswijding op 5 november 1838, verkreeg Delebecque, uiting gevend aan zijn dringend verlangen naar persconcentratie, vanwege de eigenaars van *Le Constitutionnel des Flandres* volledige onderwerping aan de arbitrage van hun bisschop. Toen deze dan ook de *Journal des Flandres* in zijn plan wilde betrekken, stuitte hij op hevige weerstand (26).

Gedurende de laatste weken van 1838 ontspon zich een koortsachtige samenspraak rondom de voorwaarden die de bisschop aan de gebroeders Vergauwen en de geestelijken-aandeelhouders wilde opdringen onder taciete bedreiging van eventueel verbod van hun krant.

Deze voorwaarden hielden het volgende in :

1. Een nieuw blad, resultaat van de fusie van de *Journal des Flandres* en *Le Constitutionnel des Flandres* zou de naam dragen van *Echo des Flandres*.
2. Het zal een onafhankelijke houding aannemen.
3. Het eigendomsrecht van het nieuwe blad, samen met dat van *Den Vaderlander*, zal uitgeoefend worden door een commissie samengesteld uit Herman-Hye en Jean Vergauwen (Journal des Flandres) en d'Hane-de Potter (Le Constitutionnel des Flandres).
4. Aan deze commissie zal een geestelijke, naar keus van de bisschop, als adjunct toegevoegd worden. Deze zal belast zijn met de bisschoppelijke censuur op de artikels betrekking hebbend op de godsdienst, en zal mede beraadslagen in de raad van de commissie in al hetgeen de redactie van beide bladen betreft.

(24) Reeds in 1835 schreef kanunnik Van der Ghote : *„M. Delebecque, président du séminaire, ..., est un homme de la droite du Tout-Puissant. Le parti laméniste est furieux contre lui. Le Journal des Flandres l'attaque nominatim plus d'une fois"*.
(25) Cfr. p. 45-47.
(26) Haag (H.), *op. cit.*, p. 234.

5. De nieuwe commissie zal de bijzondere statuten opstellen, de financiële en materiële zaken regelen, en de redacteurs aanstellen waaronder een van *Le Constitutionnel des Flandres*.
6. De commissie zal geen geestelijke in haar schoot toelaten tenzij deze vermeld onder artikel 4. (27).

Vooral de verbintenis, bevat in art. 4, konden de eigenaars van de *Journal des Flandres* niet in overeenstemming brengen met hun geestelijke vrijheid. Hun afwijzend antwoord stak het vuur definitief aan de lont.

Na voorafgaand overleg met de internuntius, Fornari, en met zijn vicarissen-generaal, richtte de bisschop aan de geestelijken van zijn diocees een circulaire die hun de redactie, het propageren, ondersteunen en lezen van de *Journal des Flandres* en *Den Vaderlander* verbood (28).

De indruk verwekt door dit rondschrijven was explosief. De ganse Belgische perswereld werd in opschudding gebracht (29). Ook de direkt geïnteresseerde, de traditionalistische clerus der Vlaanderen, aanvaardde niet zonder ongenoegen de bisschoppelijke circulaire. Boussen, bisschop van Brugge, desolidariseerde zich van de genomen maatregel (30).

Onder de indruk van deze reacties, werd de Gentse bisschop op de weg terug gebracht. Reeds op 30 december, negen dagen na de beruchte publicatie, knoopte hij de onderhandelingen met de *Journal des Flandres* terug aan. Het artikel 4 werd van zijn voor de *Journal des Flandres* onaanvaardbare inhoud ontladen : de kerkelijke censuur zou in ieder geval niet reiken over politieke bijdragen. Deze toegeeflijke houding ontwikkelde zich verder : de bisschop verklaarde zich bereid zijn circulaire terug te trekken en de volgzame *Le Constitutionnel des Flandres* op te offeren aan de *Journal des Flandres*.

Eén voorwaarde nochtans bleef : de verantwoordelijken voor de *Journal des Flandres* zouden zich publiek verontschuldigen en hun beledigende aanvallen terug nemen (31).

Daarop volgde in de eerste dagen van januari 1839 een periode van verwarring. In principe de bisschoppelijke eis tot publieke verontschuldiging aanvaardend, konden de gebroeders Vergauwen het even-

(27) *Ibidem*, pp. 234-235.
(28) *Ibidem*, p. 236.
(29) Handel (baron van H., Oostenrijks gezantschapsecretaris) aan Metternich, Brussel 18 sept. 1839, M.B.Z., doss. 10.948.
(30) Haag (H.), *op. cit.*, p. 239.
(31) J. F., 20.IX.1839, p. 3.A.

wel moeilijk eens worden met de woordvoerders van het bisdom over de juiste bewoordingen die de draagwijdte van hun knieval zouden inhouden. Op 7 januari tenslotte kwam een definitief tekstontwerp klaar dat de vrucht was van de samenwerking van een medewerker aan de *Journal des Flandres*, de latere minister P. De Decker en drie leidende geestelijken van het seminarie te Gent (32).

De aldus ontworpen publieke verklaring bleek echter een doodgeboren kind te zijn : de eigenaars en medewerkers van *Le Constitutionnel des Flandres* in eenklank met de bisschop, konden er zich niet mede vereenzelvigen.

Geslingerd tussen zijn principiële overtuiging die hem naar de *Constitutionnel des Flandres* en de daarachter schuilende politieke belangen verwees, de anti-democratische adviezen van Fornari, enerzijds, en de matigende wenken van zijn vicarissen-generaal, de onverzettelijkheid van de *Journal des Flandres* en het ongenoegen van de lagere clerus bij wie de opgejaagde krant een grote populariteit genoot, anderzijds, vertrouwde de vertwijfelde Gentse bisschop de eindbeslissing toe aan de aartsbisschop, E. Sterckx. Het antwoord van deze vermeed een definitieve stellingname in een voor de katholieke opinie netelige kwestie, maar stond een statu-quo-oplossing voor : opschorsing van alle onderhandelingen in afwachting van gunstiger omstandigheden. Ten opzichte van de *Journal des Flandres* suggereerde hij een eventuele intrekking van de circulaire indien de krant in het vervolg blijk zou geven van goede wil. De bisschop van Gent, zich aan deze raad houdend, verbrak alle contact met de *Journal des Flandres*. Samen met haar zusterblad, *Den Vaderlander*, werd deze krant aldus verboden lectuur voor de geestelijkheid van het Gentse diocees (33).

Deze krachtmeting hadden de uitgevers-eigenaars van dit kranten-duo met ongerepte stellingen overleefd, vrij van censuur, publieke verontschuldiging, herroeping, en fusie met de *Constitutionnel des Flandres*.

Deze verwikkelingen leren ons de aanwezigheid kennen van een vooral lagere clerus die zich hardnekkig verzet tegen ieder doorgedreven vorm van gezag en toezicht. In een van zijn brieven aan Lambruschini meende Fornari het prototype van de vooruitstrevende geestelijke gevonden te hebben : priester de Haerne. Dit oud-lid van het

(32) J. F., 20.IX.1839, p. 3.B. De conservatieve kanunnik Bracq liet zich in heftige termen uit over het liberaal katholicisme van Pierre De Decker : Bracq aan Kersten, Gent 7 maart 1835, S.J.B., P.K. 12.
(33) Haag (H.), *op. cit.*, pp. 242-243.

Nationaal Congres had een zeer democratische opvatting van de kerkelijke hiërarchie. Hij wenste de pastoors onafzetbaar en daarenboven de dekens door de pastoors, de kanunniken door de dekens, de bisschoppen door de kanunniken verkozen te zien. ,,*En somme, ces messieurs veulent faire de l'Eglise une république*'' (34). Fornari vond ook heel erg dat deze democratische geestelijkheid, ,,*imbu des doctrines mennaisiennes et gâté par les journaux*'' het gezag van haar overheid in niet-geestelijke aangelegenheden verwierp (35).

Het vertrouwen van Fornari zelf, in het slagen van zijn onderneming was zeer beperkt. Uit zijn nabeschouwingen menen we te kunnen opmaken dat de actie tegen de *Journal des Flandres* en *Den Vaderlander* aan de oppervlakte gebleven was en weinig gewijzigd had aan de fundamentele houding van de lagere clerus (36).

Een ander gevolg van de conservatieve campagne was de nu nog groter prikkelbaarheid van Vergauwen's bladen ten opzichte van iedere bemoeiing van het hoger en centraal gezag. Het optreden van Fornari gerugsteund door de koning en de regering had de beide bladen definitief in de oppositie gedreven (37). Het heftige strijdrumoer in 1839 tussen ,,mûrs'' en ,,verts'' verhoogde nog de populariteit van de vervolgde bladen en vooral van *Den Vaderlander* :

> ,,*Cette feuille est devenue depuis plus fameuse encore. Tous nos ministres sont des Judas, etc. M. de Theux surtout est présenté sous les couleurs les plus effrayables : nos bons paysans lecteurs de cette feuille séditieuse, doivent se présenter cet excellent homme comme un de ces prodiges d'iniquités*'' (38).

(34) Fornari aan Lambruschini, 6 december 1838, in SIMON (A.), *Correspondance...*, p. 48.

(35) Fornari aan Lambruschini, 19 april 1839, *ibidem*, p. 89.

(36) Fornari aan Lambruschini, 3 januari 1839, *ibidem*, p. 56. ,,*On ne peut nier que les doctrines de Lamennais aient fait grand mal à ce pays et tourné la tête à beaucoup de personnes, particulièrement parmi le jeune clergé. Tous, à les entendre, rejettent les doctrines condamnées; mais, au fond et sans s'en apercevoir, ils restent fidèles aux principes politiques mennaisiens*''. Fornari aan Lambruschini, *ibidem*, p. 60.

(37) Zie J. F. : 1.I.1839, p. 1.C; 13.I.1839, p. 2.B; 17.I.1839, p. 2.A; 6.II.1839, p. 2.A; 7.II.1839, p. 2.C; 10.II.1839, p. 2.A; 16.II.1839, p. 1.C; 18.II.1839, p. 1.C; 20.II.1839, p. 2.C; 21.II.1839, p. 1.B; 22.II.1839, p. 3.A; 23.II.1839, p. 1.B; 28.II.1839, p. 1.B; 2.III.1839, p. 1.C; 10 III 1839, p 1 B; 13 III 1839, p 1 C; 15 III 1839, p 1 A; 16.III.1839, 1.C; 20.III.1839, p. 1.A; 21.III.1839, p. 1.B; 29.III.1839, p. 2.B; 4.VII.1839, p. 1.C; 8.VIII.1839, p. 2.A; 23.VIII.1839, p. 3.B; 24.VIII.1839, p. 3.A; 26.VIII.1839, p. 2.B; 29.VIII.1839, p. 2.B; 31.VIII.1839, p. 3.B; 1.IX.1839, p. 1.B; 2.IX.1839, p. 3.A; 11.IX.1839, p. 1.C; 15.IX.1839, p. 2.A; 20.IX.1839, p. 2.B; 31.X.1839, p. 3.A. VAD : 2.I.1839, p. 3.A; 9.I.1839, p. 1.B; 25.I.1839, p. 1.C; 2.II.1839, p. 2.A; 6.II.1839, p. 3.A; 13.II.1839, p. 2.A; 15.II.1839, p. 1.A; 17.II.1839, p. 1.A; 20.II.1839, p. 1.B; 22.II.1839, p. 1.A, 3.B; 24.II.1839, p. 1.B; 27.II.1839, p. 3.A; 1.III.1839, p. 1.A; 13.III.1839, p. 1.A, 5.A; 20.III.1839, p. 3.B; 22.III.1839, p. 1.A; 24.III.1839, p. 3.A; 3.IV.1839, p. 2.B; 18.VIII.1839, p. 2.A; 21.VIII.1839, p. 2.C; 25.VIII.1839, p. 1.C; 30.X.1839, p. 1.B.

(38) Bracq aan Kersten, Gent 6 maart 1839, S.J.B., P.K. 12.

Aan de tegenkantingen lieten de gebroeders Vergauwen zich ondertussen weinig gelegen. De aanvallen in hun bladen tegen de Jezuïeten beletten hen niet indrukwekkende financiële operaties te voeren voor rekening van deze geestelijken (39).

In 1840 poogden ze zelfs een pauselijke onderscheiding te ontvangen, wat op het nippertje door de ontketende Fornari verhinderd werd (40).

Hoe was het intussen gesteld met het traditioneel lezerspubliek van de *Journal des Flandres* en *Den Vaderlander* ? Ongetwijfeld had het reactionair optreden van Fornari meer indruk gemaakt op de lezers dan op de tweelingskranten zelf die ongestoord verder liberaliseerden. Niettemin, de in 1839 door Fornari geuite vrees voor de grondigheid van zijn bereikte resultaten schijnt in 1842 bewaarheid te worden. Een attaché van de Franse ambassade te Brussel, Th. de Ferrière-le Vayer, merkte op in een uitvoerig rapport dat hij in 1842 over de Belgische bevolking opstelde : ,,*Les Flandres sont démocratiques. C'est le clergé qui a l'empire et non pas la noblesse*'' (41). Wat is de waarde van dit oordeel ? Steunde de waarnemer op hetgeen hem bekend was hetzij door persoonlijke ervaring hetzij door zegslieden, van de toestand voor 1839 en die hij nog voort deed duren tot in 1842 ? Wel wordt de getuigenis van de Franse diplomaat kracht bijgezet door de gegevens die *Le Débat Social* ons naliet over de abonnementensterkte van de Nederlandstalige bladen in 1846. Dergelijk door kranten aangegeven cijfermateriaal dat niet kan nagezien worden aan de hand van officiële controle-middelen, moet natuurlijk met de grootste voorzichtigheid behandeld worden. Volgens *Le Débat Social* telde *Den Vaderlander* in 1846, 1.000 abonnementen. In de veronderstelling dat dit gegeven juist is, betekent dit niet alleen een opvallende verhoging ten opzichte van de 743 abonnementen in 1842 (42) maar ook een grote voorsprong op het — evenzeer hypothetisch — abonnementenaantal van de conservatieve, te Gent verschijnende, *Den Vlaming* dat volgens *Le Débat Social* in 1846, 615 bedroeg (43).

Indien het nu waar is dat de Vlaanderen ,,democratisch'' waren

(39) de Bassano (hertog, Frans gezantschapssecretaris) aan Guizot, Brussel, 31 maart 1841, M.B.Z., doss. 10.945. de Bassano heeft het over 2.000.000 F. door de Jezuïeten van Gent via de eigenaar van de *Journal des Flandres* geplaatst.

(40) Fornari aan Lambruschini, 23 maart 1840, 14 april 1840, 21 april 1840, 11 mei 1840, SIMON (A.), *Correspondance...*, pp. 117, 123, 126, 127.

(41) DE FERRIÈRE-LE-VAYER (Th.), *Etudes morales et politiques sur la Belgique*, oct. 1842, M.A.E., vol. 22.

(42) MALOU (J.), *Notice statistique sur les journaux belges*, p. 301.

(43) D.S. 30.VIII.1846, p. 99.B.

en de geestelijkheid er het gezag bij uitstek vormde, dan moest deze geestelijkheid ongetwijfeld de lectuur van de *Journal des Flandres* en *Den Vaderlander* verkiezen op deze van de conservatieve *L'Organe des Flandres* en *Den Vlaming*. Het begrip ,,democratisch'' moet natuurlijk in zijn historisch milieu geplaatst worden. In de opvatting van toenmalige adellijke diplomaten wordt het attribuut ,,democratisch'' gehecht niet zozeer aan een beweging van sociale emancipatie van de grootste massa dan wel aan een vorm van zelfbevestiging vanwege de lagere burgerij en clerus. Vooral te Gent had deze sociale tegenstelling die in het patriottische kamp de adel en de burgerij verdeelde, reeds sedert de revolutiedagen van 1830, scherpe vormen aangenomen. De adel had er met ongenoegen de ontplooiing waargenomen van de democratische ,,roturiers'' geleid door de rumoerige en onvermoeibare gebroeders Jean en François Vergauwen die in hun *Journal des Flandres* hun afkeer schreven voor de aristocratie en ,,*le besoin de suprématie que cette caste a montré dans tous les temps*'' (44).

De van 1840 af stijgende ellende van het plattelandsproletariaat bracht ongetwijfeld de lagere clerus — al of niet lezer van de *Journal des Flandres* en *Den Vaderlander* — nader tot het hongerende en door epidemieën uitdunnende volk. Daarenboven had die lagere clerus samen met de ,,geringe borgery'' tot wie *Den Vaderlander* zich bij voorkeur richt, tot 1848 het verlangen naar meer politieke rechten.

Immers, de katholieke geringe burgerij kon normaliter geen voldoening nemen met de politieke stand van zaken. Was ook zij niet, door de hoge kiescensus, van het actieve politieke leven uitgesloten? Vóór de verlaging van de kiescensus, in februari 1848, tot het grondwettelijk minimum van 42 F., bedroeg het aantal kiezers te Gent slechts 1097 (45). Het waren de allerrijksten uit de Gentse samenleving: grootgrondbezitters, fabrikanten en hoge burgerij. De hervorming van 1848, het aantal kiezers tot 3.240 opvoerend, schonk aan honderden minder gegoede burgers de volledige politieke bevoegdheid (46). In de eraan voorafgaande jaren was die katholieke geringe burgerij ongetwijfeld gewonnen voor de verdere democratisering van het politiek stelsel waarvoor zij grondwettelijk in aanmerking kwam. De verdediging van die belangen gebeurde door de *Journal des Flandres* en

(44) Cfr. J.F. 20.XI.1834, p. 1.A. Zie daarover : HAAG (H.), *Les droits de la Cité*, Brux., 1946, pp. 57-60, 72-87.

(45) DHONDT (J.), *Woelingen te Gent in* 1848, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks, III, 1948, p. 40.

(46) *Ibidem*.

Den Vaderlander op een voor de Gentse persverhoudingen vrij schokkende wijze.

In juni 1839 grepen te Gent wetgevende verkiezingen plaats. De Oost-Vlaamse clerus kreeg vanwege de bisschop een vertrouwelijke omzendbrief waarin de lijst van de conservatieve en regeringsgezinde *Constitutionnel des Flandres* aangeprezen werd (47). Ook de progressisten van de *Journal des Flandres* hadden hun lijst. En hier plaatst zich het verrassend verschijnsel : de lijst van de *Journal des Flandres*, beproefde en nooit versagende voorvechter van de Revolutie van 1830, vurig patriottisch en heftig anti-Hollands, krijgt de steun van de Orangistische *Le Messager de Gand* (48). Unie der ontgoochelden van 1839? Maar de liefde is nog niet wederzijds. Immers, naar aanleiding van de gemeenteverkiezingen te Gent in oktober 1839 traden weer twee lijsten op : een van de conservatieven, verdedigd door *L'Organe des Flandres* die ondertussen *Le Constitutionnel des Flandres* was opgevolgd en een lijst van de Orangisten (49). Wat was de houding van de *Journal des Flandres* en *Den Vaderlander*? In naam van de belangen van de geringe burgerij, strijdig met deze der behoudsgezinde grootgrondbezitters door *L'Organe des Flandres* verdedigd, namen de zusterbladen stelling tegen de conservatieve lijst (50). Maar ook de lijst van *Le Messager de Gand* bevredigde de beide bladen niet (51). Het was voor de *Journal des Flandres* en *Den Vaderlander* niet gemakkelijk om hun lezers, na een jarenlange campagne voor onverzettelijkheid jegens de Nederlandse ,,vijand'' die zopas in 1839 haar hoogtepunt bereikte, voor een samengaan met de Orangisten te winnen.

Na 1839 verliest deze onverzoenlijkheid echter snel aan zin, en in 1845 was de *Journal des Flandres* wel heel ver van de vroegere *Le Catholique des Pays-Bas*. Maar een bepaald element hadden de *Journal des Flandres* en *Den Vaderlander* van hun traditie overgehouden : een nooit afnemende oppositie (52). En hierin konden ze het voortaan eens

(47) Bracq aan Kersten, Gent 17 juli 1839, S.J.B., P.K. 12.

(48) HAAG (H.), *Les origines...*, p. 245.

(49) DESTANBERG (D.), *De kiezingen te Gent sedert* 1830, Gent 1910, pp. 53-54.

(50) Zie J.F. 28.VIII.1839, p. 2.B; 14.IX.1839, p. 3.A; 31.X.1839, p. 2.C. VAD. : 1.XI.1839, p. 2.A.

(51) Zie J.F. 28.VIII.1839, p. 2.B; 31.X.1839, p. 2.C; VAD. : 23.X.1839, p. 2.C; 1.XI.1839, p. 2.A.

(52) Enkele voorbeelden : J.F., 12.I.1845, p. 1.A; 16.I.1845, p. 2.A; 8.II.1845, p. 2.B; 12.II.1845, p. 1.A; 15.II.1845, p. 2.A; 18.IV.1846, p. 1.A; 12.V.1846, p. 1.A; 20.V.1846, p. 1.A; 17.IX.1846, p. 1.A; 25.XI.1846, p. 1.A; 28.XI.1846, p. 1.C; 4.II.1847, p. 1.A; 22.II.1847, p. 1.A; VAD. : 19.II.1845, p. 1.C; 25.II.1845, p. 1.A; 26.II.1845, p. 2.B; 7.III.1845, p. 2.C; 1.I.1846, p. 2.A; 8.V.1846, p. 2.A; 18.X.1846, p. 2.A; 1.XI.1846, p. 2.A; 13.XI.1846, p. 2.B; 29.XI.1846, p. 1.C.

zijn met die andere onverbeterlijke opposant : *Le Messager de Gand*. Ook het traditioneel progressisme van de zusterbladen vond na 1839 zijn gading : een aanzienlijk deel van de burgerij wenste verruiming van de toegang tot het actieve politieke leven. Ook op sociaal gebied was er dus een brede brug naar *Le Messager de Gand* die van zijn kant nog een stap verder ging sympathiserend met de radikale en republikeinse beweging (53).

In februari 1845 was de toenadering reeds zozeer gerijpt dat de *Journal des Flandres*, de patriottische jusqu'au boutist van 1830-1839 een ogenblik wederaansluiting bij Nederland verdedigde (54). Veel meer dan een incident was dit echter niet en de beweging tot meer deelname van de burgerij aan het politieke leven bleef tot 1848 in de tweelingsbladen de demokratische toon aangeven. Dit bracht hen steeds nader tot de liberale partijorganisatie (55). De eigenaar van beide bladen, Vergauwen, vinden we dan ook aanwezig op het liberaal congres van 14 juni 1846 (56) dat in de *Journal des Flandres* en *Den Vaderlander* warme verdedigers vond (57). De wetgevende verkiezingen van 1847 vormden voor beide bladen geen probleem meer : in eenklank met *Le Messager de Gand* verdedigden ze de liberale candidaten die een belangrijke overwinning boekten (58).

§ 2. L'Emancipation (1)

In 1843 werd het katholiek dagblad *L'Emancipation* eigendom van twee Franse publicisten, de gebroeders Briavoinne (2). De sociale opgang die deze beide Fransen in België kenden en die bepaald werd

(53) Dhondt (J.), *Woelingen...*, p. 41 sqq.

(54) Dit gebeurde naar aanleiding van de misnoegdheid die te Gent heerste wegens het uitblijven van regeringsmaatregelen ten gunste van de bedreigde suikerrafinaderijen. Zie J.F. 15.II.1845, p. 2.A; 19.II.1845, p. 2.A.

(55) Doelend op de strijdende liberalen vermeldde de *Journal des Flandres* op 4 maart 1843, p. 1.B : „*le parti auquel nous tenons à honneur d'appartenir*". Zie ook J.F. 24.I.1843, p. 1.A; 28.I.1843, p. 1.A; 15.II.1843, p. 1.A; 18.II.1843, p. 1.A; 18.IX.1844, p. 1.A; 5.VII. 1845, p. 1.B.

(56) Congrès libéral de Belgique, séance du 14 juin 1846. Bruxelles, 1875; nouv. édition, p. 12.

(57) J.F. 13.VI.1846, p. 1. c, 2. A, 14. 15.VI.1846, p. 2.A; 20.VI.1846, p. 1.A.B; 21.22.VI.1846, p. 1.A.B. VAD, 17.VI.1846, p. 1.A.

(58) Destanberg (D.), *op. cit.*, pp. 89-90.

(1) *L'Emancipation*, Brussel. Periodiciteit : zeven maal per week. Abonnementsprijs : in Brussel 15 F., in de provincie 17 F. per trimester.

(2) Feibelman (R.), *L'Evolution de la presse bruxelloise*, Bruxelles 1911, p. 12.

door een duidelijke caesuur in hun leven, nl. de gebeurtenissen van 1830, had een voorgeschiedenis in hun geboorteland.

Joseph Amable, in 1797 en Nathalis Marie Briavoinne in 1799 te Parijs geboren, verbleven tot 1830 in deze stad, in de respectievelijke hoedanigheid van „négociant" en „employé". Een zekere Guignan verkreeg in 1830 van de handelsrechtbank van het departement van de Seine, twee vonnissen die de gebroeders Joseph Amable en Nathalis Marie Briavoinne, acceptanten van een wisselbrief, tot het betalen van de som van 6.000 F. veroordeelden (3).

Tengevolge van deze veroordeling verlieten beiden Frankrijk en vestigden zich te Brussel (4).

Een vonnis uitgesproken op 3 maart 1832 door „La Cour Royale de Paris" recht doende als hof van assisen, verklaarde de weduwe Briavoinne en haar zonen, Nathalis en Joseph Amable, schuldig aan het misdrijf van bedrieglijke bankbreuk en veroordeelde hen bij verstek tot een straf van tien jaren dwangarbeid, met voorafgaandelijke tentoonstelling gedurende een uur aan de schandpaal op een openbare plaats (5).

Dit vonnis werd echter op 30 september 1842 door het assisenhof van het departement van de Seine vernietigd op grond van een uitspraak van de jury die de Briavoinne's van alle schuld onthief (6).

In tegenstelling tot de meeste Franse publicisten die na de gebeurtenissen van 1830 in België hun geluk kwamen beproeven en in de naamloze redactie van een blad bleven, bewogen de Briavoinne's zich op meerdere terreinen.

Op 8 mei werd in 1838 een naamloze vennootschap opgericht ter behartiging van de vlasnijverheid : de „Association nationale pour le progrès de l'industrie linière". Het bestuurscomité werd voorgezeten door de volksvertegenwoordiger voor Gent, Desmaisières. Van deze vennootschap voornamelijk samengesteld uit vlashandelaars en enkele politici, was Nathalis Briavoinne secretaris (7).

Een ministeriële beschikking van 13 februari 1840 stelde een onderzoekscommissie in met het oog op het overwegen van de maatregelen ter bevordering van de vlasnijverheid. Aan deze commissie

(3) *La Belgique judiciaire, gazette des tribunaux belges et étrangers*, III, Bruxelles 1845, kol. 363.

(4) *Ibidem*.

(5) *La Belgique judiciaire...*, IV, Brux. 1846, kol. 447-448.

(6) *Ibidem*, kol. 453.

(7) Jacquemyns (G.), *Histoire de la crise économique des Flandres* (1845-1850). Bruxelles 1929, pp. 107, 111.

die zes leden telde, werd Nathalis Briavoinne als secretaris toegevoegd (8). Gedurende 7 maanden ondernam de ,,Commission d'enquête'' inspectietochten en studiereizen, ook in Engeland en Ierland (9).

Ondertussen poogde Nathalis Briavoinne zich de kennis van de onderbouw van de Belgische samenleving op wetenschappelijke wijze eigen te maken. In 1839 publiceerde hij een in Frankrijk veel geraadpleegde studie over de toestand van de Belgische nijverheid : ,,*De l'industrie en Belgique. Causes de décadence et de prospérité. Sa situation actuelle*'' (10). Hij verdiepte zich in de historische ontwikkeling van de economische structuur van de zuidelijke Nederlanden. De vrucht van deze studie, ,,*Mémoire sur l'état de la population des fabriques, des manufactures et du commerce dans les provinces des Pays-Bas, depuis Albert et Isabelle, jusqu'à la fin du siècle dernier*'', werd bekroond door de ,,Académie Royale des Sciences et Belles-Lettres de Bruxelles'' (11).

Gedurende de onderhandelingen tussen Frankrijk en België om tot een douane-unie te komen, werd door de hoogste economische instanties op Nathalis Briavoinne beroep gedaan : deze ondernam in 1842 en 1843 voor rekening van de Belgische regering, in opdracht van de minister van financiën, de Briey, en van het ,,Comité belge de l'industrie'', zes opeenvolgende reizen betreffende een gedetailleerd onderzoek van de voornaamste Franse industrietakken (12). Deze verplaatsingen in zijn land van herkomst waren voor Briavoinne mogelijk geworden sedert het assisenhof te Parijs hem, op 30 september 1842 door een vonnis van vrijspraak van alle schuld bevrijdde.

Al deze activiteiten leren voorlopig nog niets over het werkelijke resultaat die ze voor de Briavoinne's aanvoerden. Voor de oplossing ervan is het jaar 1843 belangrijk.

In 1843 gingen de gebroeders Briavoinne te Brussel tot een verrichting over die in de Belgische perswereld zonder voorgaande was : ze concentreerden 7 kranten in hun bezit. Met de uitbouw van deze perstrust was reeds voorheen een aanvang genomen. Toen in 1843 de Briavoinne's *L'Emancipation* en *L'Echo de Bruxelles* verwierven, hadden ze reeds de volledige controle over *Le Globe, Le Commerce Belge, Le Courrier Belge, L'Eclair* en *Le Fanal* (13).

Al deze bladen waren inzake technische verwezenlijking en berichtgeving aangewezen op het hoofdblad *L'Emancipation*. Hun bestemming echter verschilde : ze werden door de Briavoinne's voor uiteenlopende opiniegroepen in hun hoofdartikel aangepast (14).

Wat *L'Emancipation* betreft, het blad kende in 1843 een bijzonder regime. In dat jaar werd het blad eigendom van een consortium gevormd door beide Briavoinne's en de katholieke volksvertegenwoordiger, Barthélemy Dumortier; deze laatste voor een miniem aandeel evenwel (15).

De gebroeders Briavoinne wijzigden in 1843 niets aan de houding die het blad sedert jaren onveranderlijk had in acht genomen : conservatisme (16) en voorstaan van unionistische oplossingen. Vooraanstaande katholieke politici, zoals Pierre De Decker, Jules Malou en Adolphe Dechamps werkten aan het blad mede door het plaatsen van artikelen (17). Vooral laatstgenoemde was voor *L'Emancipation* meer dan een gelegenheidsmedewerker. Sedert zijn stichting, in 1830, was hij aan het blad verbonden (18).

Het dynamisme door de liberalen in 1845 en in de eerste helft van 1846 ontplooid, en niet het minst in hun pers, culmineerde in het liberaal congres van juni 1846. De katholieke aanvoerders scheen het

(8) *Moniteur Belge*, X, 27 febr. 1840, p. 1.

(9) JACQUEMYNS (G.), *op. cit.*, p. 173.

(10) BRIAVOINNE (N.), *De l'industrie en Belgique. Causes de décadence et de prospérité. Sa situation actuelle*, Bruxelles 1839, 2 vol.; Cfr. DESCHAMPS (H. Th.), *La Belgique devant la France de Juillet, l'opinion et l'attitude françaises de 1839 à 1848*, Paris 1956, p. 479.

(11) BRIAVOINNE (N.), *Mémoire sur...*, Bruxelles, 1840. Cfr. DE SEYN (E.), *Dictionnaire des écrivains belges, bio-bibliographie*, Bruges, 1930, T.I, p. 154.

(12) DESCHAMPS (H. T.), *La Belgique devant la France de Juillet...*, p. 232.

(13) WARZÉE (A.), *Essai historique et critique sur les journaux belges*, Gand 1845, pp. 99-100. VAN SINT-JAN (R.), *Die politische Presse Belgiens*, in *Zeitungswissenschaft, Zweimonatschrift für internationale Zeitungsforschung*, IV, Berlin, Leipzig, p. 147.

De sociale opvattingen door *L'Emancipation* gehuldigd, weerspiegelen de stoffelijke belangen van de onderneming der Briavoinne's. In 1845 aldus, verweet het blad het leidende politieke milieu zijn onverschilligheid voor de initiatieven van de economische grootmachten : de politieke zeden in België zouden een te uitgesproken democratische tendens vertonen die belemmerend werkt voor de kapitalisatie en de trust-vorming. EM. 27.VIII.1845, p. 1.B; 30.VIII.1845, p. 1.B.

(14) HELFFERICH (A.), *op. cit.*, p. 4.

(15) DE TRANNOY (H.), *Jules Malou*, 1810 à 1870, Bruxelles, 1905, p. 222.

(16) De krant huldigt een sociaal immobilisme dat voor iedereen alle heil verwacht van de stilte waarin het maatschappelijk leven verloopt. Zie o.a. EM. 11.IX.1845, p. 1.B. Het mechanisme van de sociale constellatie, aldus *L'Emancipation*, moet aan een bestendig toezicht onderworpen zijn, maar dan slechts door een politiek van werkverschaffing. De aard van het loon is daarbij van secundair belang. Niet in de aard en de motivering, maar in het ontvangen van het loon moet het welbegrepen belang van de arbeiders liggen. ,,*Aumône ou salaire, ceux qui recevront devront leur reconnaissance à ceux qui payent*''. EM. 6.X.1845, p. 1.C. Aan de wet op het coalitieverbod wil *L'Emancipation* streng de hand gehouden zien : het koninklijk besluit van 10 november 1845 betreffende de verplichte toepassing van het werkboekje dat de arbeidersklasse noodzaakt de zedelijke eigenschappen in de jeugd aangeleerd, blijvend te onderhouden, is meer waard dan ,,*cinquante volumes de bavardage métaphysico-démocratique*''. EM. 1.XII.1845, p. 1.B.

(17) DE TRANNOY (H.), *loc. cit.*

(18) DE MOREAU (E.), *Adolphe Dechamps*, 1807-1875, Bruxelles 1911, p. 32.

dat de conservatieve pers op deze ontwikkeling al te onverschillig had toegekeken. In dit verwijt deelde ook *L'Emancipation* (19). Om deze toestand tekeer te gaan werd op 29 april 1846 een overeenkomst gesloten tussen graaf Felix de Merode, optredend voor het ,,Comité conservateur'', enerzijds, en Nathalis Briavoinne, in naam van de eigenaars van *L'Emancipation* anderzijds.

De wederzijdse hoofdverbintenissen werden als volgt gestipuleerd :

1. Gedurende een periode van drie jaren stelde het ,,Comité conservateur'' aan Nathalis Briavoinne jaarlijks een bedrag van 20.000 F. ter beschikking.
2. De redactie van *L'Emancipation* werd onderworpen aan bepaalde richtlijnen :
   a) Huldigen van het conservatief regeringssysteem (20). Dit voorschrift werd dermate stipt opgevolgd dat een buitenlands waarnemer de indruk kreeg dat het blad door de civiele lijst gesteund werd (21).
   b) De belangen van de Kerk vooral dan verdedigen wanneer haar bedienaars en vrienden aangevallen worden, en dit ,,*dans les limites tracées par les devoirs religieux et non au delà*''.
   c) De principes van vrijheid, verdraagzaamheid, unie en gezond verstand, voorstaan. Alle overdrijvingen vooral inzake machtsuitoefeningen aan de kaak stellen (22).

Een drieledige commissie van toezicht op deze gedragslijn, werd samengesteld. Maandelijks besprak deze commissie waarin graaf Felix de Merode en baron de t'Serclaes zetelden, de door het blad te volgen houding. Nathalis Briavoinne die aan de zittingen deel nam, maakte de ontvangen instructies aan zijn ondergeschikte redacteurs over (23).

Welke was de praktische betekenis van deze bepalingen ?

1. Een winstpunt voor het ,,Comité conservateur'' was het dat met de gebroeders Briavoinne meteen een trust van 7 kranten voor de vrijwaring van de conservatieve belangen verzekerd werd.
2. Afgewogen aan de toenmalige expansie en het ijveren der liberalen — april 1846 — doen de defensieve en omzichtige richtlijnen aan Briavoinne opgelegd, als een zelfbeperking aan die bezwaarlijk kon voorzien in de bedoeling welke de overeenkomst had ingegeven : het anti-liberaal verzet van de conservatieve pers meer kracht bijzetten.

Op basis van het gegeven richtplan bleek *L'Emancipation* na de liberale verkiezingsoverwinning van augustus 1847 geenszins uitgerust om met succes de taal van een oppositiekrant te voeren. De gebroeders Malou, bestendig op zoek naar een katholieke en conservatieve pers die onomzichtig politiek en anti-liberaal zou zijn, deelden in 1851 hun enthousiasme mede aan een ,,Société pour le progrès de la Presse conservatrice''. Na langdurige voorbereidingen en onderhandelingen met de Briavoinne's, gelukte het hun in december 1851 *L'Emancipation* voor de genoemde maatschappij in eigendom te verwerven (24).

Voor het begrijpen van de persoonlijkheid en de persactiviteit van de gebroeders Briavoinne zijn de gebeurtenissen van 1830 van belichtende betekenis. Het is immers in 1830 een ogenblik geweest waarop hun levensloop zich als het ware even stil hield om in het geboren België een ander wending aan te nemen. Opportunistisch in de stroom der gebeurtenissen opgaand behoren ze tot de tijden welke Prof. Dr. J. Dhondt aldus karakteriseerde :

> ,,*Geen andere phase uit de geschiedenis waarin zovele werelden de ene na de andere ineengestort zijn* : 1789, 1815, 1830! ... *Elk van die data betekent, en voor ons, en voor gans Europa, een vulkanische uitbarsting van de gemeenschap, die stromen van ontwortelden heinde en verre jaagt. Uit hun sociaal verband gerukte wezens zwerven bestendig doorheen Europa, storten zich als gieren neer waar de revolutie een hiaat tussen gisteren en morgen verwekt*'' (25).

Nathalis, de meest markante van de gebroeders, was voor alles een ondernemer. In deze hoedanigheid verenigde hij er meerdere : niet alleen deze van een handelaar maar ook van een onderhandelaar en een theoretisch geschoold deskundige.

Tot 1846 waren de Briavoinne's ,,producenten'' van pers. Rekening houdend met de smaak en de varianten van het publiek, bevredigden ze op hetzelfde ogenblik uiteenlopende opiniebehoeften.

(19) DE TRANNOY (H.), *op. cit.*, pp. 222-223.
(20) Ten aanzien van de door het liberaal congres van 15 juni 1846 aanvaarde verruiming van het parlementair regime was het standpunt van *L'Emancipation* niet minder conservatief. Zie o.a. EM. 6.VII.1846, p. 1.B; 11.VIII.1846, p. 2.A; 12.VIII.1846, p. 1.B; 15.VIII.1846, p. 1.B; 31.X.1846, p. 1.B. Zodra echter in februari 1848 de democratische hervormingen van Rogier zich opdrongen, stelde *L'Emancipation* zijn lezers gerust en veinsde onverschilligheid voor de maatregelen die hij schouderophalend onthaalt als ,,si peu de chose''. EM. 23.II.1848, p. 1.B. Zie ook : EM. 22.III.1848, p. 2.B; 2.IV.1848, p. 4.A.
(21) Woyna aan Metternich, 4 juli 1846, M.B.Z., doss. 10.945.
(22) DE TRANNOY (H.), *op. cit.*, p. 223.
(23) *Ibidem*, pp. 223-224.
(24) *Ibidem*, pp. 228-232.
(25) DHONDT (J.), *Men schreef* 1848, in *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, IV, 1949, p. 428.

In 1846 verkochten ze de bestemming van de totale productie van hun trust aan een politieke belangengroep.

§ 3. Journal historique et littéraire (1)

Van 1834 tot 1867 onderscheidde zich in de Belgische pers een maandblad waarvan de verspreiding tot ver over de grenzen reikte, de *Journal historique et littéraire*. De schepper ervan was de katholieke publicist Pierre Kersten.

Kersten werd op 19 januari 1789 te Maastricht geboren waar zijn vader een bloeiende lakenhandel dreef. De jonge Kersten kreeg geen zakenopleiding. Op dertienjarige leeftijd begon hij zich volledig aan de studie van de oude talen te wijden. Zijn ganse jeugdvorming stond in het teken van een toekomstig leraarschap en een ruime belangstelling voor alle geesteswetenschappen. Deze in de provinciestad Maastricht teruggetrokken leraar, met tot dan toe uitsluitend intellectuele belangstelling, zoon van een groothandelaar, huwde in 1818 de dochter van de Maastrichtse industrieel Hoebrechts (2).

In oktober 1821 nam Kersten's leven een beslissende wending aan. Hij verhuisde naar Luik om er Dieudonné Stas, uitgever van de *Courrier de la Meuse*, te helpen bij de redactie van dit blad. Deze medewerking was het begin van een perscarrière die onafgebroken in dienst stond van de belangen van de Kerk (3).

Kersten werd gedurende de laatste jaren van het Verenigd Koninkrijk een der heftigste oppositiejournalisten. In deze hoedanigheid trad hij op de vooravond van de Belgische Revolutie definitief in het openbaar. Beschuldigd van politiek persdelikt werd hij voor de rechtbank vervolgd. De gebeurtenissen van september 1830 stelden daaraan een einde (4).

Kersten's bedrijvigheid nam ondertussen een meer zakelijk en commercieel karakter aan. Door Van Bommel, bisschop van Luik tot drukker van het bisdom aangesteld, werd hij het hoofd van een belangrijk uitgevers- en drukbedrijf (5). Een voorname bron van inkomsten vond Kersten daarenboven, althans tot 1845, in de beursspeculatie (6). In 1835 reeds achtte hij zich financieel bij machte om benevens zijn bedrijvigheid als drukker-uitgever, speculant en eigenaar van de *Journal historique et littéraire* in het jaar voordien opgericht, de uitgave van een dagblad te overwegen. Onder druk van zijn raadgevers die een versnippering van zijn activiteit vreesden, zag hij van dit plan af (7).

De elementen van de sociale opgang van zijn gezin schreef Kersten zelf neer in een nagelaten familiekroniek (8) :

21 september 1832 : Kersten verwerft in het stadsmidden van Luik een groot handelshuis ter waarde van 60.000 F.

Juli 1840 : voorbereidselen tot de aankoop van een onroerend goed, huis met weide en landbouwgronden te Grandmenil. Kersten heeft de bedoeling achttien Romeinse obligaties te verkopen.

25 december 1842 : Kersten's private kapel te Luik wordt door de pastoor van St. Denis gewijd.

2 juli 1843 : Kersten schenkt aan de kapel van het pensionaat der Jezuïeten een zilveren monstrans.

15 oktober 1843 : een dochter van Kersten legt haar kloostergeloften af. De nieuwe kloosterzuster ontvangt als bruidschat tien Romeinse obligaties en 10.000 F. in goede werken. Kersten schenkt daarenboven 12.000 F. aan het klooster.

11 juli 1845 : Kersten schenkt aan een tweede dochter, naar aanleiding van haar huwelijk, 45.000 F. als bruidschat, benevens haar uitzet.

21 maart 1846 : Kersten laat een aanvang maken met de bouw van twee huizen gelegen naast zijn woning die hij reeds in eigendom bezit.

26 maart 1849 : schenking aan zijn dochter-kloosterzuster van een nieuwe som : 4.676 F.

8 december 1852 : inauguratie van het orgel door Kersten aan het klooster van Sint Jozef geschonken.

2 juni 1857 : schenking aan het Karmelieten-klooster te Luik van een nieuw beeld van de H. Maagd.

18 mei 1859 : aanbouw van een nieuw huis te Luik.

(1) *Journal historique et littéraire*, Liége, chez P. Kersten, imprimeur de l'évêché. Tome XIII sqq : Liége, chez P. Kersten, de l'imp. de A.-.L Verboven-Debeur, succ. de P. Kersten. Periodiciteit : maandelijks.

(2) Magnette (F.), in *La Vie Wallonne*, CXXX, 1931, pp. 424-425.

(3) *Ibidem*, p. 426.

(4) Over Kersten's persactiviteit gedurende het Verenigd Koninkrijk, zie : F. Magnette, *ut supra*, pp. 427-437.

(5) De datum waarop dit plaats greep konden we nergens achterhalen, ook niet in het familiedagboek van Kersten door hem zelf aangelegd en berustend op het archief van de Jezuïeten-orde te Brussel, P.K. 28b.

(6) Van Camp aan Kersten, 30 juli 1840, S.J.B., P.K., 16; Gilson aan de Chatenay, 12 april 1847, S.J.B., P.K. 28b.

(7) Th. de Montpellier aan Kersten, 21 nov. 1835, S.J.B., P.K. 20. Bracq aan Kersten, 24 december 1835, S.J.B., P.K., 12.

(8) Livre de famille, S.J.B., P.K., 28.

Uit deze opsomming blijkt dat de sociale gedraging, de aard en het bedrag van de uitgaven en financiële verrichtingen, deze zijn van een gegoede familie uit de burgerij.

De publicatie van de *Journal historique et littéraire*, begonnen op 1 mei 1834, werd het beslissend vertrekpunt van een strijd die gedurende de 19e eeuw de Belgische katholieken verdeeld hield.

Voor en ook nog na 1830 wierpen de katholieken zich op als de verdedigers van de onvoorwaardelijke politieke vrijheid. Onder het bewind van Willem I en gedurende de eerste jaren van een nog precaire nationale onafhankelijkheid in het defensief gedrongen, aanvaardde de meerderheid der Belgische katholieken gretig deze essentieel tactische houding. Aangevoerd door de aartsbisschop, Engelbert Sterckx, achtte het episcopaat de geest van de Belgische grondwet geenszins strijdig met de belangen van de Kerk in België.

Dit was slechts een voorlopige toestand. Aanvankelijk nog zeldzame delen van de katholieke opinie pleitten steeds luider voor de uitbouw van een maatschappij die integraal katholiek zou zijn en zonder enig compromis met de liberale vrijheden (9). Niet of onvoldoende gesteund door de bisschoppen vonden deze stemmen bron en gezag voor hun streven ,,ultra montes''. Rome sprak zich in hun voordeel uit : de encyclieken ,,Mirari vos'' in 1832 en ,,Singulari nos'' in 1834 veroordeelden de formulering door Lamennais aan de liberale hypothese gegeven.

Evenwel, aan de feitelijke toestand der katholieken en hun verhouding tot de Staat en de Grondwet, werd door deze encyclieken niets gewijzigd. Door het Belgisch episcopaat werden ze stilzwijgend geïnterpreteerd als niet toepasselijk op de grondwettelijke vrijheden (10).

Het is in deze vroege vormingsperiode van de ultramontaanse reactie dat haar vertegenwoordigers onder de geestelijkheid in de pers naar een uitlaatklep zochten. Een eerste poging te Gent, door de *Mémorial du Clergé*, was op de vijandigheid gestuit van de liberaliserende clerus in Vlaanderen. Het was de bisschop van Gent, Van de Velde, die de *Mémorial du Clergé* het zwijgen oplegde (11).

(9) Over deze ontwikkeling, zie : J. DHONDT, *De politieke groei in België tussen 1789 en 1856*, in *De Vlaamse Gids*, XXXVII, 1953, p. 394.

(10) Zie daarover : SIMON (A.), *L'Hypothèse libérale*, p. 42. De bisschoppen vermeden zelfs de encycliek ,,Mirari vos'' te laten afkondigen. SIMON (A.), *Le Saint-Siège et la Constitution Belge*, in *Collectanea Mechliniensia*, XXXII, 1947, p. 500.

(11) Cfr. p. 21.

Welnu, wat aan geestelijken niet gelukt was, kon de leek Kersten met de *Journal historique et littéraire* verwezenlijken.

Alhoewel gestart onder het medewerkend toezicht van de bisschop van Luik, genoot de *Journal historique et littéraire* geenszins de unanieme bijval van het episcopaat. Door de beroering rond de zaak van de *Mémorial du Clergé* op zijn hoede gesteld, weigerde de aartsbisschop aan Kersten iedere uitdrukkelijke bisschoppelijke bescherming (12). Kersten drong dan ook op deze bescherming niet aan. Veel meer was hij gesteld op een strikte onafhankelijkheid ten opzichte van bisschoppen van wie hij de berusting in het door de liberale grondwet geschapen regime niet kon aanvaarden (13).

Te Gent begroette de groep ontgoochelden van de *Mémorial du Clergé* in de *Journal historique et littéraire* geestdriftig de voortzetting van haar eigen afgestorven initiatief. Vooral vanwege de kanunniken Bracq en Van der Ghote groeide dit uit tot een drukke medewerking (14).

Kersten's samenwerking met Van Bommel was van korte duur. Reeds in juli 1834 verschilde hij van mening met zijn bisschop betreffende de houding door de *Journal historique et littéraire* aan te nemen tegenover de stellingen van Lamennais die aan de heringerichte Leuvense universiteit het rectoraat van De Ram beïnvloedden, dit tot grote verontwaardiging van de ultramontanen (15). Kersten bleef onwrikbaar conservatief en ,,encykliekist'', Van Bommel hield het bij een toegeeflijke en genuanceerde houding.

In de aanvang van 1836 was de breuk aanwezig (16). Door zijn conservatieve inspiratoren, Th. de Montpellier en Bracq tot volhouden

(12) Sterckx aan Kersten, 13 maart 1834, S.J.B., P.K., 6; Sterckx aan Van Bommel, s.d., S.J.B., P.K., 6.

(13) Dit blijkt vooral uit de correspondentie met De Ram. De Ram aan Kersten, 18 oktober 1835, 7 dec. 1836, 12 jan. 1837, 4 dec. 1849, 18 dec. 1849, S.J.B., P.K. 19. — Zie ook : J. B. Malou aan Kersten, 10 april 1836, S.J.B., P.K. 20; Aerts aan Kersten, 22 april 1840, S.J.B., P.K. 18; Kersten aan Sterckx, 29 juli 1845, (minuut), S.J.B., P.K. 14. Deze van de Constitutie en haar vrijheden afkerige gezindheid, komt in vele artikels tot uiting. Enkele voorbeelden : J.H.L., T.I, 8e livraison, 1.XII.1834, pp. 395-404; T.I, 9e livr., 1.I.1835, pp. 478-485; T.I, 10e livr., 1.I.1835, pp. 534-538; T.III, 32e livr., 1.XII.1836, pp. 377-380; T.III, 35e livr., 1.III.1837, pp. 537-541; T.IV, 37e livr., 1.V.1837, pp. 18-28; T.IV, 40e livr., 1.VIII.1837, pp. 191-194; T.V, 49e livr., 1.V.1838, pp. 21-24; T.V, 50e livr., 1.VI.1838, pp. 57-67; T.V. 58e livr., 1.II.1839, pp. 506-523; T.VII, 76e livr. 1.VIII.1840, p. 189.

(14) S.J.B., P.K., farden 12 (Bracq) en 17.3 (Van der Ghote). Door een correspondentie, die vooral talrijk was in de periode 1834-1839, hield Bracq Kersten getrouw op de hoogte van de verwikkelingen rond de zaak van de *Journal des Flandres*. Het was Bracq die vanuit Gent Kersten's aanvallen ,,richtte''.

(15) Van Bommel aan Kersten, 8 juli 1834, S.J.B., P.K. 6.

(16) Bracq aan Kersten, 21 februari 1836, S.J.B., P.K. 12.

aangespoord (17), wist Kersten zich sterk genoeg om het met de bisschoppen oneens te zijn en hun inmenging te weren. Dit des te meer daar de aanmoedigingen uit Rome veelvuldiger toekwamen en als concrete richtlijnen door Kersten zeer op prijs gesteld werden. Reeds in 1835 had de Montpellier Kersten vanuit Rome verzekerd :

„Plus que jamais je suis disposé à vous être utile, je pense très souvent au journal auquel je suis tout dévoué et que je regarde vraiment comme mien par l'intérêt que je lui porte" (18).

Twee dynamische geestelijken, Théodore de Montpellier en Jean-Baptiste Malou, „deux têtes sous le même bonnet" (19), rusteloos bedrijvig tussen Rome en België, hadden een belangrijk aandeel in de stijgende bijval van de *Journal historique et littéraire* in de pauselijke curie (20). Kersten's prestige, te Rome zeer behartigd ook door de Belgische zaakgelastigde graaf d'Oultremont, drong tot de paus door (21). Aan de verering die Malou en de Montpellier aan de Jezuïeten, hun leermeesters te Rome, wijdden, werd ook Kersten al vroeg deelachtig gemaakt. In 1834 nodigde de Montpellier Kersten aldus :

„... vous pouvez hardiment vous regarder comme un membre de ma compagnie, car vous et moi nous travaillerons toujours je l'espère sous la même devise que la compagnie de Jésus, c.à.d. ad majorem Dei Gloriam, et nous défendrons toujours un ordre qui n'a tant d'adversaires que parcequ'il est aussi bon et aussi redoutable aux ennemis de l'église" (22).

In 1836 had Kersten België voorlopig verloren, maar Rome definitief gewonnen. Na zijn breuk met Van Bommel stond hij dus geenszins alleen. Op de achtergrond van Kersten's optreden tegen de liberaal katholieke stroom in, bewoog zich een zeer actieve groep die dank zij wijd vertakte voelhorens de *Journal historique et littéraire* met voorlichting, advies en medewerking voedde.

(17) *„Connaissant Mgr. Van Bommel, ses prétentions quoique ridicules ne m'ont pas surpris; il ne faut pas vous laisser intimider, je crois que ce qu'il attribue si facilement à l'épiscopat Belge, n'a souvent d'autre organe que lui..."* : de Montpellier aan Kersten, 6 febr. 1836, S.J.B., P.K. 20.

(18) Th. de Montpellier aan Kersten, 12 mei 1835, S.J.B., P.K. 20.

(19) De vriendschap en samenwerking tussen beiden was reeds begonnen op het college der Jezuïeten te Saint Acheul (N. Frankrijk) waar ze hun humaniorastudiën volbrachten. Cfr. DE SCHREVEL (G.), HODUM (A.), ALLOSSERY (P.), *Le Diocèse de Bruges* (1830-1930), p. 15. Over hun geestesverwantschap, zie SIMON (A.), *L'Hypothèse libérale*, pp. 44-45.

(20) Th. de Montpellier aan Kersten, 10 jan. 1835, 12 mei 1835, S.J.B., P.K. 20; J. B. Malou aan Kersten, 18 sept. 1835, S.J.B., P.K. 7.

(21) Graaf d'Oultremont onderhield met Kersten een zeer vertrouwelijke correspondentie : S.J.B., P.K. farde 22.

(22) Th. de Montpellier aan Kersten, 26 sept. 1834, S.J.B., P.K. 20.

1. De redactie van de *Journal historique et littéraire* was niet het werk van een enkel schrijver, Pierre Kersten, maar wel van een groep.
2. Alle medewerkers van Kersten waren geestelijken die ofwel tot het Gezelschap van Jezus behoren ofwel door deze orde gevormd en/of met haar in nauwe verbinding staan.
3. Al deze medewerkers zijn de overtuiging toegedaan dat de katholieke inrichting van de Staat het uiteindelijk resultaat van het politieke streven moet worden en dat bijgevolg de Grondwet slechts een voorlopig kwaad kan betekenen (23).
4. In de mate waarin hij zich van de uit politiek-tactische overwegingen liberaliserende bisschoppen verwijderde, zocht Kersten toenadering tot de fel anti-liberale Jezuïeten. Deze ontwikkeling behelsde dus twee stellingnamen :
   a) Onafhankelijkheid tegenover het Belgisch episcopaat : aartsbisschop Sterckx, de bisschop van Luik, Van Bommel, en de katholieke universiteit van Leuven.
   b) Onderwerping aan de richtlijnen van het Gezelschap van Jezus die veelal rechtstreeks verstrekt werden door Johannes Philippus Roothaan, generaal van deze orde (24). Van 1838 af drong Kersten steeds meer op dit patronaat aan. In september 1850 ziek geworden bood hij de Belgische Jezuïeten de overname aan van de *Journal historique et littéraire*. Het voorstel werd afgewezen daar de Jezuïeten een van buiten minder zichtbare positie verkozen (25).
5. In de structuur van de *Journal historique et littéraire* werd een vitale plaats ingenomen door J. B. Malou en Th. de Montpellier. Hun theologische geschooldheid, hun bekendheid met Rome en internationale relaties deden hen een verbindende rol spelen. Vooral dank zij hen werd de *Journal historique et littéraire* in de ultramontaanse kringen van West-Europa graag gelezen. Beiden hadden te Rome, aan de Gregoriaanse universiteit en het Collegium Germanicum, hun theologische vorming ontvangen van de Jezuïeten in

(23) *„Il est clair qu'une constitution comme la vôtre est pour les catholiques plutôt un moindre mal qu'un véritable bien"*, Roothaan, generaal der S. J. aan Kersten, 18 dec. 1840, S.J.B., P.K. 17.

(24) Zie de correspondentie van Roothaan : S.J.B., P.K. 17. Zie ook : Th. de Montpellier aan Kersten, 28 febr. 1836, S.J.B., P.K. 20; Lupus aan Kersten, 3 aug. 1846, S.J.B., P.K. 26; d'Oultremont aan Kersten, 25 aug. 1849, S.J.B., P.K. 22; L. Blanquart S.J. aan Kersten, 9 oktober 1849, S.J.B., P.K. 17.

(25) Kersten aan Gilson, 27 maart 1850, S.J.B., P.K. 28b. Kersten aan superior der Jezuïeten, 7 sept. 1850, S.J.B., P.K. 31.

een geest van gehechtheid aan de H. Stoel. Ze werden later de eerste werkelijk ultramontaanse bisschoppen van België (26).

De medewerking van Malou en de Montpellier was veelzijdig en ingrijpend; ze beperkte zich niet tot het leveren van geregelde bijdragen. Door een regelmatige correspondentie leidden ze Kersten's visie op de problemen. Onderwerpen werden op hun aandrang al of niet behandeld. Vertrouwelijke gegevens over personen, toestanden en nakende gebeurtenissen waarvan zij, vertrouwd met Rome, vaak alleen het geheim bezaten, werden door hen ter verwerking aan Kersten overgemaakt. Ook de opvattingen van Kersten verbeterden ze aan de hand van critische opmerkingen (27). Beschermd door de onwetendheid van het publiek nopens hun medewerking, konden ze de indruk door de *Journal historique et littéraire* bij sommige personen verwekt, nagaan en aan Kersten signaleren (28).

Toen Fornari in 1838 de eenheid onder de Belgische katholieken kwam herstellen door een conservatieve marsrichting op te dringen, was het dan ook geen toeval dat hij zijn voornaamste informatieagenten onder de hem reeds vertrouwde groep van de *Journal historique et littéraire* recruteerde : Malou, de Montpellier, d'Oultremont, Vrindts (29), ex-Jezuïet en bestendig raadgever van Kersten, en tenslotte deze laatste zelf (30).

In de *Journal historique et littéraire* voltrok zich de ontmoeting van de meest conservatieve opinie onder de katholieken met de nieuwe koers vanuit Rome voorbereid.

Het bleek evenwel steeds duidelijker dat deze opinie niets vermocht tegen de evidentie die de grote meerderheid der katholieken in de Constitutie, die het intussen zeer goed deed, erkende. Aan deze feitelijke toestand tenminste, viel voor de ultra-conservatieve katholieken niet meer te tornen. Van een verdere anti-constitutionele onverzoenlijkheid vreesden weldra ook de meest conservatieve katholieken dat het koren op de steeds vlotter draaiende liberale molen zou brengen en een gevaarlijk uitstel van een georganiseerde katholieke strijdvaardigheid tot indijking van het liberale opdringen.

Een tactische middenoplossing drong zich op en Kersten formuleerde ze, vooral sedert 1845, in zijn *Journal historique et littéraire* : conservatieve stellingen zouden verdedigd worden, maar dan binnen de goedschiks of kwaadschiks aanvaarde grenzen van de Constitutie (31). Opportunistisch toegevend aan de politieke werkelijkheid, verzaakte Kersten steeds meer aan het uitstallen van zijn afkeer voor de „moderne vrijheden". Dit ombuigen gebeurde niet zonder moeite : nog in vele artikelen liet Kersten zijn wantrouwen doorschemeren voor het constitutionele stelsel dat hij in geweten bleef verwerpen (32).

Het belang van Kersten voor de periode 1834-1848, ligt o. i. vooral in zijn positie als leek midden in een strijd die de geestelijkheid verdeeld hield. Immers, de ultra's onder de katholieke conservatieven, reagerend tegen de moderne vrijheden, kregen van de bisschoppen weinig kans zich in een eigen pers te uiten. Zelfs het optreden van Fornari kon deze druk op de ultramontaanse pers niet volledig uitschakelen. Dit ondervond Lupus, een geestelijke die hoofdredacteur was van het conservatieve dagblad *L'Ami de l'Ordre*, door de Montpellier in 1839 te Namen opgericht. Zijn ultramontaanse ijver beknot ziende, schreef hij aan Kersten :

„Si nous étions aussi libres que vous l'êtes, nous eussions parlé, mais vous connaissez notre position, le silence nous est, non pas commandé, mais demandé" (33).

(26) SIMON (A.), *L'Hypothèse libérale...*, p. 44.

(27) Zie de correspondentie van Th. de Montpellier en J. B. Malou : S.J.B., P.K., farden 20 en 7.

(28) J. B. Malou aan Kersten, 21 oktober 1838, S.J.B., P.K. 7; Th. de Montpellier aan Kersten, 15 okt. 1846, S.J.B., P.K. 20.

(29) Zie de correspondentie van Vrindts : S.J.B., P.K. 13.

(30) Zie daarover : SIMON (A.), *Correspondance...*, pp. XVI, XVII.

(31) SIMON (A.), *La politique religieuse de Léopold I*, Bruxelles 1953, p. 167, en SIMON (A.), *L'Hypothèse libérale en Belgique*, p. 287.

Voortekenen van deze evolutie zijn van 1840 af waarneembaar. Zie o.a. : J.H.L., T. VII, 74e livr., 1.VI.1840, p. 98; T. VII, 83e livr., 1.III.1841, p. 566-572; T. VIII, 88e livr., 1.VIII.1841, pp. 188-191; T. VIII, 90e livr., 1.X.1841, pp. 288-291; T. VIII, 91e livr., 1.XI.1841, pp. 344-346; T. IX, 102e livr., 1.X.1842, pp. 282-286; T. XI, 121e livr., 1.V.1844, p. 29; T. XI, 125e livr., 1.X.1844, pp. 291-298. Het artikel *„Sur le gouvernement constitutionnel"*, tome VIII, 91e livr., 1.XI.1841, pp. 344-346, ontlokte het enthoesiasme van J. Andries, een der correspondenten van Kersten : *„Je ne puis vous exprimer combien j'approuve votre article de la dernière livraison sur le gouvernement constitutionnel. Cet article à l'heure qu'il est fera encore beaucoup de bien, mais quel immense bien n'aurait-il pas fait, si vous l'eussiez publié il y a cinq ou six ans ! Voilà donc enfin que toutes les fractions de l'opinion catholique sont d'accord que notre base à nous tous, notre arche sainte à laquelle il est défendu de toucher, c'est notre constitution. Non pas qu'on veuille prétendre que ses principes in se et pris dans un sens absolu sont les meilleurs, car ces principes absolus sont condamnés dans les encycliques, mais que vu les circonstances où nous nous sommes trouvés et relativement à nous ce sont les principes qui sont les meilleurs que le congrès ait pu adopter."* J. Andries aan Kersten, 13 nov. 1841, S.J.B., P.K. 8.

(32) Enkele voorbeelden : J.H.L., T. XII, 133e livr., 1.V.1845, p. 35; T. XIII, 148e livr., 1.VIII.1846, pp. 196-198; T. XIII, 151e livr., 1.XI.1846, pp. 348-351; T. XIV, 163e livr., 1.XI.1847, pp. 349-355; T. XIV, 164e livr., 1.XII.1847, pp. 391-404.

(33) Lupus aan Kersten, 11 april 1846, S.J.B., P.K. 26.

In 1847 werden Th. de Montpellier en Lupus ontboden door de bisschop van Namen die hun oplegde in *L'Ami de l'Ordre* het liberaal katholicisme geen geweld aan te doen. *„Je suis sorti de l'évêché avec un profond découragement, entièrement dégoûté"* schreef Lupus aan Kersten, 19 april 1847, S.J.B., P.K. 26.

Ook de kanunniken van de Gentse, ultramontaanse groep hielden, althans gedurende

In zijn hoedanigheid van leek was Kersten minder kwetsbaar voor de controle der bisschoppen. Hun wenken tot matiging kon hij ongestoord aan zich laten voorbijgaan : van Rome immers vernam hij de uitdrukkelijke directieven om zijn eigen ultramontaanse wegen te gaan. Met de morele en daadwerkelijke steun van J. B. Malou en Th. de Montpellier bond Kersten op alle fronten de strijd aan voor de orthodoksie van de kerkelijke leer die hem tevens vanuit Rome en elders door het gezelschap van Jezus voorgehouden werd. Zovele ismen, versies van de ,,moderne dwalingen'', het Hermesianisme (34), Bonaldisme (35), romantisme (36), traditionalisme (37), werden in de *Journal historique et littéraire* aangevallen (38).

Op sociaal plan waren de meeste van Kersten's opvattingen toepassingen van zijn principiële afkeer voor het beginsel van de volkssoevereiniteit (39). Hier ontmoette Kersten de goedkeuring van Metternich die in de *Journal historique et littéraire* de enige aanvaardbare vrucht smaakte van de door hem zozeer gesmade persvrijheid in België (40).

---

het episcopaat van Van de Velde, d.i. tot 1838, hun medewerking angstvallig in het anonymaat : L. Van der Ghote aan Kersten, 5 april 1834, S.J.B., P.K. 17.

(34) J.H.L., T. IV, 43e livr., 1.XI.1837, pp. 350-352, 355-358; T. IV, 45e livr., 1.I.1838, pp. 449-452; T. IV, 48e livr., 1.IV.1838, pp. 620-622; T. V, 51e livr., 1.VII.1838, pp. 114-118, 125-129; T. V, 52e livr., 1.VIII.1838, pp. 205-206; T. V, 54e livr., 1.X.1838, pp. 269-274; T. V, 55e livr., 1.XI.1838, pp. 327-333; T. V, 56e livr., 1.XII.1838, pp. 380-386; T. V, 59e livr., 1.III.1839, pp. 543-551; T. X, 118e livr., 1.II.1844, pp. 494-497.

(35) J.H.L., T. VIII, 88e livr., 1.VIII.1841, pp. 178-187; T. XII, 144e livr., 1.IV.1846, pp. 599-611; T. XIII, 145e livr., 1.V.1846, pp. 12-26; T. XIII, 146e livr., 1.VI.1846, pp. 69-88; T. XIII, 147e livr., 1.VII.1846, pp. 123-139; T. XIII, 148e livr., 1.VIII.1846, pp. 166-183; T. XIII., 149e livr., 1.IX.1846, pp. 211-231; T. XIII, 153e livr., 1.I.1847, pp. 418-438.

(36) J.H.L., T. II, 20e livr., 1.XII.1835, p. 423; T. IV, 44e livr., 1.XII.1837, pp. 394-402.

(37) J.H.L., T. I, 16e livr., 1.VIII.1835, pp. 194-199; T. II, 24e livr., 1.IV.1836, pp. 611-613; T. XIII, 151e livr., 1.XI.1846, pp. 320-335; T. XIII, 152e livr., 1.XII.1846, pp. 376-390; T. XIII, 153e livr., 1.I.1847, pp. 418-438; T. XIII, 153e livr., 1.I.1847, pp. 455-461; T. XIII, 156e livr., 1.IV.1847, p. 676; T. XIV, 158e livr., 1.VI.1847, pp. 83-89.

(38) Zie daarover : CAPITAINE (U.), *Recherches historiques et bibliographiques sur les journaux et les écrits périodiques liégeois*, Liége 1850, p. 200 sqq; MAGNETTE (F.), *op. cit.*, p. 480.

(39) J.H.L., T. I, 8e livr., 1.XII.1834, pp. 395-404; T. III, 31e livr., 1.XI.1836, p. 321; T. III, 34e livr., 1.II.1837, p. 482; T. IV, 37e livr., 1.V.1837, p. 18; T. X, 112e livr., 1.VIII.1843, pp. 198-201; T. X, 115e livr., 1.XI.1843, pp. 353-355; T. X, 116e livr., 1.XII.1843, pp. 406-410; T. XI, 125e livr., 1.X.1844, pp. 291-298; T. XII, 135e livr., 1.VII.1845, pp. 136-140; T. XII, 139e livr., 1.XI.1845, pp. 344-349; T. XIII, 146e livr., 1.VI.1846, pp. 88-91; T. XIII, 149e livr., 1.IX.1846, p. 248; T. XIII, 151e livr., 1.XI.1846, pp. 348-351; T. XIII, 154e livr., 1.II.1847, pp. 606-608; T. XIV, 159e livr., 1.VII.1847, pp. 133-142; T. XIV, 163e livr., 1.XI.1847, pp. 349-355; T. XIV, 164e livr., 1.XII.1847, pp. 391-404; T. XIV, 165e livr., 1.I.1848, pp. 451-459; T. XIV, 168e livr., 1.IV.1848, pp. 605-611; T. XV, 169e livr., 1.V.1848, p. 34.

(40) Dietrichstein aan Metternich, 11 juni, 17 juni 1840, M.B.Z. doss. 10.945;

§ 4. L'ORGANE DES FLANDRES (1)

De encycliek ,,Mirari vos'' van paus Gregorius XVI veroordeelde in 1832 een eerste maal de moderne vrijheden zoals ze door Lamennais voorgesteld werden en in de Belgische grondwet bevat waren. De Belgische bisschoppen waren echter de liberaal-katholieke oplossing toegedaan en vermeden de encycliek af te kondigen.

Deze houding wekte de verontwaardiging van de ,,encycliekistische'' geestelijken (2). In het bisdom Gent opvallend in de minderheid, werden ze er geleid door enkele kanunniken, die, om hun trouw aan ,,Mirari vos'' te betuigen, van mei 1833 af een tijdschrift publiceerden : *Le Mémorial du Clerge*. Door de *Journal des Flandres*, spreekbuis der liberale katholieken in Vlaanderen, in een stormachtige polemiek ervan beschuldigd de grondwettelijke vrijheden te verwerpen, kreeg *Le Mémorial du Clergé* in december 1833 van Van de Velde verbod nog verder te verschijnen (3). *Le Mémorial du Clergé* had een zeer kwetsbare zijde : ze was het werk van geestelijken en als dusdanig onderworpen aan het bisschoppelijk ingrijpen. Het werd voor de conservatieven een ervaring waarmede voortaan rekening gehouden werd. Toen ze, in september 1834, zich opnieuw via de pers tot de opinie richtten, ging het initiatief niet meer van geestelijken, maar van leken uit. Een dagblad met name *Le Constitutionnel des Flandres* werd ontworpen door drie edellieden : de graaf d'Hane de Potter, markies de Rhodes en burggraaf Moerman d'Harlebeke in samenwerking met de katholieke publicist, Edouard-Amand Neut (4).

Ook deze keer poogden de liberale katholieken van de *Journal des Flandres* door heftig protest, op de bisschop indruk te maken in de hoop dat de maatregel waarvan de *Mémorial du Clergé* het slachtoffer geworden was, zou herhaald worden. Dit lukte hun niet meer. De verklaring werd door kanunnik Bracq, medestichter van de afgeschafte *Mémorial du Clergé* aldus aangestipt :

Anonymus vanuit Rome aan Kersten, 16 januari 1841, S.J.B., P.K. 10; Kersten aan Gilson, 27 april, 28 juni 1850, S.J.B., P.K. 28b.

In oktober 1850 had Kersten te Brussel een langdurig onderhoud met Metternich : Kersten aan Gilson, 30 oktober 1850, S.J.B., P.K. 28b; D. Stas aan Kersten, 28 februari 1851, S.J.B., P.K. 8.

(1) *L'Organe des Flandres*. Gand, P. Van Hifte, imprimeur. (Abonnementsprijs niet vermeld). Periodiciteit : zes maal per week.

(2) SIMON (A.), *L'Hypothèse Libérale...*, p. 17.

(3) Cfr. p. 21.

(4) Bracq aan Kersten, 11 sept. 1834, S.J.B., P.K. 12. Over Amand Neut, zie : HENRY (H.), *Journalisme et Politique*, Namur 1929, p. 27 sqq.

„Les marquis de Rhodes et les comtes d'Hane et Moerman n'ont jamais dit Promitto Reverentiam et Obedientiam, comme nous l'avons fait dans notre ordination" (5).

De bedoelingen van *L'Organe des Flandres* in 1839 waren reeds deze geweest van *Le Constitutionnel des Flandres* in 1834 :

1. Een remmende invloed uitoefenen op het liberaal katholicisme, voorgestaan door de *Journal des Flandres* en *Den Vaderlander*, zeer verspreid onder de lagere geestelijkheid in Vlaanderen (6).
2. De nog Orangistische handelaars en industriëlen, *„les Orangistes revenus, les négociants qui ne peuvent souffrir les platitudes du Messager"*, winnen door een ruime plaats te bieden aan economisch georiënteerde artikelen (7).

Le Constitutionnel des Flandres stond voor een zeer zware opgave. Twee grote moeilijkheden beletten haar ontplooiing :

1. Het blad dat eigendom was van conservatieve edellieden werd geweerd door de bisschoppelijke overheid, die zwichtte voor de liberaal-katholieke meerderheid van de clerus, lezers van de *Journal des Flandres* en van *Den Vaderlander* (8).
2. *Le Constitutionnel des Flandres* wilde in de Gentse samenleving, gekenmerkt door zeer vijandige tegenstellingen, onverenigbare belangen verzoenen : deze van de patriottische clerus en grootgrondeigenaars enerzijds en van de Orangistische handelaars en industriëlen anderzijds (9).

In oktober 1838 overleed Van de Velde. Hij werd opgevolgd door een streng conservatief, Joseph Delebecque. Deze trof de conservatieve katholieke pers aan in een toestand van moedeloosheid en lijdzaam toezien op de hegemonie van de *Journal des Flandres*. De financiële offers waren vruchteloos gebleven. Enkele dagen voor zijn wijding, drong de nieuwe bisschop reeds bij de eigenaars van *Le Constitutionnel des Flandres* aan om in hun omgeving de geldelijke steun van de vermogende katholieken op te wekken. Het antwoord van de markies de Rhodes was een en al moedeloosheid :

(5) Bracq aan Kersten, *ut supra*.
(6) *Ibidem*.
(7) *Ibidem*.
(8) Treffend is het dat de *Journal des Flandres* alle berichten betreffende kerkelijk en diocesaan leven rechtstreeks van het bisdom ontving; dit voorrecht was aan *Le Constitutionnel des Flandres* ontzegd. Ze moest zich tevreden stellen met het copiëren van de *Journal des Flandres*. Bracq aan Kersten, 14 augustus 1835, S.J.B., P.K. 12.
(9) *Ibidem*.

„Je ne puis engager personne de mes amis à y contribuer. Ils sont trop gênés pour y penser, et malheureusement toutes les personnes pieuses et donnantes sont du parti du journal des Flandres. ... Je viens encore de recevoir une invitation pour payer 500 francs pour ma part dans la dernière liquidation du Conservateur, après tout ce que nous avons payé. Vraiment, on croit que nos bourses sont inépuisables. Et je n'ai pas ce bonheur là" (10).

Vast besloten de eenheid onder de clerus van zijn diocees te herstellen, wilde Delebecque dit eerst bewerkstelligen in de pers. Zijn poging in samenwerking met de pauselijke internuntius, Fornari, om de *Journal des Flandres* en *Le Constitutionnel des Flandres* tot één blad, onder zijn censuur staande, te versmelten bleven na langdurige en geruchtmakende onderhandelingen, vruchteloos (11). De bisschop nam dan de oorspronkelijke bedoelingen van *Le Constitutionnel des Flandres* weer op om er meer reliëf aan te geven in een voortgezet maar nieuw getiteld blad : *L'Organe des Flandres*. Deze bedoelingen waren in 1839 nog steeds aktueel :

1. De liberaal katholieke clerus, spijts blijken van onderwerping na de gezamenlijke actie van Fornari en Delebecque, bleef in stilte zijn opvattingen getrouw (12).
2. Tot aan de vooravond van het sluiten van het verdrag der XXIV artikelen, had het Orangisme te Gent een partijorganisatie behouden en nog vele industriëlen en handelaars bleven lezer van *Le Messager de Gand* die onvermoeid de economische belangen van de stad bepleitte.

Voor vele tijdgenoten stond het vast dat tot de oprichting van *L'Organe des Flandres* bijdragen werd door enkele industriëlen uitkijkend naar een krant die zoals *Le Messager de Gand* economische belangen zou verdedigen maar in tegenstelling tot het Orangistische orgaan regeringsgezind zou zijn (13).

Welke waren de zichtbare tekenen die voedsel gaven aan deze veronderstellingen ?

(10) de Rhodes aan Ch. Retsin, 20 oktober 1838, A.B., B XXIa, 56. *Le Conservateur Belge* : een katholiek dagblad dat verscheen van 16 juni tot 31 dec. 1837. Cfr. WARZÉE (H.), *op. cit.*, p. 103.
(11) Cfr. pp. 22-25.
(12) Fornari aan Lambruschini, 24 januari 1839, in SIMON (A.), *Correspondance...*, p. 60.
(13) LEBROUCQUY (P.), *Souvenirs d'un ex-journaliste*, Brux. 1842, p. 67; J.F. 10.VIII. 1839, p. 2.A : *„Trois ou quatre fabricans de Gand se sont mis en relation avec le ministère afin d'obtenir de celui-ci les fonds nécessaires à l'établissement d'une feuille dite gouvernementale qui défendrait les hommes et les actes politiques du pouvoir, à condition que la fabrique serait protégée et favorisée par tous les moyens possibles"*. HAAG (H.), *op. cit.*, p. 246 noemt deze inlichtingen van de *Journal des Flandres*, „assez convaincants".

1. Het sluiten van het verdrag der XXIV artikelen betekende voor het Gents Orangisme een zware beproeving. Niet zonder reden kon men veronderstellen dat vele handelaars en industriëlen het Orangisme, als voorbijgestreefd, definitief zouden opgeven. Zoals voorheen *Le Constitutionnel des Flandres* hoopte *L'Organe des Flandres* dit vrijkomend kliënteel te ondervangen.
2. *L'Organe des Flandres* diende zich aan als een blad in hoofdzaak gewijd aan de materiële en economische belangen :

> „... *la fondation d'un journal spécialement consacré à la défense de l'industrie... ; cette mission est celle que l'Organe des Flandres s'apprête à remplir. Les intérêts matériels traités naguère avec dédain forment désormais chez les peuples éclairés la base de la politique*" (14).

Maar ook *L'Organe des Flandres* leed aan hetzelfde euvel van zijn voorganger :

1. *L'Organe des Flandres* zocht te Gent tevergeefs een opinie waarvan haar ijveraars een voorstelling hadden maar die in de werkelijkheid niet aanwezig was : een niet bestaand trefpunt van zeer conservatieve geestelijken en adellijke grootgrondbezitters enerzijds en progressistisch ingestelde zakenlieden anderzijds.
2. *L'Organe des Flandres* maakte het zelfs de minst vasten onder de Orangisten niet gemakkelijk. Alhoewel niet zelden vermoeid van de onvruchtbare personalia van *Le Messager de Gand* behielden deze industriëlen hun fundamentele houding : liberaliserend, anticlericaal en fronderend jegens het sedert 1830 bestaande. Welnu, al te vroeg en zonder veel overgang bekende het blad zich episcopaal en regeringsgezind (15).

Immers, toen de *Journal des Flandres*, het liberaal katholiek blad, zijn aanvallen op de conservatieve regering en het bisdom aanhield, moest *L'Organe des Flandres* door Delebecque gepatroneerd, kleur bekennen. Het blad nam het op voor de regering en de ultramontaans gezinde bisschop. „*C'était une maladresse insigne*" beoordeelde een tijdgenoot deze ontwikkeling.

(14) O.F. 17.VIII.1839, p. 1.A. Zie ook O.F. 18.VIII.1839, p. 1.A; 19.VIII.1839, p. 1.A; 22.VIII.1839, p. 1.A; 28.VIII.1839, p. 1.A.

(15) Lebrocquy (P.), *op. cit.*, p. 67. Zie O.F., 28.VIII.1839, p. 1.A; 29.VIII.1839, p. 1.A; 31.VIII.1839, p. 2.A; 9.IX.1839, p. 1.A; 12.IX.1839, p. 1.A; 14.X.1839, p. 1.A; 17.X.1839, p. 1.A; 22.X.1839, p. 1.A; 6.XI.1839, p. 1.A; 4.XII.1839, p. 1.A; 6.XII.1839, p. 1.A; 7.XII.1839, p. 1.A; 21.XII.1839, p. 1.A; 23.XII.1839, p. 1.A.B.

> „... *L'Organe n'enleva pas trois abonnés au Messager. Les industriels eux-mêmes renièrent et désertèrent le nouveau journal*" (16).

Niettemin had het blad nog de toekomst voor zich. Juist de bevrijding van zijn artificiële opdracht, welke ook zijn voorganger *Le Constitutionnel des Flandres* verhinderd had te leven, maakte het *L'Organe des Flandres* mogelijk een weliswaar beperkter maar verzekerd lezerspubliek te bereiken. Te Gent begon zich onder bisschoppelijke leiding de kern te vormen van een ultramontaanse strijdgroep die in de tweede helft van de XIXe eeuw het politiek liberalisme verwerpend, voor een terugkeer naar een grondig katholieke maatschappij ijverde. Toen in 1853 de bisschop van Gent voor deze stroming een persorgaan schiep, legde hij de vrucht van zijn jarenlange ervaring met *L'Organe des Flandres* (17), erin neer : *L'Organe des Flandres* in 1852 omgedoopt tot *Le Conservateur* werd in het volgende jaar *Le Bien Public* (18).

§ 5. Journal de Bruxelles (1)

Het verschijnen van de *Journal de Bruxelles* beantwoordde aan een behoefte die onder de zeer conservatieve katholieken levendig was (2). Tot 1841 was de katholieke dagbladpers slechts locaal ingericht en bedoeld. Haar betekenis overschreed nauwelijks de plaatselijke omschrijvingen en van geen enkel blad ging een overkoepelende en leidinggevende invloed uit. Vooral in de hoofdstad werkte deze toestand in het nadeel van de katholieken. De schuchter katholieke *L'Emanci-*

(16) Lebrocquy (P.), *ut supra*.

(17) Voor het conservatisme door *L'Organe des Flandres* op verschillende terreinen gehuldigd, zie O.F., 18.19.I.1841, p. 1.A; 22.I.1841, p. 1.A; 29.I.1841, p. 1.A; 1.2.II.1841, p. 1.A; 4.II.1841, p. 1.A; 5.II.1841, p. 1.A; 10.II.1841, p. 1.A; 14.II.1841, p. 1.A; 18.II.1841, p. 1.A; 21.III.1841, p. 1.A; 12.13.IV.1841, p. 1.A; 7.V.1841, p. 1.A; 10.11.V.1841, p. 1.A; 4.IX.1841, p. 1.A; 8.IX.1841, p. 1.A; 1.XI.1841, p. 1.A; 20.XI.1841, p. 1.A; 12.XII.1841, p. 1.A; 9.I.1842, p. 1.A; 19.I.1842, p. 1.A; 2.IV.1842, p. 1.A; 3.IV.1842, p. 1.A; 6.7.V.1842, p. 1.A; 9.10.V.1842, p. 1.B; 20.V.1842, p. 1.A; 6.7.VI.1842, p. 1.A; 9.X.1842, p. 1.A; 20.I.1843, p. 1.A; 21.II.1843, p. 1.A; 24.III.1843, p. 1.A; 14.IV.1843, p. 1.A; 21.IV.1843, p. 1.A; 7.VI.1843, p. 1.A; 30.31.X.1843, p. 1.A; 20.21.XI.1843, p. 1.A; 8.9.VII.1844, p. 1.A; 20.IX.1844, p. 1.A; 26.IX.1844, p. 1.A; 9.X.1844, p. 1.A; 10.X.1844, p. 1.A; 29.XI.1844, p. 1.A; 20.II.1845, p. 1.A; 22.II.1845, p. 1.B; 19.III.1845, p. 1.C; 4.XI.1846, p. 1.B; 26.I.1848, p. 1.A; 27.II.1848, p. 1.A; 22.III.1848, p. 1.A; 25.III.1848, p. 1.A; 3.IV.1848, p. 1.A.

(18) Verstraelen (P.), *op. cit.*, p. 63.

(1) *Journal de Bruxelles. Politique, littérature et commerce.* Periodiciteit : zeven maal per week. Abonnementsprijs : Voor Brussel : 12.30 F. per trimester. Voor het overige van België : 14.50 F.

(2) Bossuyt aan Kersten, 8 aug. 1840, 12 jan. 1841, S.J.B., P.K. 16; J. B. Malou aan Kersten, 25 okt. 1840, S.J.B., P.K. 7. Zie ook : de Trannoy (H.), *op. cit.*, p. 221.

pation werd er overstemd door de strijdend liberale *L'Observateur* en de steeds meer liberaal wordende *L'Indépendant* die beide op het Brusselse persforum de toon aangaven.

Met de oprichting van de *Journal de Bruxelles* wilde Dieudonné Stas, eigenaar van de *Courrier de la Meuse*, in deze toestand wijziging brengen. De beschouwingen door J. B. Malou aan het eerste decennium van het blad gewijd belichten de hoofdbedoelingen die de oprichting van het blad in 1840 motiveerden (3) :

1. De identiteit van Kerk en conservatieve maatschappij op totale wijze bepleiten.

> *„J'ai parlé à Mr. Stas de la nécessité de défendre nos principes d'une manière noble, vigoureuse, intelligente, dans une feuille COMPLÈTE* (4). *J'ai insisté sur la nécessité de relever l'importance morale et sociale de la religion".*

2. De gelovigen onttrekken aan de lectuur van de liberale bladen, voornamelijk *L'Indépendant, „journal sans foi et sans loi".*

De conservatieve katholieken zagen in de oprichting van de *Journal de Bruxelles* een beslissend en dringend experiment; de veronderstelling van een mislukking sloten ze bij voorbaat uit. *„La prospérité de ce journal à Bruxelles est une question de vie et de mort pour notre cause"* meende J. B. Malou (5).

Evenwel, niets liet toe het lot van een centraal, conservatief en strijdend katholiek dagblad te voorzien. Hoe zou de opinie reageren? Slechts over de gevoelens van de adel had men zekerheid. Maar zou dit kwantitatief voldoende zijn om het initiatief dat zich onder lastige financiële omstandigheden aandiende, blijvend leefbaarheid te schenken?

Op 1 januari 1841 kwam het eerste nummer van de *Journal de Bruxelles* van de pers. In de loop van 1841 oogstte het blad een gemiddelde oplage van 1.489 abonnementen, hoger reeds dan de gevreesde *L'Indépendant* maar lager dan vereist was om Stas' kapitaalinzet en bedrijfskosten te ontlasten. De lezerswinst van de *Journal de Bruxelles* werd daarenboven behaald, niet op *L'Indépendant* maar wel ten koste

(3) J. B. Malou aan Kersten, 3 jan. 1850, S.J.B., P.K. 7.
(4) Onderlijnd in de tekst.
(5) J. B. Malou aan Kersten, 17 febr. 1841, S.J.B., P.K. 7.

van een ander katholiek blad, *L'Emancipation* (6). Dit laatste bleek dan toch een lichtpunt voor de conservatieven : katholiek totaal zijn verdrong in de pers katholieke lauwheid.

Twee uiteenlopende meningen vergezelden de geboorte van de *Journal de Bruxelles* :

1. In de omgeving van de aartsbisschop vond men het ontwerp te stout en op al te grote financiële voet gestart, en niet in verhouding tot de al te grote apathie der katholieke lezers (7).
2. De gebroeders Malou daarentegen zagen de zaak groot en heel. Ze wilden aan het blad alle materiële voorwaarden schenken nodig tot een grootscheepse propaganda (8).

De feiten stelden de eersten in het gelijk. Het bleek spoedig dat de gelovigen, lezers van dagbladen, niet in de mate waarin verhoopt werd afstand deden van hun lokaal katholiek blad en zelfs niet van *L'Indépendant*. Het aantal abonnementen beantwoordde niet aan de verwachtingen. De financiële gezondheid van de *Journal de Bruxelles* bleef gedurende jaren bepaald benard.

Op het einde van 1841 werd het budget van de krant aan de bisschoppen te Mechelen voorgelegd. De ontvangst, berekend op 1.500 abonnementen en de winst uit annonces, liet een tekort van 24.000 F., de stichtingskosten niet inbegrepen (9).

Een nieuwe bespreking van het budget gebeurde in januari 1842 te Brussel door „une réunion de personnes notables de l'opinion catholique en Belgique". Intekenlijsten werden in omloop gebracht om de onderneming geldelijk te spijzen. De eerste bijdragen werden geleverd door de graven F. de Mérode, de Ribeaucourt, de Theux, de baronnen J. d'Hooghvorst, de Man d'Hobrugghe, de Sécus en de Gerlache, elk voor 200 tot 500 F. jaarlijks. Alhoewel kardinaal Sterckx bij de bisschoppen aandrong om deze intekenlijsten bij de aanzienlijkste families in hun diocees te introduceren, volgde hij de financiële worsteling

(6) In de jaren 1841 en 1842 verhielden zich deze bladen naar hun oplage aldus :

	1841	1842
L'Emancipation	2.208	1.905
Journal de Bruxelles	1.489	1.645
L'Indépendant	1.214	1.418

Cfr. MALOU (J.), *op. cit.*, p. 300.
(7) Aerts (kanunnik a.h. seminarie te Mechelen) aan Kersten, 25 november 1841, S.J.B., P.K., 16.
(8) J. B. Malou aan Kersten, 17 februari 1841, 21 maart 1841, S.J.B., P.K., 7.
(9) F. de Mérode, de Ribeaucourt, van der Straten Ponthoz, de Theux, de Man d'Hobrugghe, Huysman d'Annecroix, E. C. de Gerlache, J. d'Hooghvorst, de Sécus, Eug. Desmet, aan Delebecque, bisschop van Gent, 19 maart 1842, A.B., B XXI c, 38.

van de *Journal de Bruxelles* met een sceptisch oog en met ongenoegen voorzag hij het ogenblik waarop ook de financiële bereidwilligheid van de geestelijkheid zou aangesproken worden (10).

In maart daaropvolgend werd aan de bisschoppen een oproep ten gunste van de *Journal de Bruxelles* gericht door een groep edellieden : de graven F. de Mérode, de Ribeaucourt, van der Straten Ponthoz, de Theux, de baronnen de Man d'Hobrugghe, Huysman d'Annecroix, E. C. de Gerlache, J. d'Hooghvorst, de Sécus. Het apologetisch karakter van de *Journal de Bruxelles* onderstrepend, nodigden de ondertekenaars ervan de bisschoppen uit zich met de verspreiding van het blad te bemoeien. Deze oproep werd ingeleid door een uitvoerige klacht over de vele moeilijkheden welke men ondervond : bovenmatige stichtingsonkosten, te weinig abonnementen, het loonpeil dat te Brussel merkelijk hoger was dan elders in het land (11).

In de volgende jaren trad er geen werkelijke verbetering in. In weerwil van een steeds stijgend aantal abonnementen dat in 1847 vermoedelijk tot 2.000 gegroeid was, diende Stas steeds groter uitgaven te besteden. De baronnen de Gerlache en de Man d'Hobrugghe wendden in dat jaar voetstappen aan bij de aartsbisschop opdat deze de geestelijkheid er zou toe aanzetten op de gelovigen drukking uit te oefenen ten gunste van het blad. Hetgeen door de aartsbisschop in 1842 gevreesd en door de woordvoerders van de krant steeds vermeden werd, was in 1847 noodzakelijk geworden : ook aan de bisschoppen en dekens werd nu een financiële inspanning gevraagd (12).

In 1848 stelde men ontgoocheld vast dat de *Journal de Bruxelles* er niet in geslaagd was zijn doel te bereiken. Niet alleen was de uitstraling van het blad als tegenhanger van *L'Indépendance Belge* uitgebleven, maar de liberale pers won zelfs nog aan invloed en dit parallel aan de liberale verkiezingsopgang (13).

(10) Sterckx aan Delebecque, 3 februari 1842, A.B., B XXIc, 19.
(11) F. de Mérode, enz. aan Delebecque, 19 maart 1842, A.B., B XXIc, 38.
(12) Sterckx aan Delebecque, 8 jan. 1847, A.B., B. XXI, f. 121.
(13) De vermoedelijke ontwikkeling der oplagen van beide bladen :

	1842	1847	1848
Journal de Bruxelles	1.645	2.000	
L'Indépendant	1.418		4.000

(van 1.VII.1843 af : *L'Indépendance Belge*).
De gegevens voor 1847 en 1848 werden niet officieel vastgesteld. We ontlenen ze met sterk voorbehoud, voor de *Journal de Bruxelles*, aan : Sterckx aan Delebecque, *ut supra*, en voor *L'Indépendance Belge* aan het blad zelf : nr van 20.III.1848, p. 1.A.
Voor de gegevens van 1842, zie : MALOU (J.), *op. cit.*, p. 300.

Katholieke leiders, ongeduldig geworden, brachten scherpe kritiek uit op de naar hun oordeel te lakse houding van de *Journal de Bruxelles* jegens het liberaal congres van 1846 en de liberale verkiezingssuccessen. De verantwoordelijkheid voor deze malaise werd de eigenaar-uitgever, Dieudonné Stas, ten laste gelegd. Vooral bij de gebroeders Malou vond het optreden van Stas geen genade; ze verweten hem zijn gebrek aan totaal zijn (14).

Het beleid van Stas leed inderdaad aan een paar essentiële gebreken :

1. Spijts veel goede wil bezat Dieudonné Stas noch voldoend aangepaste vakkennis noch de nodige inspiratie. Zijn persbeleid beantwoordde niet meer aan de eisen van de tijd die door een steeds meer gecompliceerde partijenstrijd gekenmerkt werd. Stas werkte en dacht nog in de stijl van 1828. Hij gaf de indruk van „een karthuizer in de wereld verdwaald" (15).
2. Stas' financiële mogelijkheden bleken ontoereikend om een zware opgave te verwezenlijken : de *Journal de Bruxelles* op het materieel en redactioneel peil van *L'Indépendance Belge* houden zonder enige hoop in het verschiet de afzet en het internationaal gezag van de liberale krant te bereiken.

Van 1842 af verkeerde de *Journal de Bruxelles* bestendig in een deficitaire koorts. Stas, alhoewel halsstarrig zijn eigendomstitel vrijwarend, moest zich, door de materiële omstandigheden gedwongen, bij een financiële afhankelijkheid neerleggen. Redactioneel richtte hij zich dan ook voor alle belangrijke kwesties naar de wensen van hogerhand (16).

Uit het voorgaande kunnen we de houding afleiden door de katholieke krachten tot 1848 jegens de *Journal de Bruxelles* aangenomen :

1. Vanaf zijn ontstaan dreef het blad voornamelijk op de belangstelling

(14) J. B. Malou aan Kersten, 21 maart 1841, 10 mei 1843, 3 aug. 1849, 3 januari 1850, S.J.B., P.K., 17.
(15) VERHAEGEN (P.), *La Presse catholique à Bruxelles*, Antwerpen, s.d., p. 20. D. Stas, in de wandeling „Papa Stas" geheten, placht gewichtige perspolemieken te doen voorbereiden met een novene, iedere vorm van documentatie over en studie van de problemen verwaarlozend. Dergelijk procédé steekt scherp af bij de zakelijke en rationele werkmethodes door de Fransen Faure en vooral Perrot in *L'Indépendance Belge* er op nagehouden. Over dit laatste, zie : HYMANS (L.), *Notes et souvenirs*, Bruxelles 1877, 2e édit., pp. 43-52.
(16) Joseph Gilson (redacteur van de *Journal de Bruxelles*) aan Gilson, 28 maart 1842, S.J.B., P.K., 28b; D. Stas aan Kersten, 5 juli 1851, S.J.B., P.K., 8.

van de adel (17) waarin Dieudonné Stas zelf in 1846 opgenomen werd met de titel van ridder (18).

2. De hogere geestelijkheid betoonde zich weinig enthousiast. De bisschoppen gaven de voorkeur aan het blad dat in hun diocees gepubliceerd werd en waarin ze soms zelf zakelijk geïnteresseerd waren (19).

3. De ,,technici'' van de katholieke pers, de gebroeders Malou en Dechamps, Pierre Kersten, volgden met critische aandacht het experiment.

De *Journal de Bruxelles* begon zijn verschijnen in ondankbare omstandigheden : hij trof op zijn weg een krant in volle expansie, de ,,koninklijke'' (20) *L'Indépendant*, die samen met de publieke opinie naar een sterker liberalisme verglijdend, *L'Indépendance Belge* werd. En juist deze onhoudbare krant wilde men per se tot model nemen (21).

De katholieke persleiders misrekenden zich in de opinieontwikkeling. Van het groot aantal gelovigen dat zich de lectuur van een dagblad kon veroorloven, verwachtten ze dat het zich onvermijdelijk zou uitdrukken in een evenredig aantal abonnementen van een katholiek blad.

(17) De economische en sociale belangen van deze grondbezittende adel werden traditioneel in de kolommen van de *Journal de Bruxelles* verwoord. Dit blijkt duidelijk naar aanleiding van de zogenaamde hongerwet : op 14 februari 1845 diende het kamerlid Eloy de Burdinne met 21 collega's, een wetsvoorstel in er toe strekkend de protectie in 1834 gevestigd door een stelsel van glijdende schaal, nog te versterken en dit niettegenstaande een dreigende algemene voedselschaarste. De winter van 1844-1845 was bijzonder streng geweest en had het koolzaad en de tarwe erg geteisterd. In de loop van 1845 zou daarenboven de aardappeloogst mislukken. Welnu, in weerwil van deze economische malaise, verdedigt de *Journal de Bruxelles* de belangen van zijn beschermers, geformuleerd door het wetsvoorstel van Eloy de Burdinne. Zie J.B. 20.II.1845, p. 1.A; 16.III.1845, p. 1. A. De catastrofale ontwikkeling van de economische crisis drong evenwel het voorstaan van een politiek van goedkoop voedsel op. Zodra echter de vlaag hongertroebelen van 1847 geweken was, achtte het conservatieve blad het ogenblik opnieuw geschikt om een strak protectionisme te huldigen. Zie J.B. 5.IV.1847, p. 1.B; 18.IV.1847, p. 1.A.

(18) In maart 1846 verkreeg Dieudonné Stas samen met zijn broeder Bernard, adelbrieven. Hij werd tot ridder benoemd onder de naam van Stas de Richelle. Cfr. VERHAEGEN (P.), *La presse catholique à Bruxelles*, p. 17.

(19) Representatief is het geval van de *Gazette de Liége*, eigendom van Van Bommel, bisschop van Luik. Onder sterke bisschoppelijke controle stonden *L'Organe des Flandres* te Gent, *Le Nouvelliste de Bruges* te Brugge, *Le Courrier de l'Escaut* te Doornik en *L'Ami de l'Ordre* te Namen.

(20) Cfr. pp. 73-81.

(21) Deze bekommernis bleef nog jaren bij de katholieke aanvoerders voortduren. Ongetwijfeld dachten in 1857, de Theux, E. C. Gerlache, de Sécus, de Mérode, Ph. Gillès de 's Gravenwezel, aan *L'Indépendance Belge* toen zij schreven : ,,*il faut à Bruxelles, particulièrement au centre du gouvernement et des relations avec l'étranger, un organe de l'opinion publique qui soit assez puissant et assez appuyé pour rayonner dans toutes les parties du royaume*''. Brief in naam van de *Journal de Bruxelles* aan kardinaal Sterckx, 23 november 1857, gecit. door SIMON (A.), *L'Hypothèse libérale*... pp. 291-293.

De katholieke aanvoerders meenden in ,,*cette maudite Indépendance*'' (22) een der hoofdoorzaken van de politieke ontwikkeling te vinden. Waren van deze laatste, het succes van het liberale orgaan en de moeilijkheden van de *Journal de Bruxelles* niet veeleer het gevolg ?

Toch had de *Journal de Bruxelles* in 1848 een resultaat behaald. Reeds in 1847 bereikte ze een vermoedelijke oplage van 2.000 nummers. En daarin school een kracht : deze van het getal en van het gezag van een centraal gesitueerd dagblad dat algemeen aanvaard werd als het meest gelezen en erkende orgaan van de katholieke belangen (23).

Met het jaar 1848 sluit de eerste periode van de interne geschiedenis van de *Journal de Bruxelles* zich af. Van 1849 af wilden de gebroeders Malou de moeilijkheden van het blad oplossen door een herziening van de structuur. Deze radikale hervorming behelsde : een rationeler aanwending van de financiële inspanningen en de vervanging van Stas door een meer dynamische persoonlijkheid.

Het zou nog duren tot 1856 vooraleer hun plannen werkelijkheid werden (23).

§ 6. GAZETTE DE LIEGE (1)

In de eerste jaren na 1830 onderscheidde zich de katholieke pers door haar gedecentraliseerd en gespreid karakter. Tot 1841 werden de katholieke belangen minder verdedigd in de nochtans veel gelezen maar lauwe *L'Emancipation* uit de hoofdstad dan wel in locale bladen : *L'Organe des Flandres* te Gent, *Le Nouvelliste de Bruges* te Brugge, *Le Courrier de l'Escaut* te Doornik, *L'Ami de l'Ordre* te Namen en de *Courrier de la Meuse* te Luik.

Nog op het katholiek congres van Mechelen, in 1863, luidde de mening van Adolphe Dechamps : ,,*Nous devons avoir en Belgique une Indépendance catholique*''. DE MOREAU (E.), *Adolphe Dechamps*, p. 316.

(22) DE TRANNOY (H.), *op. cit.*, p. 233.

(23) Dietrichstein aan Metternich, 8 februari 1841, 16 juni 1841, M.B.Z., doss. 10.945; de Rumigny aan Guizot, 14 juni 1845, M.A.E., vol. 18.

De *Journal de Bruxelles* liet zich in zijn leidersrol opvallend gelden gedurende de onrustige dagen van de Februari-omwenteling die paniek zaaide onder de bezittenden in België. Zonder aarzeling gaf het blad mede leiding aan de oproep van de liberale regeringspers tot de ,,union sacrée'' van allen die iets te verliezen hadden. Meer dan de overige katholieke bladen drukte de *Journal de Bruxelles* zijn lezers op het hart om in eenklank met de liberale regering de uiterste offers te brengen tot het handhaven van de sociale orde. Zie J.B. 26.II.1848, p. 1.A; 16.III.1848, p. 1.A; 17.III.1848, p. 1.A; 27.III.1848, p. 1.A; 30.III.1848, p. 1.A.

(24) Zie daarover : DE TRANNOY (H.), *op. cit.*, p. 225 sqq.

(1) *Gazette de Liége, feuille politique, commerciale et littéraire*. Periodiciteit : zes maal per week. Abonnementsprijs : 11 Fr. (Luik), 13 F. voor het overige van België.

In tegenstelling tot de meeste katholieke bladen in de diocesane hoofdplaatsen die zich afstemden op de liberaal katholieke richtlijnen van hun bisschop, hield de *Courrier de la Meuse* sedert 1830 een eigen en zeer conservatieve kijk op de verworvenheden van de jonge staat : de liberale grondwet, de moderne vrijheden, de politieke en sociale verhoudingen (2). Op stuk van al deze twistpunten verschilde de bisschop van Luik herhaaldelijk van mening met de *Courrier de la Meuse* (3). De invloed van een der voornaamste redacteurs, Pierre Kersten, volledig ingesteld op Rome, was hierin overwegend. Hij vooral maakte van de *Courrier de la Meuse* wat de conservatieven ontsteld door de heersende liberaal katholieke zelfzekerheid, erin zagen : *,,le plus catholique de nos journaux, le seul qui ait eu des doctrines et qui les ait conservées''* (4).

Toen de pauselijke internuntius Fornari in 1838 het Belgisch episcopaat tot de conservatieve orde kwam roepen, richtte de *Courrier de la Meuse* zich onmiddellijk naar zijn wenken (5). Voor de Oostenrijkse vertegenwoordigers in hun brieven aan Metternich werd er in België dan ook slechts één waarachtig katholiek dagblad geschreven : *,,Le Courrier de la Meuse, l'organe du parti aristocratique-catholique''* (6).

Een dergelijke instemming vond het blad bij het merendeel der katholieke lezers echter in steeds mindere mate. Het in 1830 indrukwekkend aantal abonnementen van 1.351 was in 1840 geslonken tot 635 (7). Dit verval van de katholieke dagbladpers te Luik dreigde nog te verergeren door het besluit van Dieudonné Stas om zijn *Courrier de la Meuse* naar Brussel over te planten.

Deze malaise hield nochtans voor de bisschop onverwachtse en positieve mogelijkheden in :

1. Het door de *Courrier de la Meuse* opgegeven opinieterrein kon hij bezetten door het oprichten van een nieuw dagblad dat daarenboven, in tegenstelling tot het eerste, zijn eigendom zou zijn.
2. Als eigenaar kon hij het nieuwe orgaan opbouwen met de materialen die hij zelf verkoos. Waren niet reeds eerder de *Courrier de la Meuse* en de *Journal historique et littéraire* aan zijn controle ontsnapt ?

(2) Haag (H.), *op. cit.*, pp. 169, 181-182.
(3) Th. de Montpellier aan P. Kersten, 31 aug. 1832, S.J.B., P.K. 20. Zie ook : Demarteau (J.), *Liégeois d'il y a cent ans, le fondateur de la Gazette de Liége*, 1840-1863, et son temps, Liége 1956, p. 166.
(4) E. C. de Gerlache aan P. Kersten, 15 juni 1834, S.J.B., P.K., 8.
(5) Schlitter aan Metternich, 20 januari 1839, M.B.Z., doss. 10.945. Rechberg aan Metternich, 4 februari 1839, *ibidem*.
(6) Rechberg aan Metternich, 24 nov. 1838, M.B.Z. *ut supra*.
(7) Malou (J.), *op. cit.*, p. 283.

Meer dan de overige bisschoppen en dit sedert lang reeds was Van Bommel overtuigd van het belang van de pers (8). Ook aan materiële mogelijkheden ontbrak het de bisschop niet om een kostelijke onderneming zoals de oprichting van een dagblad, te wagen. Bij zijn indrukwekkend fortuin voegde hij een activiteit als speculant (9). Niettemin zocht Van Bommel nog een vennoot onder de ultra-katholieken. Deze vond hij in de persoon van de graaf d'Oultremont die zich met de bisschop voor een bepaalde termijn verbond (10).

Men besloot het definitieve verdwijnen van de *Courrier de la Meuse* niet af te wachten en in april 1840 werd aan de plannen gestalte gegeven. Het nieuwe blad kreeg de naam van de verdwenen geprivilegieerde ,,gazette'' van de prins-bisschoppen : *Gazette de Liége*.

Het ontbrak de bisschop alleen nog aan een persdirecteur. Door het aanstaande vertrek van Dieudonné Stas naar Brussel, was Pierre Kersten te Luik de aangewezen persoon. In een jarenlange journalistieke loopbaan op de bres van het politieke leven, had hij beroepservaring en een gevestigd gezag verworven. Daarenboven was hij officieel uitgever-drukker van het bisdom. Deze oplossing kwam de tijdgenoten dan ook evident voor (11).

Twee factoren beletten Kersten's medewerking aan de *Gazette de Liége* :

1. Voor de zeer autoritair aangelegde bisschop van Luik was het zeer moeilijk te gebieden aan een persoonlijkheid journalistiek groot gegroeid in het jarenlange verzet van de *Courrier de la Meuse* tegen de politiek van een koning en vervolgens, na 1830, tegen de liberaal katholieke bisschoppen.

> *,,L'Evêque de Liége est encore moins généreux que Guillaume qui nous accordait au moins la liberté d'opinion. Ses prétentions n'ont pas d'exemple!''*

(8) Demarteau (J.), *Liégeois d'il y a cent ans,...*, p. 165.
(9) *Ibidem*; Simon (A.), *Catholicisme et Politique, documents inédits* (1832-1909), Wetteren, 1955, p. 44.
(10) d'Oultremont aan Kersten, 16 oktober 1841, S.J.B., P.K., 22. Duur en draagwijdte van de verbintenis worden in deze brief niet vermeld.
(11) Th. de Montpellier aan P. Kersten, 29 oktober 1840, S.J.B., P.K., 20; P. C. Bossuyt aan P. Kersten, 18 februari 1841, 18 maart 1841, S.J.B., P.K., 16.

schreef de Montpellier, Van Bommels toekomstige opvolger, aan Kersten (12).

2. Over de door de Belgische katholieken tegenover de Grondwet en de moderne vrijheden aan te nemen houding, verschilden beiden aanzienlijk van mening. De bisschop nam aan dat de katholieke belangen momenteel best gediend werden door de grondwettelijke toestand. Zijn ultra-conservatieve drukker-uitgever situeerde die belangen in een theocratische inrichting van de maatschappij.

Van Bommel deed beroep op een nieuweling en nagenoeg onbekende in de pers : Joseph Demarteau.

Joseph Demarteau werd te Luik geboren op 7 februari 1810 als zoon van een brouwer-koffiehuishouder (13). Na oudere middelbare studiën belandde hij zonder veel toekomstplannen, op de vooravond van de Omwenteling, plots in volle actie-mogelijkheid. Gedurende de revolutie-dagen nam hij in de rangen van de Luikse ,,garde urbaine'' deel aan de aanval op de Hollandse bezetting van de citadel van Sint Walburga (14).

Naar Brussel getrokken werd hij er opgenomen in de kring van Charles Rogier die hem als zijn persoonlijke secretaris aanstelde (15). Op 23 maart 1831 aan het hoofd van de ,,Sûreté publique'' geplaatst, bezorgde Rogier zijn jonge stadsgenoot een ambt in dit departement. Demarteau werd in deze nieuwe functie met een vertrouwelijke zending bekleed naar enkele gemeenten in Henegouwen waar nog Orangistische sympathieën levendig gebleven waren (16). Op het einde van 1831, weer door toedoen van Rogier, verhuisde Demarteau naar het secretariaat van de civiele lijst (17).

Deze wisselende gunsten waren ondertussen niet zonder wederdienst gebleven. In het zicht van de eerste wetgevende verkiezingen in het onafhankelijke België die moesten plaats grijpen op 29 augustus 1831, zette Demarteau zich te Luik volledig in voor de candidatuur van Rogier die moest verdedigd worden tegen de lijst van de *Courrier de la Meuse* die de steun van de clerus genoot (18).

In 1834 scheen het alsof Joseph Demarteau zijn eindbestemming gevonden had : bij Koninklijk Besluit van 3 augustus 1834 werd hij

(12) Th. de Montpellier aan P. Kersten, 6 februari 1836, S.J.B., P.K., 20.
(13) DEMARTEAU (J.), *Liégeois d'il y a cent ans...*, p. 11.
(14) *Ibidem*, p. 18 sqq.
(15) *Ibidem*, p. 26 sqq.
(16) DEMARTEAU (J.), *La Presse catholique au pays de Liége*, Anvers, s.d., p. 97.
(17) DEMARTEAU (J.), *Liber memorialis, Réflexions Centenaires*, p. VI.
(18) DEMARTEAU (J.), *Liégeois...*, pp. 36-45.

benoemd tot ,,deuxième commis des Postes à Liége'' met een jaarwedde van 1.600 F. Deze benoeming gebeurde ten titel van beloning voor de aan de Revolutie bewezen diensten (19). Kort nadien huwde hij de dochter van Gilles-Martin Lochtmans, ontvanger der direkte belastingen en accijnzen te Luik. Daar zijn echtgenote niet vermogend was bracht dit huwelijk voor Demarteau geen materiële verbetering (20).

In 1837 plaatst zich als het ware een schok in het leven van deze schijnbaar tot rust gekomen ambtenaar : de liberaliserende ex-revolutionair, vertrouwensman en verkiezingsagent van Rogier, plaatst enkele gelegenheidsartikels in de ultraconservatieve *Courrier de la Meuse*. Ze vielen op door hun scherpe, anti-liberale toon en werden door het bisdom gunstig opgemerkt (21).

Was de postbediende Demarteau ontgoocheld over zijn vroegere beschermer en de vele, wellicht onvervulde beloften van de grote dagen te Brussel ? Wilde Demarteau nu beantwoorden aan een te Luik levendig geworden behoefte aan katholieke dagbladschrijvers ?

In 1840 nam hij het voorstel van de bisschop aan om de leiding van de *Gazette de Liége* te verzorgen. Joseph Demarteau werd aldus niet de stichter van een krant maar wel van een dynastie van persdirecteurs die haar naam onafscheidelijk met het blad verbonden hield tot op de huidige dag (22).

Vergelijken we de positie van Joseph Demarteau met deze van de andere persdirecteurs, zoals Perrot in *L'Indépendance Belge*, Coché-Mommens in l'*Observateur*, Briavoinne in *L'Emancipation*, Stas in de *Journal de Bruxelles*, Hauman in *Le Politique*, Vergauwen in de *Journal des Flandres*, Neut in *L'Organe des Flandres*, Kersten in de *Journal historique et littéraire*, Desoer in de *Journal de Liége*, dan dringt zich een vaststelling op : allen zijn in meerdere of mindere mate zakenlieden en beschikken reeds bij de oprichting van het blad waarvan ze al of niet eigenaar zijn, over een persoonlijk vermogen, allen zijn in 1840 sedert lang vertrouwd met het zakenleven en de technische inrichting van het persbedrijf.

Welnu, niets van dit alles vinden we bij Joseph Demarteau. In

(19) *Ibidem*, p. 114.
(20) *Ibidem*, p. 67, 355.
(21) *Ibidem*, p. 123 sqq.
(22) Joseph Demarteau I overleed op 16 nov. 1863 en werd aan de leiding van het blad opgevolgd door zijn zoon, Joseph Demarteau II, die op 24 april 1910 overleden, op zijn beurt opgevolgd werd door zijn zoon, Joseph Demarteau III, schrijver van *La Presse Catholique au pays de Liége* en *Liégeois d'il y a cent ans*. Deze laatste heeft heden het bestuur van het blad reeds overgegeven aan zijn zoon, Joseph Demarteau IV.

1840 was de dertigjarige Joseph Demarteau als postbediende een lid van de kleine ambtenarenstand. Noch in het zakenleven in het algemeen noch in de pers in het bijzonder had Demarteau enige blijvende ervaring. Enkele gelegenheidsartikels voor de *Courrier de la Meuse* waren zijn enige oppervlakkige contacten met de perswereld.

De loopbaan van Demarteau in strekking zo verscheiden vóór en na 1840, vertoont nochtans in beide episoden een gemeenschappelijke trek : telkens beweegt hij zich in de schaduw van een sterke, autoritaire persoonlijkheid als de uitvoerder van zijn inzichten en organisatorische beschikkingen. Dit is o.i. weinig toeval en kan de werkelijke rol van Demarteau in de persgeschiedenis helpen verklaren.

De plaats die Joseph Demarteau in de *Gazette de Liége* innam, moet aldus afgetekend worden op de overheersende gestalte van Van Bommel :

„Mgr. Van Bommel était le créateur de la Gazette de Liége puisqu'il l'avait appelée à la vie, et le mentor de son directeur puisqu'il avait suscité sa vocation. Il avait conscience de cette double qualité et se montrait soucieux des droits et des obligations qu'elle lui conférait, mais avec un tact exquis et une affection soutenue" (23).

(23) Demarteau (J.), *Liégeois...*, p. 167.
De verkleefdheid aan het katholiek geloof en aan de belangen van de Kerk, een conservatieve visie op talrijke politieke, economische en sociale problemen, werden dagelijks in de kolommen van de *Gazette de Liége* geuit. We verwijzen naar enkele voorbeelden : G.L. 16.I.1845, p. 2.B; 19.II.1845, p. 1.D; 26.II.1845, p. 2.C; 2.IV.1845, p. 3.C; 22.VII.1845, p. 2.A; 28.VIII.1845, p. 2.C; 18.IX.1845, p. 2.A; 15.I.1846, p. 2.A; 13.IV.1846, p. 2.B; 15.IV.1846, p. 2.A; 10.VIII.1846, p. 2.A; 26. IX.1846, p. 2.B; 15.XII.1846, p. 2.D; 12.II. 1847, p. 2.C; 14.XII.1847, p. 2.A; 26.I.1848, p. 2.B; 1.II.1848, p. 2.B; 18.II.1848, p. 2.C; 14.III.1848, p. 2.D; 21.III.1848, p. 2.C; 23.III.1848, p. 2.B; 30.III.1848, p. 2.C; 4.IV.1848, p. 2.B.

Hoofdstuk II.

UNIONISTISCHE PERS

Le Politique

Het herstel van de vrijheid van drukpers, gebracht door de val van het Keizerrijk en de oprichting van het Verenigd Koninkrijk, schonk aan het uitgeversbedrijf, een traditioneel belangrijke nijverheid in de zuidelijke Nederlanden, een krachtig impuls (2). Ook de uitbreiding van het openbaar onderwijs deed met de algemene leesbehoefte het aantal bestellingen voor de uitgevers en drukkers stijgen (3). Deze betrokken het nodige papier uit Frankrijk aan een prijs die door vervoeronkosten en invoerrechten met 20 % verhoogd werd. In 1828 hief John Cockerill deze afhankelijkheid van Frankrijk voorgoed op toen hij te Andennes een papierfabriek met geperfectioneerde uitrusting, oprichtte (4). Ook de typografie kon op steeds keuriger en vooral economischer uitvoering bogen : een eigenschap welke op de buitenlandse markt, ten nadele van de Franse uitgeverij, bijzonder op prijs werd gesteld (5).

Dank zij dit geheel van economische en technische oorzaken konden onze uitgevers de werken van Franse auteurs na, d.i. opnieuw drukken en in goedkopere uitgave verspreiden. De ontstentenis van een internationale wetgeving op de bescherming van de auteursrechten maakte deze handelswijze welke scherp tegen de belangen van de Franse uitgevers indruiste, mogelijk.

De geschiedenis van de nadruk der Franse boeken in België kende twee perioden. Van 1815 tot 1836 was de nadruk, een winstgevend, maar weinig georganiseerd bedrijf, dat in de geest van de meest vrije mededinging verliep. Aan de versnippering der initiatie-

(1) *Le Politique*, Bruxelles. Periodiciteit : zeven maal per week. Abonnementsprijs : 10 F. (Brussel), 12 F. (overige van België).
(2) Dopp (H.), *La contrefaçon des livres français en Belgique*, 1815-1852, Louvain 1932, p. 1.
(3) Liebrecht (H.), *Histoire du livre et de l'imprimerie en Belgique, des origines à nos jours*, VIe partie, Brux., s.d., p. 16.
(4) Dopp (H.), *op. cit.*, p. 73.
(5) Zie het oordeel van archivaris-generaal Gachard over deze typografische vooruitgang, in Dopp (H.), *op. cit.*, p. 74. Liebrecht (H.), *op. cit.*, pp. 17, 23.

ven die er het gevolg van was, werd reeds na 1830 verholpen door een stilzwijgend akkoord tussen de voornaamste Brusselse nadrukkers, die de productie onder zich verdeelden (6).

In dit stadium van de ontwikkeling gingen twee rijke Joodse zakenlieden, de gebroeders Hauman, tot de stichting over van een uitgeverszaak die de kern werd van een belangrijke maatschappij, *la Société belge de Librairie, Imprimerie et Papeterie, Hauman, Cattoir et Cie*, gesticht in 1836 (7). Immers van 1836 af nam met de uitgeverij de nadruk van buitenlandse publicaties een andere wending aan in haar industrieel regime (8). Dit vormde een onderdeel van een financieel-economische beweging die zich van 1834 tot 1838 voltrok. Deze jaren, mede onder impuls van de technische verwezenlijkingen en de spoorwegplannen, werden gekenmerkt door het ontstaan van talrijke industriële maatschappijen in de gedaante van naamloze vennootschappen (9). Een nieuwe bankinrichting, *La Banque de Belgique*, in 1835 naast de reeds bestaande *Société Générale* in het leven geroepen, droeg bij tot de financiering van de industriën door deze vennootschappen gevestigd (10).

Ook de uitgeverij ging in deze nieuwe ontwikkeling op; de nadruk van buitenlandse publicaties werd zaak van kapitaalkrachtige commanditaire vennootschappen die de productie centraliseerden. Van deze uitgeversmaatschappijen die onder haar aandeelhouders tal van senatoren, volksvertegenwoordigers, bankiers en magistraten telden, was een der voornaamste de reeds genoemde *La Société belge de Librairie, Imprimerie et Papeterie, Hauman, Cattoir et Cie*, gepatroneerd door de *Banque de Belgique*. Het maatschappelijk kapitaal was vastgesteld op 1.500.000 F. (11).

Van de gebroeders Hauman was het Adolphe die in de tijdspanne 1845-1848 het meest bekendheid verwierf, niet alleen als uitgever maar ook wegens de strijd die hij voerde ter verdediging van de belangen van de Belgische nadruk van buitenlandse publicaties en zijn rol in de Belgische pers als stichter en eigenaar van het Brusselse dagblad *Le Politique*.

Wie was Adolphe Hauman?

(6) Dopp (H.), *op. cit.*, p. 60.
(7) *Ibidem*, p. 39.
(8) *Ibidem*, p. 61.
(9) Chlepner (B. S.), *Le marché financier belge depuis cent ans*, Bruxelles 1930, p. 18.
(10) Chlepner (B. S.), *La banque en Belgique, étude historique et économique*, T. I, Bruxelles 1926, p. 69.
(11) Dopp (H.), *op. cit.*, pp. 61-63.

Op 13 augustus 1806 werd te Gent geboren Abraham Isaac Lob, zoon van Isaac en Adelaïde Hirsch (12). De vader, afkomstig uit Obermehlingen in Beieren en sedert 1801 te Gent gevestigd, oefende het beroep uit van „marchand ambulant". Het gezin Lob betrok in 1806 te Gent in de Donkersteeg een huis dat het deelde met nog zes andere gezinnen (13). Op 24 augustus 1807 verhuisde het gezin naar de Nederpolder, eveneens te Gent, om er in gezelschap van een meid een volledig huis te bewonen (14). Op het bevolkingsregister van 1808 komt het gezin nog voor. De naam van het gezinshoofd, Isaac Lob, is echter doorgehaald en vervangen door : Edouard Hauman (15).

Op 1 oktober 1809 verhuisde het gezin opnieuw : bestemming onbekend (16).

Vele jaren later, op 24 augustus 1832, werd voor de ambtenaar van de burgerlijke stand te Brussel, het huwelijk gesloten tussen Edouard Hauman, eigenaar, geboren te Obermehlingen in Beieren, en Adelaïde Hirsch, geboren te Rouen in Frankrijk. Bij de voltrekking van dit huwelijk verklaarden beide partijen als hun wettig kind te erkennen : Abraham Isaac Lob (17). Deze laatste had niet op dit huwelijk gewacht om zich Hauman te heten en ook de voornaam van Adolphe te gebruiken.

Immers, nadat we in 1809 het spoor van Abraham Lob bijster raakten, treffen we hem in 1828 terug aan onder de naam van Adolphe Hauman. In juni 1828 werd te Brussel voor het assisenhof de drukker François Hublou, uitgever van *L'Argus littéraire* wegens persdelikt vervolgd. De beschuldigde werd verdedigd door Sylvain Van de Weyer en J. Tarte (18). Een huldelijst ten gunste van Hublou werd ondertekend door J. Tarte, Sylvain Van de Weyer, Adolphe Hauman, Bosquet, Eduard Ducpétiaux, Mommaerts e.a. (19).

Een *Mémoire pour le Sieur François Hublou* werd in 1828 te Brussel gepubliceerd door „J. Tarte, Adolphe Hauman, avocats". In dit opstel werpt Hauman zich op als een vurig verdediger van de

(12) *Burgerlijke stand*, inschrijvingsregister van geboorte, 1806, boek 30, f°. 481r.
(13) *Stadsarchief Gent*, Bevolkingsregisters, Tableau des habitants de la section de la Réunion, formé en l'an 1806. Boek 2, f. 85v.
(14) *Ibidem. Stadsarchief Gent*, Bevolkingsregisters, Tableau..., 1807. Boek 48, f°. 112v.
(15) *Stadsarchief Gent*, Bevolkingsregisters, Tableau..., 1808, Boek 54, f. 104v.
(16) *Ibidem*. In 1810 is er geen spoor meer van het gezin Lob (Hauman). Cf. Bevolkingsregisters, Tableau..., 1810, Boek 60.
(17) *Stadsarchief Brussel*. Bevolkingsregisters. Vol. I.M. 1832, p. 73, acte n° 434.
(18) A.R.A., P.V.W., f. n° 2 : Procès de l'Argus littéraire.
(19) *Ibidem, Souscription*. Het papier waarop de tekst voorkomt is in zeer vergane toestand zodat de juiste draagwijdte van deze intekening niet kan afgelezen worden.

persvrijheid tegen de rechtspraak van het Verenigde Koninkrijk (20).

Adolphe Hauman kreeg dus een juridische vorming; van 1828 af trad hij op als advocaat.

Dat de jonge Hauman ondertussen een vooraanstaande en zelfs gezaghebbende plaats innam, blijkt uit de gebeurtenissen van september 1830. Toen op 28 augustus 1830 de Brusselse notabelen op het stadhuis vergaderden om over de revolutionaire spanning te beraadslagen, besloten ze een afvaardiging te sturen naar koning Willem I ter overhandiging van een verzoekschrift waarin aangedrongen werd op de spoedbijeenroeping van de Staten-Generaal. Onder de 44 ondertekenaars komt voor *Adolphe Hauman, avocat* (21). Op dat ogenblik behoorde Hauman tevens tot het officierskorps van de Brusselse burgerwacht en het is als dusdanig dat hij in de volgende revolutiedagen optrad.

In een dagorde uitgaande van de Brusselse burgerwacht en gepubliceerd op 30 augustus 1830, werd Adolphe Hauman, ,,aide de camp'', afgedeeld bij de kolonel-bevelvoerder over de kavalerie (22). Op 28 september zetelde hij, steeds als vleugeladjudant, in de ,,grand conseil'' van de burgerwacht (23).

Het is in de eerste post-revolutionaire jaren dat Adolphe Hauman de grondslag legde van de weldra bloeiende uitgeversfirma, *une des principales maisons de librairie en Belgique* (24). Het feitelijk monopolie van de nadruk van buitenlandse publicaties over geschiedenis, wijsbegeerte en economie werd door dit handelshuis verworven (25). In 1836 werd tenslotte de *Société belge de Librairie, Imprimerie et Papeterie, Hauman, Cattoir et Cie* opgericht (26). Het kind van het overbevolkte huis in de Gentse Donkersteeg was in 1836 een ondernemende Brusselse kapitalist geworden.

(20) TARTE (J.), HAUMAN (A.), *Mémoire pour le sieur François Hublou, imprimeur à Bruxelles, accusé; contre M. le Procureur général, demandeur*, Bruxelles 1828.

(21) DE WARGNY, *Esquisses historiques de la Révolution de la Belgique en* 1830, Bruxelles 1830, p. 59.; COLENBRANDER (H. T.), *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van* 1795 *tot* 1840, dl. X, 4e stuk, 's Gravenhage, 1922, p. 60. Colenbrander wijkt af van de Wargny, het verzoekschrift immers daterend op 29 en niet op 28 augustus en Hauman niet in de hoedanigheid van advokaat vermeldend.

TERLINDEN (Ch.) in *La Révolution de* 1830 *racontée par les affiches*, Brux. 1944, p. 45, neemt voor beide punten de versie van de Wargny over.

(22) DE WARGNY, *op. cit.*, pp. 67-68.; TERLINDEN (Ch.), *op. cit.*, p. 52.

(23) VAN DER MEERE generaal, *Mémoires, documents historiques sur l'origine du Royaume de Belgique*. Bruxelles 1880, pp. 141-142.

(24) *Necrologisch bericht* van ADOLPHE HAUMAN in *Le Moniteur Belge*, 1867, prem. trimestre, p. 518.

(25) DOPP (H.), *op. cit.*, p. 61.

(26) *Ibidem*, p. 62.

Op 20 maart 1840 greep te Brussel het huwelijk plaats van Adolphe Hauman, ,,docteur en droit, négociant'' en Sophie, dochter van Jacob Hirsch-Kann, bankier uit Frankfort a. Main. Joseph Lebeau, de liberale voorman en alsdan goeverneur van de provincie Namen, trad daarbij als getuige op (27).

Adolphe Hauman was een dynamische en veelzijdige persoonlijkheid wiens belangstelling zich op meerdere terreinen bewoog. De urbanistische ontwikkeling van de stad Brussel dankt hem de verdediging van het ontwerp van de St. Hubertusgalerij (28). Hij maakte tevens deel uit van de bestuurscommissie van het muziekconservatorium in de hoofdstad (29).

Ook zijn reeds in 1828 politieke bedrijvigheid had geenszins afgenomen. In 1849 suggereerde Louis Hymans, de liberale publicist, deze bedrijvigheid als van *un homme très activement mêlé alors aux luttes politiques* (30). Hauman's necrologisch bericht is duidelijker : *il avait eu une part importante à la formation du parti mixte qui garda quelque temps les affaires* (31). Nopens de preciese draagwijdte van dit alles tasten we in het duister.

In oktober 1841 voerde Adolphe Hauman, met goedkeuring van minister Nothomb, een officieuze zending uit bij de Parijse uitgevers (32) ter verdediging van de belangen van de Belgische nadrukkers (33). Nadat hij voor zijn vertrek door Leopold I ontvangen was geworden, trad Hauman te Parijs volledig onafhankelijk op, de Belgische officiële instanties aldaar negerend (34). Dit eigenmachtig optreden lokte een incident uit. De Belgische gevolmachtigde te Parijs, graaf Le Hon, protesteerde bij de minister van buitenlandse zaken, graaf de Briey, die echter naar Nothomb verwees (35).

In 1841, op de vooravond van de oprichting van *Le Politique* was Adolphe Hauman, *un de nos plus habiles éditeurs de réimpressions* (36) in

(27) *Stadsarchief Brussel*, Bevolkingsregisters, Vol. I.M., 1840, acte 265.

(28) HAUMAN (A.), *Projet de Communication*, Bruxelles 1838.

(29) *Necrologisch bericht*, ut supra.

(30) HYMANS (L.), *Notes et souvenirs*, Bruxelles, 1877, 2e édit., p. 14.

(31) *Necrologisch bericht*, ut supra.

(32) de Briey aan Le Hon, 30 oktober 1841, M.B.Z., bundel nº 2067, II, 1841.

(33) Zie petitie van de Belgische uitgevers en drukkers aan de koning : M.B.Z., bundel ne 2067, II, 1841.

(34) de Briey aan Le Hon, ut supra.

(35) Le Hon aan de Briey, 1 november 1841, 3 nov. 1841, M.B.Z., bundel 2067, II, 1841.

de Briey aan Le Hon, 4 nov. 1841, M.B.Z., 2067, II, 1841.

(36) Le Hon aan de Briey, 1 november 1841, *loc. cit.*

het bezit van een aanzienlijk fortuin en een persoonlijke invloed die in alle kringen waargenomen werd.

Aangekondigd in de loop van de maand december 1842 verwekte het dagblad *Le Politique* nog vooraleer definitief te verschijnen op 1 januari 1843 (37), reeds beroering. Gedrukt op de persen van Hauman's uitgeversbedrijf bood het blad als premie aan zijn lezers een wekelijkse extra-editie in boekvorm, nadruk van allerlei ,,nouveautés romantiques et littéraires'', onder de benaming ,,Bibliothèque littéraire du Politique'' (38).

In de zitting van de Senaat op 29 december 1842, werd deze toenmaals in de Belgische pers sensationele innovatie, door senator Desmanet de Biesme aangeklaagd als schadelijk voor de goede werking van de grote persorganen en een bedreiging voor hun bestaan zelf : de nieuwe behoeften door *Le Politique* onder de vorm van het wekelijks supplement, bij het lezerspubliek opgewekt, zouden de overige grote kranten in een benadeelde positie plaatsen en aldus tot onmogelijke inspanningen nopen (39). In zijn antwoord wilde de minister van financiën, Smits, van Hauman's ophefmakend procédé alleen vermoeden dat het een gevolg was van ,,*cette concurrence générale qui se remarque en toutes choses*'' of ,,*une question d'anciens fonds de magasin*''. Heel even liet de minister zich ook ontvallen : ,,*et peut-être la conséquence de désirs ou d'intérêts politiques*'' (40).

Welke zijn deze politieke belangen waarmede *Le Politique* kan geconfronteerd worden? Slechts een enkel antecedent komt o.i. in aanmerking : de officieuze zending door Hauman te Parijs uitgevoerd in opdracht van de regering Nothomb voorafgegaan door een ontvangst bij Leopold I. Een jaar later schreef Hauman in de programma-verklaring van *Le Politique* zijn onvoorwaardelijke trouw aan de unionistische opvattingen :

(37) Blijkbaar ontleende Hauman de titel van zijn krant aan het sedert 31 maart 1841 afgestorven Luikse dagblad *Le Politique* dat op 1 januari 1829 de liberale *Mathieu Laensbergh* had opgevolgd. Beide bladen, onder leiding van Paul Devaux en de gebroeders Charles en Firmin Rogier, hadden de bekende unie met de katholieken gesmeed. Een verband tussen *Le Politique* van 1829-1841 en *Le Politique* van Hauman, verder reikend dan dit van de titel, is niet bewezen. De aanwezigheid van Joseph Lebeau, in de hoedanigheid van getuige, op Hauman's huwelijk in 1840, duidt nochtans op nauwe contacten met de groep der doctrinaire liberalen.

Het eerste nummer van *Le Politique* op 1 januari 1843, leert dat in december 1842, het programma van het nieuwe blad aan het publiek medegedeeld werd. (POL. 1.I.1843, p. 1.c.). Deze prospectussen konden we echter nergens achterhalen.

(38) POL. 1.I.1843, p. 1.

(39) *Moniteur Belge*, T. XXIII, 30 dec. 1842, p. 4.

(40) *Ibidem*.

,,*nous avons voulu contribuer pour notre part, à faire cesser la situation fausse des partis, qui, en persistant dans une lutte acharnée, se battent pour ainsi dire sur la tête du gouvernement*'' (41).

Hauman, wel degelijk de steller van de hoofdartikelen in zijn krant (42), verdedigt :

1. het samengaan van alle behoudsgezinde belangen, wars van extreme oplossingen : ,,*nous ne sommes ni libéraux comme l'Observateur, ni conservateurs comme le Journal de Bruxelles*'' ; (43);
2. de samenwerking in het teken van een sterk centraal gezag waarbij alle conservatieve krachten moeten aanleunen (44);
3. steun aan de godsdienst. Immers, ze biedt de mogelijkheid van een sociale rem : ,,*la religion peut être encore un élément puissant de civilisation pour les masses*'', en ze is een nuttig machtsinstrument : ,,*elle doit devenir pour le pouvoir un auxiliaire utile*'' (45).

Dit programma vertoont een opvallende affiniteit met dat van de unionist bij uitstek : J. B. Nothomb. Ook de politieke denkbeelden van Leopold I tekenen zich duidelijk, en niet in het minst qua sociale finaliteit van de godsdienst (46), in Hauman's programma af. Het unionistisch ministerie Nothomb dat van 1841 tot 1845 het land leidde, vond in *Le Politique* een enthousiaste bijval en het enige werkelijke regeringsblad (47). In de overtuiging van de bladen van alle strekkingen stond de identiteit Nothomb-Hauman dan ook vast (48).

(41) POL. 1.I.1843, p. 1.C.

(42) HYMANS (L.), *Notes et souvenirs*, p. 20.

(43) POL. 1.I.1843, p. 2.A. Zie ook : POL. 13.VI.1845, p. 2.B; 24.VII.1845, p. 2.B; 4.II.1846, p. 1.C; 5.II.1846, p. 2.A; 23.II.1846, p. 1.C; 4.IV.1846, p. 2.A; 13.V.1846, p. 1.A; 18.V.1846, p. 1.C; 4.VI.1846, p. 1.B; 18.VI.1846, p. 1.B; 19.VI.1846, p. 2.A; 22.VI. 1846, p. 1.C; 30.VI.1846, p. 1.B; 8.XII.1846, p. 1.B; 6.I.1847, p. 2.A.

(44) POL. 1.I.1843, p. 2.A. Ook in economicis houdt *Le Politique* het bij een overheidstussenkomst die zich met het oog op de sociale rust en de organisatie van de arbeid, door een maximale werkverschaffing moet doen gelden. Cfr. POL. 31.XII.1844, p. 2.B.

Heftige reacties van *Le Politique* tegen centrifugale tendensen en uitingen op het politieke, economische en sociale vlak, leest men o.a. op volgende plaatsen : POL. 31.XII.1844, p. 2.A; 5.I.1845, p. 1.B; 15.II.1845, p. 1.B; 20.II.1845, p. 1.C; 23.II.1845, p. 2.B; 17.IX. 1845, p. 1.A; 18.IX.1845, p. 2.A; 9.II.1847, p. 2.B; 10.II.1847, p. 1.A.

(45) POL. 1.I.1843, p. 2.A.

(46) Zie daarover SIMON (A.), *Léopold Ier et l'Eglise catholique*, in *Revue Générale Belge*, LXXXIX, 1953, pp. 423, 426.

(47) HELFFERICH (A.), *op. cit.*, p. 4.

(48) Cfr. J.F. 23.II.1845, p. 1.B; PREC., 22.V.1845, p. I.A; J.L., 1.VII.1845, p. 1.C; I.B., 2.VII.1845, p. 1.A; D.S., 21.IX.1845, p. 94,B; G.L., 11.IV.1846, p. 1.c; OBS. 15.I. 1847, p. 1.C; O.F., 24.II.1848, p. 1.B.

Evenwel, met de overgang van de koningskrant *L'Indépendant* in de liberale *L'Indépendance Belge*. (zie pp. 73-81), beschouwde Nothomb zelf, zoals uit zijn correspondentie waar we overigens geen spoor van *Le Politique* aantroffen, blijkt, zijn perscarrière als ten einde, tenzij in een tot Th. Juste gerichte raad, anno 1871, de oplossing zou liggen

Na het aftreden van Nothomb in 1845 (49), bleef *Le Politique* nog gedurende jaren ijveren voor de unionistische formule, voor ,,le libéralisme gouvernemental'', dat de centra van beide blokken in één sociaal conformisme verenigde (50).

De liberale publicist, Louis Hymans, die in 1849 zijn journalistieke loopbaan in de hoofdstad aanving onder de hoede van Adolphe Hauman bleef volledig vreemd aan en onbegrijpend tegenover het *mélange de libéralisme et de conservatisme, très difficile à analyser* van *Le Politique* (51). Hymans, oud-leerling van de Gentse professoren Moke, Huet en Callier, en hartstochtelijk opgaand in de steeds heviger partijenstrijd, drukte de afzondering van Hauman op kernachtige wijze uit : ,,*il n'y avait que lui tout seul qui fût capable de comprendre la politique de son Politique*'' (52).

De weigering van *Le Politique* om zich met een partij te vereenzelvigen, en dit in een tijd van partijgroei, heeft het blad niet verhinderd de gunst van een blijkbaar nog zeer unionistisch voelend lezerspubliek te genieten.

Tekenen zijn voorhanden dat *Le Politique* in 1847 een welvarend en invloedrijk bestaan leidde :

Hauman beschikte over een ver vertakte informatiedienst, rechtstreeks gevoed door het kabinet en het aartsbisdom, dit tot grote ontsteltenis van de katholieke persleiders (53).

Een opkomen van *Le Politique* voor de belangen van de Belgische Israëlieten te Wenen, vormde het voorwerp van voetstappen door graaf O'Sullivan de Grass bij de Oostenrijkse overheid aangewend (54).

Door de ambassadeur van Frankrijk te Brussel, de markies de Rumigny, werd *Le Politique* aan Guizot, Frans minister van buitenlandse zaken, gesignaleerd als zijnde ,,*un des journaux les plus répandus en Belgique*'' (55).

van de verwantschap Nothomb — *Le Politique : ,,contentez' vous de glisser de temps à autre un article sensé dans quelque journal influent''*. J. B. Nothomb aan Th. Juste, 10 mei 1871, M.B.Z., papiers Nothomb, film 117, doss. 245.22.

(49) Zie daarover RUZETTE (J.), *J. B. Nothomb*, Bruxelles, 1946, pp. 106-107.

(50) POL. 13.VI.1845, p. 2.B; 24.VII.1845, p. 2.B; 5.II.1846, p. 2.A; 23.II.1846, p. 1.c; 4.IV.1846, p. 2.A; 18.VI.1846, p. 1.B; 17.IX.1846, p. 2.A; 6.I.1847, p. 2.A.

(51) HYMANS (L.), *Notes et souvenirs*, pp. 14-15, 19-20, 23, 26.

(52) *Ibidem*, p. 27.

(53) Lupus aan Kersten, 9 mei 1847, S.J.B., P.K., 26.

(54) O'Sullivan de Grass (Belgisch gevolm. minister te Wenen) aan minister Dechamps, 2 maart 1847, M.B.Z., Corresp. politique, Légations, Autriche, vol. 10.

(55) de Rumigny aan Guizot, 18 februari 1847, M.A.E., vol. 28. Uit een brief van de directie van *Le Politique* aan Sylvain Van de Weyer blijkt dat de staatsman sedert lang reeds op het blad geabonneerd was : J. Hanrotte aan S. Van de Weyer, 15 november 1852, A.R.A., P.V.W., f. 118.

HOOFDSTUK III.

LIBERALE PERS

§ 1. JOURNAL DE LIÉGE (1)

In 1845 was de *Journal de Liége*, op de *Gazette van Ghent* na, het oudste bestaande blad in België (2). De stichter was een lid van de Brusselse burgerij, François-Joseph Desoer, geboren uit een vooraanstaande familie van keizerlijke ambtenaars (3). Sedert 1745 te Luik gevestigd, verwierf hij van de Prins-bisschop de titel van *Imprimeur-Libraire de son Altesse*. Op 12 september 1754 werd hem het ,,certificat de bourgeoisie'' verleend (4).

F. J. Desoer had vanaf 1750 de grondslag gelegd van een drukkerij en boekhandel die een ononderbroken ontwikkeling zou kennen. Toen F. J. Desoer in 1764 van zijn vakgenoot Kints, het privilegie van uitgave van de prinsbisschoppelijke ,,Gazette'' afkocht, was hij dan ook reeds een gefortuneerd man geworden (5). Het zou echter nog duren tot 16 april 1766 vooraleer het eerste nummer van de *Gazette de Liége* waaruit de *Journal de Liége* zou groeien, van Desoer's persen verscheen (6).

F. J. Desoer was een typisch vertegenwoordiger van de 18e eeuwse, ontwakende derde stand, gewonnen voor de uit Frankrijk overkomende verlichte denkbeelden.

Behept met het ideaal van de ,,honnête homme'' (7), vrijmetselaar (8) en medestichter van de *Société libre de l'Emulation* (9), liet hij

(1) *Journal de Liége et de la Province, feuille politique, commerciale et littéraire*. Prop. J. Desoer. Periodiciteit : zeven maal per week. Abonnementsprijs : 12 F. per trimester.

(2) CAPITAINE (U.), *op. cit.*, p. 69.

(3) DESOER (H.), met medewerking van DE COUNE (J.) en DE LILIENFELD (A.), *Album édité à l'occasion du deuxième centenaire de la maison Desoer*, Liége 1950, p. 9.

(4) *Ibidem*, p. 11.

(5) STIENNON (J.), *Une dynastie d'imprimeurs liégeois, les Desoer. Vie Wallonne*, XXIV, 1950, p. 8.

(6) CAPITAINE (U.), ut supra.

(7) STIENNON (J.), *op. cit.*, p. 3 sqq.

HELIN (E.), *Une* A.P.I.A.W. (Association pour le progrès intellectuel et artistique de la Wallonie) en 1771, in *Le Vieux Liége*, ne 80, 1948, pp. 327-333.

(8) DE FROIDCOURT (G.), *François Charles, comte de Velbrouck. Prince Evêque de Liége, Franc Maçon*, Liége 1936, p. 25.

(9) STIENNON (J.), *op. cit.*, p. 8.

de *Gazette de Liége* de geest van het encyclopedisme ademen.

Dit bleek onverenigbaar met het geestelijk gezag waarvan de censuur strenger begon toe te kijken. Op 8 januari 1772 werd de privilegie-houder tot de orde geroepen : ,,*le chapitre cathédral réitère à l'imprimeur Desoer de rien publier dans la Gazette, avant d'avoir été soumis à l'autorité compétente*'' (10).

De drang van F. J. Desoer tot geestelijke emancipatie werd door zijn zoon, Jacques-François, geactualiseerd in de oprichting van een onafhankelijk blad, de *Gazette nationale Liégeoise* dat verscheen op 30 november 1792 (11). De inname van Luik, de vorige dag, door de Franse revolutionaire troepen, had daartoe de gunstige omstandigheden geschapen. Toen de geallieerde legers op 4 maart 1793 hun intrede deden en het prinsbisschoppelijk gezag hersteld werd, deed dit laatste de persen van de *Gazette Nationale Liégeoise* verbrijzelen en J. F. Desoer onderging twee maanden opsluiting (12).

Op 24 september 1794 verschenen de legers van de Franse Republiek opnieuw te Luik. J. F. Desoer hernam de publicatie van zijn blad, echter met gewijzigde titel : *Gazette Nationale de Liége et Nouvelles politiques*. Het begeleidend devies luidde : *Liberté — Egalité*. Op 8 prairial van het jaar III werd de krant andermaal herdoopt in *Gazette de Liége du citoyen J. F. Desoer* (13).

Het Directoire, dat de macht overwegend naar de gegoede burgerij verschoof, plaatste Desoer in een begunstigde positie. Het huis bezorgde in 1796 een uitgave van *La Constitution de la République française* en in 1800 werd J. F. Desoer aangesteld tot officieel drukker van de prefectuur van het Ourthe-departement (14).

De perspolitiek van Napoleon, die ernaar streefde via beperking van het aantal bladen gemakkelijker censuur uit te oefenen, gaf het vermogen van J. F. Desoer een nieuwe en hoge vlucht. De instructies van Portalis, ,,directeur-général de l'Imprimerie et de la Librairie'', achtten het aantal uitgevers in het Ourthe-departement te hoog. Aan de door het regime gewenste criteria beantwoordde de *Gazette* van J. F. Desoer ten volle : ouderdom, aantal persen in werking, en betrouwbaarheid. Zodoende werd bij keizerlijk decreet van 11 december

(10) Desoer (H.), *op. cit.*, p. 12.
(11) *Ibidem*, p. 24.
(12) *Ibidem*, p. 26.
(13) *Ibidem*.
(14) Stiennon (J.), *op. cit.*, p. 13.

1810, de *Gazette* het enig officieel orgaan van de prefectuur van het Ourthe-departement (15).

Steeds eigendom blijvend van J. F. Desoer, wijzigde de titel van de krant zich nochtans herhaaldelijk in de volgende jaren : *Journal du département de l'Ourthe, Journal politique de la ville de Liége, Journal de Liége, politique, commercial et littéraire* (16).

De handelsonderneming van J. F. Desoer, volledig opgaand in de economische ontwikkeling van de Franse tijd en het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, nam een buitengewone uitbreiding en de familie Desoer verwierf zich een vooraanstaande plaats in de gegoede burgerij. Charles-Joseph Desoer, de jongere zoon van de stichter en broeder van Jacques-François, had de naam van het geslacht en van het handelshuis in de hoogste kringen van Parijs en Londen rond gedragen (17).

De val van het Napoleontische regime bracht voor J. F. Desoer slechts een kortstondige ontgoocheling : het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden wijzigde weinig aan de fundamentele structuur en het bestuursapparaat van Napoleon's lekenstaat. Het beleid van koning Willem I vond dan ook in de krant van Desoer een verkleefde bijval. Wel was voor J. F. Desoer het Napoleontisch privilegie nu vervangen door de risico's van de mededinging, maar toen koning Willem I in 1817 overging tot de stichting van de Luikse universiteit werden de afzetmogelijkheden van Desoer's uitgevers- en drukkerijbedrijf weer aanzienlijk verhoogd (18).

De economisch-sociale belangen van J. F. Desoer hadden hun meest adequate politieke uitdrukking gevonden in het doctrinaire liberalisme. Deze politieke gedragslijn werd doorgetrokken tot bij zijn zoon, Jacques, die in 1828 de leiding van de *Journal de Liége* op zich nam (19). Aan het toen te Luik intense persverzet tegen de regering, gevoerd door de *Mathieu Laensbergh* en de *Courrier de la Meuse* nam de *Journal de Liége* dan ook geen deel (20).

(15) *Ibidem*, p. 18.
(16) Capitaine (U.), *op. cit.*, p. 73.
(17) Op 17 maart 1789 werd hem een adelbrief verleend door de prinsbisschop. Hij werd receveur général van het Ourthe-departement en in 1813 maire van Luik. In 1796 had hij het kasteel en het domein van Kinkempois verworven. Zijn echtgenote, Cathérine Grivegnée, was verwant met Eugénie de Montijo, de latere keizerin van Frankrijk. Ch. J. Desoer was een society-persoonlijkheid die te Londen bevriend was met R. B. Sheridan, de Pitt's en Pease. Cf. Desoer (H.), *op. cit.*, pp. 32-34.
(18) Stiennon (J.), *op. cit.*, p. 21.
(19) Desoer (H.), *op. cit.*, p. 42.
(20) Capitaine (U.), *op. cit.*, p. 75.

Op J. F. Desoer, prototype van de „bourgeois" als „citoyen", conseiller municipal tijdens het Napoleontisch regime, trouw staatsburger onder het Verenigd Koninkrijk, en ook nog op zijn zoon, Jacques, die tot na 1830 nog, de krant van de Belgische revolutie afkerig houdt, is in het bijzonder toepasselijk hetgeen Prof. Dr. J. Dhondt over de politiek-sociale gerichtheid van hun generatie schreef:

„Deze vroegere generatie is er nog niet gewoon aan geraakt dat het Ancien Régime voor goed uitgeschakeld is. Ze heeft nog die minoritaire mentaliteit, die defensieve houding van wie aan vervolgingen heeft blootgestaan, van wie de wereld uit zijn jeugd een nieuwe gedaante heeft zien aannemen. Voor hen ligt het gevaar nog steeds in een terugkeer van het Ancien Régime en de vijand is hij die dit zou willen verwezenlijken, de kerk — en — adel. Omgekeerd leunt deze generatie aan bij de macht die bekwaam is de voorstanders van het Ancien Régime in bedwang te houden, de staat, de moderne, burgerlijke, onkerkelijke staat" (21).

De bourgeois dynastie der Desoer's bleef in haar politiek-sociale belangen en haar anti-clericale traditie, wezensvreemd aan de unie van jonge liberalen en katholieken. De organen van het verzet rekenden de *Journal de Liége* bij de ministeriële pers.

Toen de scheiding tussen Zuid en Noord in 1830 feit was, bleef de *Journal de Liége* nog een tijd onverzoend met het nieuwe staatsbestel (22).

Zodra bekeerd tot de nieuwe stand van zaken, leverde de *Journal de Liége* strijd met de Orangistische *L'Industrie* om de sympathieën der Luikse industriëlen. Toen het steeds duidelijker werd dat *L'Industrie* veroordeeld was om samen met het Orangisme te verdwijnen, affirmeerde de krant van Desoer, sedert 1832 definitief, *Journal de Liége et de la Province* betiteld, zich als het officieuze orgaan van het doctrinaire liberalisme te Luik.

In 1840 riep J. Desoer een krachtige persoonlijkheid aan de leiding van zijn dagblad : Cl. Muller die een zeer actieve politieke rol speelde in het Luikse (23). Reeds vóór 1840 was de latere liberale staatsman, Frère-Orban, toen nog een veelbelovend jong advokaat, gelegenheidsmedewerker aan de *Journal de Liége* (24). Het is in de kolommen van deze krant dat Frère-Orban, zich voor het eerst als politicus, alhoewel

(21) DHONDT (J.), *De politieke groei in België tussen 1789 en 1856...*, p. 389.
(22) de Warzée d'Hermalle aan Van Maanen, 11 maart 1832, in COLENBRANDER (H. T.), *Gedenkstukken...*, dl. X, V^e stuk, p. 53.
(23) HYMANS (P.), *Frère-Orban*, dl. I, 1812-1857, Brux., 1905, p. 58.
(24) *Ibidem*, p. 33.

nog op anonieme wijze, tot het publiek richtend, zich voorbereidde op zijn taak (25).

Welke zijn de dominerende trekken van deze krant?

1. *a*) Doorlopende trouw aan de verlichte ideeën, gaande van de 18e eeuwse verlichting en het encyclopedisme tot de midden 19e eeuwse vrijzinnigheid.
   b) Groeiend anti-clericalisme.
2. Innige verbondenheid met het gezag van de leken-staat in zijn opeenvolgende gedaanten : Franse Republiek, Keizerrijk, Koninkrijk der Nederlanden. Na een korte aarzeling : verzoening met de jonge Belgische Staat.
3. Het blad is een familie-onderneming, van en voor een zeer gegoede burgerij, waarvan het zwaartepunt in de Luikse industriële kringen lag (26). In 1845 is de *Journal de Liége* een der meest gezaghebbende organen geworden van het doctrinaire liberalisme in België (27).

§ 2. L'INDEPENDANCE BELGE (1)

Op 16 december 1831 startte te Brussel een unionistisch dagblad *Le Mémorial Belge*. In de oprichting ervan werd voorzien door een vennootschap waarin de koning en enkele vooraanstaande personali-

(25) *Ibidem*, pp. 33-34.; DEMARTEAU (J.), *Liégeois...*, p. 145. *„Le Journal de Liége, une de nos grandes feuilles libérales, représentant les idées de Mr. Frère"* : Kersten aan Gilson, 26 febr. 1851, (kopie), S.J.B., P.K., 28b.
(26) De verdediging van de belangen van deze kringen, kan men in vele artikels van de *Journal de Liége* ontmoeten. Zie o.a. : J.L. 1.III.1845, p. 1.C; 5.III.1845, p. 2.A; 6.III.1845, p. 2.A; 7.III.1845, p. 2.A; 22.23.III.1845, p. 1.B; 14.V.1845, p. 2.A; 20.V.1845, p. 2.C; 4.5.X.1845, p. 1.C; 7.IV.1847, p. 2.A; 20.III.1848, p. 2.D; 24.III.1848, p. 3.B; 27.III.1848, p. 3.B; 31.III.1848, p. 2.B; 1.IV.1848, p. 1.D.
(27) Zie o.a. : J.L. 5.6.IV.1845, p. 1.C; 24.IX.1845, p. 1.D; 23.X.1845, p. 2.C; 26.X.1845, p. 1.B; 2.XI.1845, p. 1.D; 7.XI.1845, p. 2.B; 14.XI.1845, p. 2.B; 11.12.IV.1846, p. 1.B; 1.2.VIII.1846, p. 1.D; 10.VIII.1846, p. 1.D; 10.VIII.1846, p. 2.A; 12.VIII.1846, p. 2.A; 16.VIII.1846, p. 1.B; 19.20.IX.1846, p. 1.B; 26.27.IX.1846, p. 1.B; 31.X.1846, p. 1.D; 25.I.1847, p. 2.D; 6.7.II.1847, p. 1.B; 13.14.II.1847, p. 1.B; 24.I.1848, p. 2.C; 3.III.1848, p. 2.C; 27.III.1848, p. 3.B; 31.III.1848, p. 2.B; 1.2.IV.1848, p. 1.D; 15.16.IV.1848, p. 1.D.
De conservatieve houding van de *Journal de Liége* ten overstaan van het sociale probleem blijkt uit enkele zeldzame artikelen. Zie : J.L. 23.X.1845, p. 2.C; 26.X.1845, p. 1.B; 7.XI.1845, p. 2.B; 14.XI.1845, p. 2.B; 16.VIII.1846, p. 1.C; 26.27.IX.1846, p. 1.B; 1.X.1846, p. 2.C; 25.I.1847, p. 2.B; 5.III.1847, p. 2.A; 25.III.1847, p. 1.C; 10.11.IV.1847, p. 1.C; 24.III.1848, p. 3.B; 22.V.1848, p. 2.D.
(1) *L'Indépendance Belge*, ondertitel : Conservation par le progrès. Periodiciteit : zeven maal per week. Abonnementsprijs : 15 F. per trimester (Brussel), 17 F. (overige van het land).

teiten geïnteresseerd waren. Onder deze laatsten waren de voornaamste : Joseph Lebeau, Paul Devaux, Kaufman, Nothomb, Conway, Charles Rogier en Vilain XIIII. Het directeurschap werd door Nothomb toevertrouwd aan de in België ingeweken, Franse journalist Marcellin Faure (2).

De verbindingsrol die Nothomb tussen koning, stichters en Faure speelde, bleek ondankbaar te zijn. Nadat zijn medewerkers hem één voor één verlaten hadden, kreeg hij het gezelschap van graaf Felix de Merode (3). *Le Mémorial Belge* bleek een mislukking te zijn (4), en op aandringen van Nothomb en de Merode wendde de koning een nieuwe poging aan : de aankoop, in 1832, van een liberaal blad *L'Indépendant*. Op 6 december 1832 staakte *Le Mémorial Belge* zijn verschijnen en werd versmolten met de aangeworven *L'Indépendant*. De naam van deze laatste werd behouden maar de liberale strekking vervangen door de unionistische van *Le Mémorial belge* (5). Félix de Mérode die in deze nieuwe perscombinatie, voor zich op een groter invloedspositie gerekend had, verkoos in 1834 van zijn belangen in het blad afstand te doen (6).

Aldus werd op 31 december 1834 tussen Felix de Merode, Nothomb en Faure, hoofdredakteur van *L'Indépendant*, een overeenkomst gesloten waarbij de eigendom van de krant van 1 januari 1835 af naar Nothomb, handelend voor de koning, overging (7).

Faure werd met de kwalificatie ,,directeur du journal'', een loontrekkende met een jaarlijks inkomen van 8.000 F.

Artikel 3 van het contract stippelt de basis-richtlijnen uit van de te volgen redactionele politiek : (8)

A. Ten aanzien van de buitenlandse kwestie : behoud van het tot dan toe door de krant gevolgde systeem.

(2) J. B. Nothomb aan Th. Juste, 10 mei 1871, M.B.Z., papieren Nothomb, film 117, doss. 245.22.

(3) *Ibidem*.

(4) Uit de correspondentie van Paul Devaux, Joseph Lebeau en Marcellin Faure met J. B. Nothomb blijkt dat deze laatste, centrale persoon in de onderneming, herhaaldelijk door allerlei tegenstrijdige wensen en grieven nopens de koers van het blad, bestormd werd. Zie : Lebeau aan Nothomb, 11 en 21 augustus 1832, Devaux aan Nothomb, 12, 21 augustus, 9 september 1832, Faure aan Nothomb, s.d., M.B.Z., papieren Nothomb, film 116, doss. 244.18.

(5) VAN SINT-JAN (R.), *Die politische Presse Belgiens...*, p. 141.

(6) F. de Merode aan Nothomb, 25 juni 1843, M.B.Z., papieren Nothomb, film 117, doss. 248-31.

(7) M.B.Z., pap. Nothomb. film 117, doss. 248-31.

(8) We nemen de indeling en de termen van het contract over.

B. Ten aanzien van de binnenlandse kwestie :

1. Op het godsdienst-vlak :
   a) neutraliteit tussen de extreem-filosofische en ultra-katholieke opvattingen.
   b) Behoud van de unie (9).
2. Op het politieke vlak :
   Verdediging van de centrale regering. Verzet tegen de decentralisatie en iedere buitenmatige uitbreiding van de gemeentelijke en provinciale vrijheden (10).
3. Op het economisch vlak :
   Huldigen van principes het midden houdend tussen een absoluut prohibitief en een absoluut liberaal systeem (11).

C. Verbod van persoonlijke aanvallen. Polemiek tegen Orangistische (12) en anti-dynastische bladen (13).

Faure stond zijn mede-eigendom, welke hij hield uit hoofde van zijn positie verworven in de oude *Mémorial*, aan Nothomb, d.i. de Koning, af voor de prijs van 10.000 F onmiddellijk, en 5.000 F betaalbaar op het ogenblik dat Faure de directie van de krant zou verlaten, wat niet mocht geschieden voor 1 januari 1836.

Reeds in augustus 1834 had Faure's redactioneel beleid de argwaan van Nothomb en de Merode gewekt. Nothomb werd zelfs zozeer ongerust over Faure's eigenmachtig optreden dat hij het nodig oordeelde de Merode vanuit Frankrijk naar Brussel te ontbieden (14).

(9) Enkele voorbeelden : IND. 3.VI.1838, p. 1.A; 12.VI.1839, p. 1.A; 15.VI.1839, p. 1.A; 17.VI.1839, p. 1.A.B; 21.VI.1839, p. 1.A; 27.VIII.1839, p. 1.A; 28.X.1839, p. 1.A; 2.3.XI.1839, p. 1.A; 5.I.1840, p. 1.A; 20.I.1840, p. 1.A.

(10) Voorbeelden : IND. 10.III.1835, p. 1.A; 11.III.1835, p. 1.A; 12.III.1835, p. 1.A; 13.III.1835, p. 1.A; 14.III.1835, p. 1.A; 16.III.1835, p. 1.A; 9.V.1835, p. 1.A; 10.V.1835, p. 1.A; 25.VI.1835, p. 1.A; 1.VII.1836, p. 1.A; 9.IX.1836, p. 1.A; 19.IX.1836, p. 1.A; 7.VI.1837, p. 1.A; 30.I.1839, p. 1.A; 20.II.1839, p. 1.A; 10.VI.1839, p. 1.A; 18.VI.1839, p. 1.A; 20.VI.1839, p. 1.A; 22.VI.1839, p. 1.A; 25.VI.1839, p. 1.A; 28.VI.1839, p. 1.A.B; 14.VII.1839, p. 1.A; 10.XI.1841,p. 1.B; 10.V.1842, p. 1.B.

(11) Voorbeelden : IND. 1.I.1837, p. 1.A; 6.I.1837, p. 1.A; 9.I.1837, p. 1.A; 14.I.1837, p. 1.A; 1.IX.1837, p. 1.A; 4.X.1837, p. 1.B; 23.X.1837, p. 1.A; 27.X.1837, p. 1.A; 28.X.1837, p. 1.A; 16.II.1838, p. 1.A; 26.II.1838, p. 1.A; 10.III.1838, p. 1.A; 12.III.1838, p. 1.A; 17.III.1838, p. 1.A; 19.III.1838, p. 1.A; 10.IV.1838, p. 1.A; 15.V.1838, p. 1.A; 26.VI.1838, p. 1.A; 12.X.1838, p. 1.A; 19.II.1839, p. 1.B; 26.VIII.1839, p. 1.A; 1.IX.1839, p. 1.A; 27.XI.1839, p. 1.A.

(12) Voorbeelden : IND. 13.II.1835, p. 1.A; 12.X.1836, p. 1.A; 14.X.1836, p. 1.A; 30.X.1836, p. 1.A; 13.VIII.1837, p. 1.A; 24.IX.1837, p. 1.A; 13.V.1838, p. 1.A; 7.X.1838, p. 1.A; 26.X.1838, p. 1.A; 15.II.1839, p. 1.B; 10.11.V.1839, p. 1.A; 9.VIII.1839, p. 1.A; 24.XII.1839, p. 1.C.

(13) Voorbeelden : IND. 4.VI.1835, p. 1.A; 5.VI.1835, p. 1.A; 8.9.VI.1835, p. 1.A; 19.VI.1835, p. 1.A; 14.VII.1836, p. 1.B; 24.IX.1836, p. 1.A.

(14) F. de Mérode aan Nothomb, 31 augustus 1834, M.B.Z., pap. Nothomb, film 116, doss. 244.18.

Volgende beschuldigingen werden Faure ten laste gelegd : (15)

1. De redevoeringen van de woordvoerders van de oppositie te hebben gepubliceerd onder stilzwijgend voorbijgaan van de replieken der regeringsleden, waaronder Nothomb, hoofd van de krant.
2. Herhaalde weigeringen om, in welke aangelegenheid ook, de zaak van de regering onvoorwaardelijk te steunen.
3. Een houding die steeds meer evolueert naar onpartijdigheid en objectief vrij uitspreken.
4. In het liberaal vaarwater, inzonderheid in dat van Lebeau, verzeild te zijn.
5. In feite de rol van een oppositie-orgaan te hebben aangenomen.

Ten overstaan van het probleem van Faure's groeiende onhandelbaarheid, tekenen zich bij zijn twee hoofdcensoren, F. de Merode en Nothomb, uiteenlopende reacties af.

De eerste, slechts gedreven door het meest onmiddellijke belang van de Koning en zijn Regering, dringt herhaalde malen aan op drastisch ingrijpen ten aanzien van Faure. In zijn opvatting moet de uitschakeling van de ,,kwade geest'' *L'Indépendant* automatisch herstellen tot wat ze bij haar vernieuwde start in 1834 bedoelde te zijn maar slechts heel korte tijd realiseerde : ,,*résister aux attaques des oppositions subversives et maintenir l'indépendance de la Belgique avec la monarchie constitutionnelle établie par le Congrès*''. Eenmaal overtuigd van de onmogelijkheid Faure terug op het rechte spoor te brengen, wil hij een volledige afstand van *L'Indépendant* (16).

Nothomb, met een buitengewoon politiek doorzicht begaafd, had een meer zakelijke kijk in de gevolgen die een opgeven van *L'Indépendant* voor Koning en Regering kon impliceren. Met ongenoegen zag hij de Koning, daarin beïnvloed door het katholieke element van zijn omgeving, steeds meer tot een definitieve breuk met de krant overhellen (17).

Na herhaalde doch vruchteloze pogingen om Faure tot een gedweëer houding te stemmen, verzoent Nothomb zich tenslotte met de uitschakeling van de rebellerende directeur.

Maar in de opheffing van *L'Indépendant* zag hij een zware politiek-

(15) F. de Mérode aan Nothomb, 30 sept. 1834, M.B.Z., pap. Nothomb, film 116, doss. 244-18. Zie ook ongedateerde aantekeningen in film 117, doss. 248-31.
(16) F. de Merode aan Nothomb, 25 juni 1843, M.B.Z., pap. Nothomb film 117, doss. 248-31.
(17) Dietrichstein aan Metternich, 1 juli 1843, M.B.Z., doss. 10.945.

technische fout : nl. dat haar lezerspubliek, verkleefd aan het ,,koninklijk'' prestige van de krant, mede naar de oppositie zou overgeheveld worden door de knappe journalist die Faure was. Deze kon — zo vreesde Nothomb — gebruik en misbruik maken van zijn kennis van de interne keuken van de regeringspolitiek, verworven in een jarenlange dienst bij *L'Indépendant* (18).

De spanning in *L'Indépendant* groeide uit tot een conflict toen in 1840 de heviger geworden politieke partijen-strijd steeds meer de unionistische oplossingen verdrong.

Toen Nothomb in dat jaar naar Frankfort vertrok om er als gezant geaccrediteerd te worden, vermoedde hij niet dat zijn verwijdering een reeds in de kiem levend gevaar voor de conservatieve persinvloed zou doen oplaaien tot een onherstelbaar verlies (19).

De prognose wordt reeds gesteld op 22 april, 4 dagen na de oprichting van Lebeau's regering, door graaf Dietrichstein, Oostenrijks ambassadeur te Brussel die aan Metternich bericht hoe *L'Indépendant* tot dan toe beschouwd als in dienst van het ministerie de Theux, de rug gewend heeft naar haar vroegere meesters en bereid schijnt zich op te werpen als de kampioen van hun opvolgers (20).

Immers, in april 1840 deed zich een ideale samenloop van omstandigheden voor die *L'Indépendant* toeliet het proces van zijn afvallig worden in een acuut stadium te drijven :

1. De opkomst van een homogeen liberaal ministerie, met Lebeau en Rogier, Faure's politieke vrienden geworden, als hoofdfiguren.
2. De afwezigheid van Nothomb, de ,,sterke man'' van *L'Indépendant*.

Het is bij zijn terugkeer in april 1841 dat Nothomb inzag dat in en met Faure het blad feitelijk voor 's Konings unionistisch gerichte invloed op het perspubliek verloren ging.

Voortaan weigerde Faure zijn onderwerping aan de richtlijnen van hogerhand (21).

In 1841 trad een eerste ernstige crisis op : Conway, hoofd van de civiele lijst meldde aan Nothomb dat de Koning op het punt stond zich van *L'Indépendant* te ontdoen (22). Hij achtte het tevens wenselijk Faure van 's Konings bedoeling op de hoogte te brengen.

Zover kreeg toen de zaak haar beloop niet. Nog gedurende twee

(18) *Ibidem.*
(19) Nothomb aan Th. Juste, ut supra.
(20) Dietrichstein aan Metternich, 22 april 1840, M.B.Z., doss. 10.945.
(21) Nothomb aan Juste, ut supra.
(22) E. Conway aan Nothomb, 4 juni 1841, M.B.Z., pap. Nothomb, 248-31.

jaren zou Nothomb zich inspannen om Faure terug binnen de perken van zijn controle te brengen. Tevergeefs echter (23).

Op 27 mei 1843 schreef Faure aan Nothomb zijn gehechtheid aan een ongebonden meningsuiting :

„... *si vous voulez vous tenir inexorablement à votre point de vue, et exiger que l'Indépendant entre tout-à-fait dans vos idées, ce qui est absolument impossible, ma conduite depuis deux ans le prouve de reste...*". En verder : „*J'ai voulu que l'Indépendant prit une attitude impartiale et surtout empreinte d'une grande franchise; je crois y avoir réussi*" (24).

Toen de verkiezingsdag van 10 juni 1843 een liberale vooruitgang had opgeleverd en *L'Indépendant* het waagde de ministeriële onmacht bij het steunen van katholieke candidaten te onderstrepen, voltrok zich in de volgende dagen het door Nothomb zo lang gevreesde : de Koning zette een punt achter het bestaan van *L'Indépendant* (25).

Inziende dat het liberale kamp gereed stond om met het talent en de ervaring van Faure, het publiek van *L'Indépendant* op te vangen, deed Nothomb een ultieme poging om deze technisch onmisbare schakel van de ontwikkeling, Faure, te ontwapenen. Op de hoogte van Faure's nijpende geldnood, hoopte hij deze op zijn zwakke plek te treffen : de gevreesde persdirecteur kreeg een zeer interessant financieel aanbod dat neerkwam op een ruil : de Koning, Nothomb zich daarbij persoonlijk garant stellend ten overstaan van Faure, wil dezes stilzwijgen betalen (26).

Maar ondertussen hadden ook de liberalen zich met het geval bemoeid en de komende annexatie van de *Indépendant* voorbereid. Toen op 27 juni 1843 Faure aan Nothomb zijn wens schreef om maar liever niet via een koninklijke vergoeding het zwijgen opgelegd te worden (27), stond *L'Indépendance Belge* al klaar om de veroordeelde *L'Indépendant* te vervangen. Immers, op 26 juni had Faure de statuten van de *Société en commandite de l'Indépendance Belge* reeds onderschreven (28).

Deze commanditaire vennootschap, aangegaan tussen Faure enerzijds en de aandeel-opnemers anderzijds, werd voor de duur van 10 jaren en zes maanden, te beginnen op 1 juli 1843, gesloten. Het maatschappelijk kapitaal was vastgesteld op 90.000 F, vertegenwoordigd door 180 aandelen van 500 F elk. Van deze 180 aandelen, allen aan toonder, waren er 120 aan Faure toegekend; de overige 60 werden ter beschikking van het publiek gesteld. Rogier nam er twee voor zijn rekening. Van de aan Faure toegekende aandelen werden er 60 onvervreemdbaar verklaard en als waarborg voor zijn zaakwaarneming gedeponeerd in handen van de kassier.

Faure, gekwalificeerd als hoofdredacteur van *L'Indépendance Belge*, ging de verbintenis aan gedurende 3 jaren aan alle uitgaven van de krant het hoofd te bieden. Wat betreft de administratie en het financieel beheer van de krant werd Faure volledige vrijheid gelaten. Hij mocht evenwel een uitgavenbudget van 90.000 F niet overschrijden. Dit cijfer was berekend voor 1.200 betalende abonnenten.

Ieder aandeelhouder beschikte in de vergaderingen over zoveel beraadslagende stemmen als hij aandelen bezat. In geen geval mocht men meer dan 5 stemmen uitbrengen. Dit betekende dus dat van een overwicht, juridisch-statutair althans, geen sprake kon zijn. Er werd voorgeschreven dat de krant zou uitdrukking geven aan de principes van een gematigde liberale opinie.

Op 1 juli 1843 stelde *L'Indépendance Belge* zich aan het publiek voor, daarbij zorg dragend dit laatste niet te verontrusten, de verzekering gevend van een politiek-sociaal conformisme, dat voortaan van huize uit liberaal zou zijn :

„... *nous venons continuer, sous un nouveau titre, notre œuvre de douze années...*

La phase dans laquelle nous entrons n'a donc rien de nouveau que l'apparence. Les lecteurs qui s'étaient accoutumés à chercher dans nos paroles la pensée du gouvernement, ne verront rien de changé dans notre manière d'apprécier les hommes et les choses... ... On voit combien nous sera facile à tenir l'engagement que nous avons pris, de rester les organes d'une opinion modérée, conservatrice, gouvernementale" (29).

De principe-verklaring luidt in haar positieve punten in zoverre liberaal dat ze in wezen niets dan een economisch programma voorstaat (30), wars van alle extreme oplossingen echter : budget-even-

(23) Nothomb aan Juste, ut supra.
(24) Faure aan Nothomb, 27 mei 1843, M.B.Z., pap. Nothomb, film 117, 248-31.
(25) Nothomb aan Faure, 26 juni 1843, M.B.Z., pap. Nothomb, film 117, 248-31.
(26) *Ibidem.*
(27) Faure aan Nothomb, 27 juni 1843, M.B.Z., pap. Nothomb. 117, 248-31.
(28) A.R.A., P.R., f. 125.

(29) I.B., 1.VII.1843, p. 1.A,C.
(30) Voor deze overwegend economische belangstelling bij diverse problemen, zie I.B. 11.VII.1843, p. 1.A; 22.VII.1843, p. 1.A; 23.VII.1843, p. 1.A; 24.VII.1843, p. 1.A; 25.VII.1843, p. 1.A; 28.VII.1843, p. 1.B, 2.A; 4.VIII.1843, p. 1.A; 5.VIII.1843, p. 1.A; 7.VIII.1843, p. 1.A; 11.VIII.1843, p. 1.A; 12.VIII.1843, p. 1.A; 18.VIII.1843, p. 1.B;

wicht met strenge aanpassing van de behoeften aan de inkomsten, een matig gevoerde politiek van grote werken van openbaar nut, een beredeneerde uitbouw van de spoorweg-onderneming, „une protection sage et modérée" voor landbouw, industrie en handel (31).

Over sociale problemen en noden en zich eventueel opdringende maatregelen, wordt met geen woord gerept (32).

De stap van *L'Indépendant* in *L'Indépendance Belge* was voor alles een feit met politieke betekenis. Op een ogenblik dat de liberalen, nog vooraleer zich tot partij te organiseren, een eerste maal hun krachten concentreren, en dit op het persvlak, komt een gevreesd persdirecteur met zijn bagage gevuld door persoonlijk talent en een jarenlange ervaring in de conservatieve politiek, de liberale doorbraak bij het electoraal vermogend publiek kracht bijzetten.

Het volgende jaar echter kreeg Nothomb de kans om de schade voor de koning te beperken. Faure, beter journalist dan zakenman, had zowel zijn persoonlijk financieel beleid als dat van *L'Indépendance Belge* tot een behoorlijk deficit gevoerd (33). Terwijl hij in *L'Indépendance Belge* vervangen werd door Perrot, nam de geld behoevende Faure het in juni 1843 gedane, maar verworpen, aanbod van de koning terug op (34).

29.VIII.1843, p. 1.B; 30.VIII.1843, p. 1.B; 3.IX.1843, p. 1.A; 4.IX.1843, p. 1.A; 6.IX.1843, p. 1.B; 13.IX.1843, p. 1.A; 22.IX.1843, p. 1.A; 23.IX.1843, p. 1.B; 24.IX.1843, p. 1.B; 8.X.1843, p. 1.B; 10.X.1843, p. 1.A; 29.X.1843, p. 1.A; 7.XI.1843, p. 1.A; 15.XI.1843, p. 1.B; 20.XI.1843, p. 1.A; 23.XI.1843, p. 1.A; 27.XI.1843, p. 1.B; 10.XII.1843, p. 1.B; 24.XII.1843, p. 1.B; 29.XII.1843, p. 1.B; 7.I.1844, p. 1.A; 5.II.1844, p. 1.B; 16.IV.1844; p. 1.B; 18.IV.1844, p. 1.A; 24.IV.1844, p. 1.B; 26.IV.1844, p. 1.B; 27.IV.1844, p. 1.B, 29.IV.1844, p. 1.A; 5.V.1844, p. 1.A; 12.V.1844, p. 1.B; 29.V.1844, p. 1.B; 2 VII.1844, p. 1.B; 8.VII.1844, p. 1.B; 20.VII.1844, p. 1.A; 30.VII.1844, p. 1.A; 6.VIII.1844, p. 1.B; 15.IX.1844, p. 1.A; 14.X.1844, p. 1.A; 15.XII.1844, p. 1.B; 7.I.1845, p. 1.A; 15.I.1845, p. 1.B; 27.I.1845, p. 2.B; 11.III.1845, p. 1.C; 15.III.1845, p. 1.B; 17.III.1845, p. 1.B; 26.III.1845, p. 1.B; 17.I.1846, p. 1.C; 6.III.1846, p. 2.A; 5.IV.1846, p. 1.A; 20.V.1846, p. 1.A; 21.V.1846, p. 2.A; 4.VII.1846, p. 1.A; 3.IX.1846, p. 1.A; 11.IX.1846, p. 1.A; 14.IX.1846, p. 1.B; 17.IX.1846, p. 1.C; 11.XII.1846, p. 1.B; 26.27.XII.1846, p. 1.B; 19.II. 1847, p. 1.B; 3.II.1848, p. 1.C; 3.IV.1848, p. 1.B.

(31) I.B. 1.VII.1843, p. 1.C.

(32) Deze onverschilligheid wordt door het blad soms gemotiveerd. Zie I.B. 12.IV. 1846, p. 2.A; 13.14.IV.1846, p. 1.C; 3.X.1846, p. 1.A; 7.X.1846, p. 1.B; 4.III.1847, p. 3.A.

Op enkele zeldzame plaatsen kan men nochtans de opvattingen van *L'Indépendance Belge* over enkele aspecten van het arbeidersprobleem ontmoeten. Zie I.B. 26.VII.1843, p. 1.A; 16.III.1844, p. 1.B; 12.II.1845, p. 2.C; 12.III.1845, p. 2.B; 17.III.1845, p. 2.B; 19.III.1845, p. 1.A; 20.III.1845, p. 2.A; 25.III.1845, p. 2.A; 1.IX.1845, p. 1.C; 29.IX.1845, p. 2.C; 16.XII.1846, p. 1.A; 23.II.1848, p. 1.B; 1.III.1848, p. 2.B; 10.III.1848, p. 2.A; 14.III.1848, p. 2.B; 17.III.1848, p. 1.A; 18.III.1848, p 1 B; 30.III.1848, p. 1.C; 1.IV.1848, p. 1.C.

(33) *Budget van L'Indépendance Belge, liste des créanciers de M. Faure*, M.B.Z., pap. Nothomb, film 117, 248-31.

(34) Faure aan Nothomb, 29 aug. 1844, M.B.Z., pap. Nothomb, film 117, 248-31.

Aldus werd op 25 augustus 1844 tussen Conway, stipulerend in de hoedanigheid van intendant van de civiele lijst en Faure, ex-directeur van *L'Indépendant*, een overeenkomst gesloten (35). Faure verbond zich :

1. Vóór 10 september 1844 zijn ontslag als hoofdredacteur en directeur van *L'Indépendance Belge* in te dienen, en dit „*d'une manière définitive et irrévocable*".
2. België te verlaten.
3. Zich in de toekomst, tenzij mits de toestemming van de Koning der Belgen, te onthouden van eender welke publicatie in België en Frankrijk, hetzij rechtstreeks hetzij onrechtstreeks.

Aan deze opofferingen kwam de koning van zijn kant tegemoet, door het schenken van een jaarlijks en levenslang pensioen van 3.000 F en inzettend op 1 september 1847. Voor de periode van 1 sept. 1844 tot 1 sept. 1847 werd aan Faure een jaarlijks pensioen van 6.000 F verleend. Daarenboven zou hem, na de publicatie van zijn ontslag, een som van 6.000 F uitbetaald worden.

Ondertussen bouwde de veelzijdige pers-organisator Perrot de gematigd liberale *L'Indépendance Belge* verder uit, niet alleen tot het meest gezaghebbende dagblad in België, maar ook tot een krant met Europese standing (36). Ze werd de meest adequate uitdrukking van een behoudsgezind liberalisme dat vanaf 1843 de wind in de zeilen had gekregen en angstvallig de burgerlijke posities verdedigde, tussen de conservatief-katholieke belangen (37) en de sociaal-radicale strekkingen in (38).

(35) M.B.Z., pap. Nothomb, film 117, 248-31.

(36) Zie daarover : HYMANS (L.), *Notes et souvenirs*, p. 48.

(37) Voorbeelden : I.B. 14.IX.1843, p. 1.A; 10.XI.1843, p. 1.A; 24.II.1844, p. 1.B; 26.III.1844, p. 1.C; 10.IV.1844, p. 1.B; 11.IV.1844, p. 1.A; 13.IV.1844, p. 1.B; 19.IV.1844, p. 1.B; 21.IV.1844, p. 1.A; 5.VI.1844, p. 1.B; 20.IX.1944, p. 1.A; 22.IX.1844, p. 1.A; 15.XI.1844, p. 2.A; 22.I.1848, p. 1.B; 26.I.1848, p. 1.B; 29.I.1848, p. 2.A; 5.II.1848, p. 1.B; 20.II.1848, p. 1.A; 6.III.1848, p. 1.A.

(38) Voorbeelden : I.B. 16.III.1844, p. 1.C; 25.V.1845, p. 1.B; 10.VIII.1846, p. 2.A; 19.VIII.1846, p. 1.B; 21.IX.1846, p. 1.A; 13.X.1846, p. 2.A; 22.X.1846, p. 1.B; 23.X.1846, p. 2.A; 25.X.1846, p. 1.A; 26.X.1846, p. 1.B; 28.X.1846, p. 1.B; 30.X.1846, p. 1.A; 5.XI. 1846, p. 1.A; 7.XI.1846, p. 1.A; 1.III.1848, p. 2.B; 2.III.1848, p. 1.A; 30.III.1848, p. 1.C; 2.IV.1848, p. 1.B; 7.IV.1848, p. 1.B; 8.IV.1848, p. 1.B; 9.IV.1848, p. 1.A.

§ 3. L'Observateur (1)

In een akte verleden op 30 november 1835 voor notaris te Brussel, werd door enkele liberalen een burgerlijke vennootschap opgericht met het oog op de publicatie van een dagblad, *l'Observateur*, dat van 15 december 1835 af verscheen. De sociale positie van de stichters-aandeelhouders is deze van welstellende burgers : Coché-Mommens J., eigenaar, Ed. Ducpétiaux, advocaat en inspecteur van het gevangeniswezen, Meersman J., advocaat, Orts (zoon), advocaat, Cans L., handelaar (2). De tegenstelling tot de toenmalige *L'Indépendant*, private onderneming van de koning, als enig geldschieter, is opvallend.

Aan de lezers wordt de verzekering gegeven dat de statutaire inrichting de aandeelhouders en personen vreemd aan de vennootschap, alle invloed op de evolutie van de krant ontneemt (3).

Het programma is sterk door de onzekere tijdsfeer van 1835 ingegeven. Op dit ogenblik laat de politiek actieve burgerij zich in drie groepen onderkennen :

1. De zeer gegoede, industriële burgerij verwacht voorlopig nog alles van een restauratie van het huis van Oranje en dus van de Orangistische agitatie.
2. Een kleine minderheid bekampt de nieuwe staatsinrichting die aan hun republikeinse en democratische verwachtingen niet beantwoordt.
3. De grote meerderheid begroet in de Constitutie de bevestiging van haar sociale toppositie.

Het is tot deze derde groep dat de debuterende *L'Observateur* zich richt. Alhoewel op een liberaal stramien, worden nog vrij algemene, maar voor die tijd zeer essentiële richtlijnen geweven :

1. Het nationale resultaat van de Revolutie consolideren.
2. Vrijwaring van de belangen door de Constitutie gewaarborgd.
3. Verwerpen van de Orangistische en republikeinse oplossingen (4).

In de volgende jaren, naarmate de binnen- en buitenlandse toestand zich stabiliseerde, werd dit algemeen programma meer positief

(1) *L'Observateur*, Bruxelles. Van 1 januari 1848 af : *L'Observateur Belge*, J. J. Coché-Mommens, imprimeur-éditeur. Periodiciteit : zeven maal per week. Abonnementsprijs : 12 F. per trimester (Brussel), 15 F. (overige van het land).
(2) A.R.A., P.F.O., f. nr 11.
(3) OBS. 16 XII 1835, p. 2.D.
(4) OBS 16.XII.1835, p. 2.D., 3.A.

uitgewerkt tot een strijdbaar standpunt, zodat Aug. Blaes, de steller van de ,,profession de foi'' van 1835, bij een terugblik in 1844, het bestaansmotief van *L'Observateur* aldus zou resumeren :

> ,,*Notre intention fut de donner un organe de plus à une classe dont la salutaire influence va grandissant chaque jour,... classe amie de l'ordre autant que de la liberté, hostile à tout excès, incapable de se passionner pour des utopies, modérée dans ses principes et prudente dans ses desseins,... classe à laquelle appartient par ses sympathies, ses tendances, ses opinions et ses intérêts, l'immense et intelligente majorité de la bourgeoisie belge*'' (5).

Zodra Paul Devaux in 1839 in de *Revue Nationale de la Belgique*, de noodzaak van een liberale organisatie verkondigt, werpt *L'Observateur* zich op als de moniteur van deze organisatie, die zou culmineren in het liberaal congres van 1846 (6). Gedurende de regeringsperiode van het homogeen liberaal kabinet Lebeau, 1840-1841, treedt *L'Observateur*, in de overtuiging van politieke waarnemers, zoals Sir Hamilton Seymour, graaf Dietrichstein en graaf de Bassano, op als de meest representatieve en de officieuze uitdrukking van de regering (7).

Op het crisis-moment wanneer de voorspelling van Nothomb, ,,... *Lebeau et Rogier se font illusion sur leur avenir. Dans la lutte qu'ils acceptent, malgré eux sans doute, contre le clergé et la noblesse, ils suc-*

(5) OBS. 24.III.1844, p. 1.B.
(6) Zie o.a. OBS. 22.V.1839, p. 2.B; 24.V.1839, p. 2.A; 9.VI.1839, p. 2.A; 13.VI.1839, p. 1.C; 16.VI.1839, p. 1.D; 17.VI.1839, p. 2.A; 25.VI.1839, p. 2.B; 2.VII.1839, p. 1.B; 20.VIII.1839, p. 2.B; 10.XI.1839, p. 1.D; 20.XI.1839, p. 2.B; 25.XI.1839, p. 2.C; 28.XI.1839, p. 2.A; 22.I.1840, p. 2.B; 28.I.1840, p. 2.D; 29.I.1840, p. 2.A; 9.II.1840, p. 2.C; 11.II.1840, p. 2.D; 18.II.1840, p. 2.B; 19.III.1840, p. 2.B; 22.III.1840, p. 1.D; 19.IV.1840, p. 1.A; 20.21.IV.1840, p. 1.C; 30.IV.1840. p. 2.A; 16.V.1840, p. 2.A; 17.I.1841, p. 2.B; 23.I.1841, p. 1.D; 1.III.1841, p. 1.B; 3.IV.1841, p. 1.C; 5.IV.1841, p. 2.C; 6.IV.1841, p. 1.D; 15.V.1841, p. 1.D; 18.V.1841, p. 1.D; 24.V.1841, p. 2.A; 26.V.1841, p. 2.A; 31.V.1841, p. 1.D; 7.VI.1841, p. 1.B; 8.VI.1841, p. 1.B; 13.VI.1841, p. 1.C; 19.VI.1841, p. 2.A; 28.VIII.1841, p. 1.D; 31.VIII.1841, p. 2.B; 6.XI.1841, p. 1.D; 1.XII.1841, p. 2.A; 2.XII.1841, p. 2.D; 3.XII.1841, p. 2.C; 5.XII.1841, p. 1.D; 6.XII.1841, p. 2.A; 24.II.1842, p. 2.B; 9.III.1842, p. 2.A; 2.IV.1842, p. 1.B; 14.IV.1842, p. 2.C; 24.IV.1842, p. 1.C; 20.V.1842, p. 1.C; 22.X.1842, p. 1.D; 26.X.1842, p. 1.D; 25.XII.1842, p. 1.D; 8.I.1843, p. 1.C; 24.I.1843, p. 2.D; 12.III.1843, p. 1.D; 6.V.1843, p. 1.C; 16.V.1843, p. 2.D; 12.VI.1843, p. 1.C; 13.VI.1843, p. 1.C; 24.II.1844, p. 2.A; 28.III.1844, p. 2.B; 3.IV.1844, p. 1.D; 5.IV.1844, p. 2.A; 8.VI.1844, p. 2.A.
(7) de Bassano aan Thiers, 5 april 1840, M.A.E., vol. 19. Dietrichstein aan Metternich, 6 en 17 aug. 1840, M.B.Z., doss. 10.945.
Zie OBS. 12.VII.1840, p. 2.A; 1.VIII.1840, p. 2.B; 1.XI.1840, p. 2.C; 23.XI.1840, p. 2.D; 10.XI.1840, p. 3.A; 6.XII.1840, p. 1.B; 13.XII.1840, p. 1.D; 16.XII.1840, p. 1.A; 21.XII.1840, p. 2.B; 18.I.1841, p. 2.A; 22.I.1841, p. 2.A; 4.II.1841, p. 1.C; 12.II.1841, p. 2.A; 15.II.1841, p. 2.C; 16.II.1841, p. 1.C; 17.II.1841, p. 2.A; 1.III.1841, p. 1.B; 4.III.1841, p. 1.D; 5.III.1841, p. 1.C; 6.III.1841, p. 2.A; 9.III.1841, p. 2.B; 12.III.1841, p. 2.D; 13.III.1841, p. 2.B; 14.III.1841, p. 1.C; 15.III.1841, p. 1.D; 16.III.1841, p. 1.C; 17.III.1841, p. 1.C, 2.B; 18.III.1841, p. 1.D; 11.IV.1841, p. 1.D.

comberont un peu plus tôt, un peu plus tard" (8), dreigt bewaarheid te worden, dringt de Oostenrijkse ambassadeur, graaf von Dietrichstein, aan de aandacht van Metternich, de lectuur van *L'Observateur* op, als zijnde de meest trouwe persweergave van de argumentatie van Lebeau en Rogier (9).

Conservatieve elementen volgden angstvallig de reacties van de publieke opinie die steeds meer de heersende politieke stand van zaken als een uiting van klassenstrijd interpreteerde (10).

De verhoogde belangstelling der liberalen voor de pers als politiek wapen, wordt treffend geïllustreerd door de innerlijke uitbouw van *L'Observateur*. Op 16 maart 1844 werd te Brussel een commanditaire vennootschap op aandelen gesticht, met de publicatie van het dagblad *L'Observateur* als doel (11).

De contracterende partijen waren :

1. J. J. Coché-Mommens, Ed. Ducpétiaux, Meersman J., Orts (zoon) en Cans L., handelend voor zich zelf en als lasthebbers van de aandeelhouders van de oorspronkelijke burgerlijke vennootschap.
2. Verschillende personen die de statuten onderschreven door aandelen op te nemen.

De vennootschap werd opgericht voor de duur van 20 jaren, onder de maatschappelijke naam van *J. J. Coché et Comp.* Het maatschappelijk vermogen was vastgesteld op 90.000 F, vertegenwoordigd door 180 aandelen van 500 F elk. Aan Coché-Mommens en zijn mede-belanghebbenden werden 120 aandelen toegekend wegens hun inbreng van het materiaal en de kliënteel van *L'Observateur*. De 60 resterende aandelen, voorbehouden aan de inschrijvers (12), dienden

(8) Ruzette (J.), *op. cit.*, p. 94.

(9) Dietrichstein aan Metternich, 18 maart 1841, M.B.Z., doss. 10.945.

(10) „*Ce sont surtout les paroles imprudentes prononcées au Sénat par Mr. Lebeau: „le schisme entre l'aristocratie et la bourgeoisie" que ce ministre a signalé comme la véritable cause de la lutte parlementaire actuelle, — ce sont ces paroles aussi irritantes que dénuées de sens qui forment le thème des articles quotidiens du journalisme ministériel, et auxquelles les masses, à force de les entendre répéter, finiront par croire. Les articles de l'Observateur... reproduisent fidèlement la pensée de Mr. Lebeau*". Dietrichstein aan Metternich, 22 maart 1841, M.B.Z., doss. 10.945.

„*Ce qui semble bien plus grave pour l'avenir, c'est le malaise que le poison, repandu en profusion par les journaux, laissera immanquablement dans le corps social; c'est la discorde qu'on a eu soin de semer entre les différentes classes qui forment la société. Les journaux libéraux ne se lassent pas de représenter la crise actuelle comme une lutte entre l'Aristocratie et la Démocratie, entre la Noblesse et la Bourgeoisie*". Handel aan Metternich, 7 april 1841, M.B.Z., doss. 10.945.

(11) A.R.A., P.F.O., f. 11.

(12) Deze waren : Verhaegen (ainé), 20 aandelen, J. M. Robert, Alphonse Neef en vrienden te Luik : 13 aandelen, Anspach voor de Banque de Belgique : 4 aandelen, L.

als rollend kapitaal. Alle 180 titels, nominaal of aan toonder, het bedrijfsfonds samenstellend, genoten dezelfde voordelen :

1. Een proportioneel aandeel in het maatschappelijk vermogen.
2. Een deel in de helft der netto-winsten.

Als enige gecommanditeerde vennoot, droeg J. J. Coché-Mommens de verantwoordelijkheid over het beheer. De hem toevertrouwde zaakwaarneming werd onder het toezicht van twee raden geplaatst :

1. De *conseil de rédaction et de surveillance générale* was samengesteld uit 6 leden, bij meerderheid verkozen door de houders van aandelen op naam. Deze raadsleden waren : Verhaegen, Orts, Sels, Defacqz, Castiau en De Bonne.
2. De *conseil des finances* telde drie, op dezelfde wijze verkozen leden : Anspach, L. Cans en Van Humbeeck.

In de statuten wordt van een te volgen politieke koers geen gewag gemaakt. De politiek-sociale samenstelling van de krant en van het redactioneel comité van toezicht is van een zodanige liberale klaarblijkelijkheid, dat een dergelijk voorschrift overbodig was.

Het contract van 1844 was in feite een verder uitbouwen van de in 1835 geschapen toestand :

1. Van de 180 aandelen bleven er 120, d.i. 2/3 aan de titelvoerders van de oorspronkelijke *L'Observateur*. Zij behielden dus in 1844 de financiële machtspositie.
2. Ze namen deel aan de verkiezingen voor de beide controle-raden. Drie onder hen zetelden er in.
3. Een opvallende affiniteit van de principeverklaringen van 1835 en 1844 toont aan dat de nieuw geïnteresseerden aan de reeds gevestigde stand van zaken de kracht van hun groter strijdvaardigheid toevoegen.

Het sociale milieu als financiële en politieke voedingsbodem is in 1835 en 1844 kwalitatief hetzelfde als dat van 1835. Er is alleen het verschil van kwantiteit en vooral van intensiteit :

1. Meer aandeelhouders en verhoging van het maatschappelijk kapitaal.
2. Uitbreiding van de organisatie.
3. Verhoging van de politieke mogelijkheden door toetreding van meer vermogende persoonlijkheden.

Aandacht vragend voor het strijdend liberalisme van hen die gereed stonden om hem te vervangen aan de redactionele leiding van

L'Observateur vertrouwt Aug. Blaes (13), de uittredende hoofdredacteur, zijn publiek als het ware toe aan de nieuwe ploeg (14). De beide programma's gerecapituleerd, dekken mekaar volledig (15) :

1. Grondige beleving van de Constitutie (16).
2. Gematigdheid.
3. Ontwikkeling van het staatsburgerlijke besef.
4. Strenge scheiding van Kerk en Staat.

De belangstelling voor de noden van de sociaal minder bedeelden, die gezien worden als functie van zuiver liberaal-economische berekening (17), wordt omhuld in de nevels van zeer vage termen (18).

Van 1844 af was *L'Observateur* een strijdblad geworden, de erkende ,,chef de file'' van het doctrinaire en exclusieve liberalisme, vrijzinnig en anti-clericaal (19).

Jacobs : 9, en D. Castiau 2 aandelen. Tekenden in voor 1 aandeel : Savart, J. Hauregard, Breyer, J. De Bonne, J. Gillon, E. Defacqz, F. Vande Vin, Paul Devaux, G. Dumont, Stevens. (in volgorde van ondertekening op het contract).

(13) STAPPAERTS (F.), *Biographie nat.*, T. II, p. 447 sqq. Blaes (Michel-Auguste), Brussel 1809-1855. Na *L'Observateur* te hebben verlaten, werd hij in 1845 liberaal gemeenteraadslid te Brussel en later schepen van Openbare Werken van deze stad.

(14) OBS. 24.III.1844, p. 1.A.

(15) OBS. 16.XII.1835, p. 2.D., 3.A.
OBS. 24.III.1844, p. 1.A.
OBS. 25.III.1844, p. 1.A.B.C.

(16) Het blad verwierp evenwel een demokratische verruiming van de Grondwet en het politieke leven. De pogingen van de radikalen in 1846 in deze richting ondernomen stuitten dan ook in de kolommen van *L'Observateur* op hevig verzet. Zie OBS, 7.VIII.1846, p. 1.B; 10.VIII.1846, p. 1.B; 16.VIII.1846, p. 1.B; 20.VIII.1846, p. 1.A; 22.VIII.1846, p. 1.A; 24.VIII.1846, p. 1.B; 1.IX.1846, p. 1.A; 4.IX.1846, p. 1.C; 12.X.1846, p. 1.A; 22.X.1846, p. 1.A; 30.X.1846, p. 1.B; 2.XI.1846, p. 1.B; 4.XI.1846, p. 1.A. Zie ook O.B. 27.III.1848, p. 1.D.

(17) Zie o.a. : OBS. 21.VIII.1845, p. 1.B; 31.VIII.1845, p. 1.C; 1.X.1845, p. 1.B; 6.I.1846, p. 1.B; 11.IX.1846, p. 1.A; 14.IX.1846, p. 1.A; 21.IX.1846, p. 1.A; 13.X.1846, p. 1.A; 7.II.1847, p. 1.A; 8.II.1847, p. 1.A; O.B. 25.I.1848, p. 1.B; 14.III.1848, p. 1.B; 18.III.1848, p. 1.A; 21.V.1848, p. 1.A.

(18) OBS. 25.III.1844, p. 1.C. : ,,*nous dirons aussi notre sentiment sur notre situation industrielle et les moyens de l'améliorer, en conciliant l'intérêt des consommateurs, des masses qui sont les débouchés du travail national, avec la protection que ce dernier réclame. Ces questions actuelles, pressantes, n'exclueront pas de nos colonnes l'examen de ces autres questions que leur nom de sociales recommande impérieusement à l'étude du publiciste prévoyant; car nous n'entendrons nullement sacrifier l'avenir au présent*''.

In 1847, en dit omwille van sociale voorzorgsmaatregelen, weigerde *L'Observateur* uitdrukkelijk zijn lezerspubliek nog verder op uitvoerige wijze te onderhouden over de noodtoestand van de volksklasse, gevolg van de economische crisis. Zie OBS. 16.II.1847, p. 1.A. In 1846 reeds had het blad als oppositie-orgaan, een dergelijke houding, door politieke overwegingen ingegeven, aanvaard. Zie OBS. 3.X.1846, p. 1.A. Zie ook OBS. 13.14.IV.1846, p. 1.A, en O.B. 12.II.1848, p. 1.A; 27.II.1848, p. 3.A; 1.III.1848, p. 3.B; 14.III.1848, p. 1.B; 18.III.1848, p. 1.A; 26.III.1848, p. 1.C; 1.IV.1848, p. 1.A; 4.IV.1848, p. 1.A.

(19) In 1844 informeerde de bisschop van Doornik bij zijn collega van Gent welk het gebruik was in het bisdom Gent betreffende de biecht van lezers van verboden boeken en

§ 4. LE PRECURSEUR (1)

De Revolutie van 1830 verdeelde de burgerij te Antwerpen in twee kampen. De rijke, commerciële burgerij, bevreesd voor de toekomst van de haven via dewelke ze haar groothandel dreef, bleef Orangistische sympathieën koesteren. Deze belangengroep, *le club de la Loyauté*, was niet alleen tegen de nieuwe politieke stand van zaken gekant, maar ook scherp anti-clericaal. Ze had in de pers een orgaan, *Le Journal du Commerce d'Anvers* dat tot 1839 het Orangisme trouw bleef. Tegenover deze klasse van groothandelaars bewoog zich een ruime groep van burgers de zaak van de Revolutie toegedaan. Deze laatste werd bepleit door twee bladen, *Le Phare* en *Den Antwerpenaer* (2).

In de eerste postrevolutionaire jaren leefde de Antwerpse pers het leven van de haven zelf : aarzelend en weinig ondernemend. Technisch en journalistiek hadden de Antwerpse bladen een aanzienlijke achterstand en niet het minst qua informatie die grotendeels van Franse kranten betrokken werd (3).

Deze toestand werd grondig gewijzigd door het verschijnen van *Le Précurseur* in december 1835. Dit persrevolutionerend optreden wordt pas duidelijk door een nadere kennismaking met de persoonlijkheid van Auguste Morel, de stichter van *Le Précurseur, Journal politique, commercial, maritime et littéraire*.

Welke was deze persoonlijkheid ? Joseph, Jan-Baptist, vader van Auguste Morel, week in 1798 uit Duinkerken naar Antwerpen waar hij zich vestigde als koopman en makelaar. Hij maakte er vlug opgang : na verschillende bestuursambten te hebben uitgeoefend werd hij in 1803 lid van de eerste Antwerpse handelskamer (4). Zijn zoon, Auguste, trad vroeg in dienst van de oudste maatschappij van verzekering

---

andere publicaties. Gasp. Jos., bisschop van Doornik aan bisschop van Gent, 3 april 1844, A.B., B XXI d 30.

De bisschop van Gent antwoordde : ,,*Que les confesseurs ne peuvent absoudre les lecteurs du Méphistopheles, du Messager de Gand, de L'Espoir de Renaix, de L'Observateur, parce que ces journaux sont certainement contraires à la foi et aux moeurs*''. Bisschop van Gent aan bisschop van Doornik, april 1844, A.B., B XXI d 30.

(1) *Le Précurseur, journal politique, commercial, maritime et littéraire*. Ondertitel : *Paix, Liberté, Progrès*. Imprimerie Dewever Frères, Anvers. Periodiciteit : zeven maal per week. Abonnementsprijs : 15 F. per trimester (Antwerpen), 18 F. (provincie).

(2) PRIMS (F.), *Honderd jaren...*, p. 14.

(3) *Ibidem*.

(4) BEETEME (G.), *Antwerpen, moederstad van handel en kunst*, dl. II, Antwerpen 1893, p. 100.

tegen zee- en brandrampen (5), de *Compagnie d'Assurances d'Anvers, contre les risques maritimes et d'incendie*, beter bekend onder haar leuze *Securitas* (6).

Van juli 1827 tot februari 1828 fungeerde hij te Antwerpen als verzekeringsmakelaar bij procuratie van een beëedigd makelaar, Laurens Solvyns (7). Toen de titularis in 1828 overleed stelde Morel zijn kandidatuur voor de opvolging, hierin gesteund door de voornaamste handelshuizen (8). Nadat hij in een brief aan Van Gobbelschroy, minister van Binnenlandse zaken, dezes voorspraak gevraagd had (9), liet de minister niet na de beschermeling van de Antwerpse groothandel en „*omtrent wien ook van een anderen kant de loffelykste berigten by myn departement zyn ingekomen*", bij het Antwerpse stadsbestuur aan te bevelen (10). Bij de benoeming werd echter de voorkeur gegeven aan een lid van de adel (11).

Van dit ogenblik af treedt Auguste Morel voor eigen rekening op en beweegt zich onweerstaanbaar op het voorplan van het Antwerps handels- en havenbedrijf.

In 1828 was er onder de zeeverzekeraars een grote behoefte aan rechtstreekse en vertrouwelijke voorlichting nopens de hoedanigheden der vrachtschepen en de premies en voorwaarden waaraan de verzekeringen op de Europese markten onderworpen waren. Aan deze vraag kwam Morel tegemoet door op 15 mei 1828 een *Bureau de renseignements pour les assurances maritimes* op te richten. De ondernemende Antwerpenaar kreeg onmiddellijk de steun van kapitaalkrachtige belangstellenden : de Nederlandse Handelsmaatschappij in samenwerking met de Hollandse verzekeraars hielp hem de zaak financieren, en koning Willem zelf leende Morel 25.000 gulden aflosbaar binnen 25 jaar (12).

Morel's inlichtingsdienst, *Bureau Veritas* getiteld, werd een bureel van verzekeringscommissiën en ging weldra een uitgebreide handel in zeeverzekeringen drijven tot groot nadeel van de

(5) Prims (F.), *De katholieke dagbladpers te Antwerpen*, Antwerpen 1936, p. 56.
(6) Voor de statuten, zie : *Stadsarchief Antwerpen*, M.A. bundel 1037.
(7) Aug. Morel aan het college van burgemeester en schepenen van de stad Antwerpen, 9 februari 1828, *Stadsarchief Antwerpen*, M.A., bundel 1048.
(8) *Ibidem*.
(9) Aug. Morel aan Van Gobbelschroy, 17 maart 1828, *Stadsarchief Antwerpen*, M.A., bundel 1048.
(10) Van Gobbelschroy aan burgemeester en schepenen der stad Antwerpen, 25 maart 1828, *Stadsarchief Antwerpen*, M.A., bundel 1048.
(11) Beeteme (G.), *op. cit.*, p. 101.
(12) *Ibidem*.

continentale positie van de Londense *Lloyds registry of shipping* (13).

De Revolutie van 1830 bracht voor het zeeverzekeringswezen te Antwerpen een zware crisis. Ook Morel's belangen werden zwaar getroffen. Maar spoedig paste hij zich bij de nieuwe omstandigheden aan. Hij verscheen te Parijs om er een bijhuis van het *Bureau Veritas* op te richten. Het werd een succes over de ganse lijn zodanig zelfs dat de Parijse succursale het hoofdhuis te Antwerpen volledig in de schaduw stelde (14).

Ondertussen heerste in het milieu van de Antwerpse verzekeraars een volslagen moedeloosheid ten gevolge van de politieke gebeurtenissen. Morel's heroptreden te Antwerpen, in de gedaante van een nieuw *Centraal bureau van verzekering tegen zeerampen*, kwam echter een nieuwe prikkel brengen voor de neergeslagen ondernemingslust. Inderdaad, er lag in Morel's nieuw initiatief een stimulerende factor tot wedijver : in tegenstelling met de Antwerpse verzekeraars die het bedrag der schade slechts betaalden wanneer de vrijtaks in de verzekeringspolies aangestipt, bereikt was, bood Morel aan, alle schade voluit te betalen mits een kleine premieverhoging. Zijn hervorming lokte dan ook hevig verzet uit vanwege zijn concurrenten (15).

De activiteit van Morel bleef gekenmerkt door een duidelijk streven : uit het slop geraken, nieuwe mogelijkheden openen. In 1834 vatte hij alweer een nieuw plan op : de kapitalen der verzekeringspremies die uitgevoerd werden door het verzekeren van klanten op vreemde marktplaatsen, wilde hij pogen in het land te houden. Daartoe richtte hij op 28 januari 1834 een handelsmaatschappij van zeeverzekering op met een kapitaal van 10 millioen F, verdeeld in duizend nominale aandelen van 10.000 F. De zaak gaf onmiddellijk grote winst en na verloop van zes maanden moest het kapitaal vergroot worden. Morel vermeed een oproep van nieuwe fondsen en stichtte liever een tweede handelsmaatschappij die een kapitaal bedroeg van 20.000.000 F, verdeeld in 20.000 aandelen van 1.000 F (16).

In 1835 gaf Auguste Morel leiding aan zijn centraal verzekeringsbureau en twee handelsmaatschappijen. Het valt al onmiddellijk op dat dit complex van organismen door enkele hoofdwerkzaamheden beheerst wordt : veelzijdige en snelle activiteit, verkeer, berichtgeving, internationale verbindingen waarvan alle lijnen te Antwerpen samen-

(13) *Ibidem*, p. 102.
(14) *Ibidem*, p. 138.
(15) *Ibidem*, p. 139, 142.
(16) *Ibidem*, p. 142.

liepen. Zonder ervan de naam te dragen werkte dit geheel in feite als een modern internationaal nieuwsagentschap.

In 1835 besefte Morel dat hij over alles beschikte om met succes een dagblad uit te geven. Zijn uitrusting moest hem een groot voordeel op de reeds bestaande bladen verschaffen : het verenigen van berichtendienst en krant in één persoon betekende tijd- en geldbesparing. Dit nieuwe element schiep te Antwerpen een dagblad dat zelfstandig was in zijn berichtgeving en op het technisch peil van de grote continentale bladen (17).

De ondernemingen van Morel maakten *Le Précurseur* daarenboven niet alleen mogelijk maar ook in ruime mate noodzakelijk. Door in zijn krant een overwegende plaats te geven aan handels-, verzekerings- en beursberichten, kon hij zijn klanten dagelijks op de hoogte houden van het zakengebeuren. Een wekelijks bijvoegsel onderhield de lezer extra over verzekeringsoperaties (18).

Het jaar 1836, gekenmerkt door herhaalde zeerampen, werd noodlottig voor de zeeverzekeringsmaatschappijen. In 1838 herhaalde zich die ongunstige omstandigheid alhoewel in minder erge mate dan in 1836. Morel's beide handelsmaatschappijen overleefden de slagen niet. De rechtbank verklaarde ze voor failliet wegens het niet onderhouden van de door het handelswetboek voorgeschreven formaliteiten. In 1840 vereffende Morel alle resterende schulden met de winsten van het Centraal Verzekeringsbureau. De rusteloze ondernemer had ondertussen een derde Handelsmaatschappij opgericht die echter door nieuwe tegenslag reeds in 1842 moest geliquideerd worden (19).

In 1843 verlegde Morel definitief het zwaartepunt van zijn zakenactiviteit naar Parijs waar hij de zetel vestigde van zijn Centraal Bureau dat bij akte van 20 juli 1843 gereorganiseerd werd tot *Bureau central et continental des assurances maritimes*, het latere *Bureau Integritas* (20). Voortaan verdeelde Morel zijn bedrijvigheid tussen de Parijse centrale en het bijhuis te Antwerpen waar de technische leiding van *Le Précurseur* verzorgd werd door de drukkers van het blad, de gebroeders Henri en Victor De Wever (21).

(17) Torfs (L.), *Tijdmatig register der periodische drukpers van Antwerpen*, 1873, p. 13.
(18) Beeteme (G.), *op. cit.*, p. 142.
(19) *Ibidem*, pp. 143-144.
(20) *Ibidem*, p. 144.
(21) Torfs (L.), *op. cit.*, p. 13. De gebroeders De Wever verkregen naderhand de eigendom van het blad. Volgens Prims (F.), in *Antwerpiensia, losse bijdragen tot de Antwerpsche geschiedenis*, 19e reeks, Antwerpen 1949, p. 319, behoorde het blad in 1846 nog aan

Le Précurseur was in 1845 het voor Antwerpen meest representatieve blad geworden. Tot in 1841 had het de unionistische formule toegedaan, een weinig uitgesproken politieke stellingname (22). Zoals overal in het land verscherpte ook te Antwerpen in 1841 de partijenstrijd (23). De voorheen Orangistische handelsburgerij vormde er de kern van het gegoede bevolkingsdeel dat steeds meer zijn handels- en havenbelangen door een liberale politiek het best gewaarborgd achtte.

Deze evolutie voltrok zich ook in *Le Précurseur* dat nu volledig het vertrouwen genoot van de liberale doctrinaire voormannen (24). Het blad droeg er niet weinig toe bij in het politiek bewustzijn de stoffelijke belangen en eisen met de opgang van het liberalisme te vereenzelvigen. Aldus ontstond op de vooravond van de verkiezingen van 1845 de *Association commerciale et industrielle* die zich volledig inzette voor de liberale kandidaten (25). Wederzijds noemden deze laatsten zich dan ook ,,les candidats du commerce'' (26). In juli 1845 werd aldus een liberale overwinning behaald met Charles Rogier, Osy, Laurent Veydt en Loos. Raak was de opmerking van Jules Malou : ,,*Les mots candidats du commerce et de l'industrie ont exercé un immense effet... A Anvers, je ne puis trop le redire, le mouvement n'a pas été anti-catholique, il a été anti-ministériel*'' (27).

Maar er waren katholieken die, reeds in 1844, een oorzakelijk verband meenden te kunnen leggen tussen het prestige van *Le Précurseur* en het groeiend liberaal succes. Men smeedde dan maar hetzelfde wapen : een blad dat in navolging van *Le Précurseur* het haven- en commerciële leven zou weerspiegelen. Aldus ontstond op 4 december 1844 het katholieke *Handelsblad* (28).

Le Précurseur was van het Antwerps liberalisme het orgaan met onbetwist gezag, *l'expression la plus directe du libéralisme anversois* (29).

Auguste Morel toe. Henri en Victor De Wever, geboren respectievelijk in 1813 en 1821, maakten tot 1850 deel uit van de Antwerpse burgerwacht. Cfr. *Stadsarchief Antwerpen*, M.A., 2918-65.
(22) Prims (F.), *De katholieke dagbladpers...*, p. 57.
(23) Prims (F.), *Geschiedenis van Antwerpen*, dl. X, *Nederlandsche en eerste Belgische periode* (1814-1914), 3e boek, *de geestelijke orde*, Antwerpen 1949, p. 30.
(24) Bufquin Des Essart (redacteur van de *Journal du Commerce d'Anvers*) aan Rogier, 23 juli 1845, A.R.A., P.R., f. 125.
(25) Prims (F.), *Antwerpiensia...*, p. 316.
(26) Prims (F.), *Geschiedenis van Antwerpen,...* p. 31.
(27) Prims (F.), *Antwerpiensia...*, p. 318.
(28) Prims (F.), *Honderd jaren...*, p. 18.
(29) J.F. 10.IV.1845, p. 1.B.
Voor het liberalisme van *Le Précurseur*, zie o.a. : PREC. 3.I.1845, p. 1.A; 10.I.1845, p. 1.C; 22.III.1845, p. 1.A; 29.III.1845, p. 1.A; 28.XI.1845, p. 1.A; 10.II.1846, p. 1.A;

Drukte deze leidinggevende positie zich uit in een overeenkomend overwegend lezersaantal? Bij gebrek aan officiële gegevens van statistiek rest ons slechts, mits het nodige voorbehoud, de opgave van het blad zelf. In het nummer van 7 november 1846 daagde *Le Précurseur* de overige Antwerpse pers uit, de juistheid van volgende gegevens te betwisten (30) :

Statistiek van de krantexemplaren te Antwerpen aan het zegelrecht onderworpen gedurende de eerste negen maanden van 1846 :

voor *Le Précurseur*	257.700
voor de overige bladen samen	249.435
	8.265

In de veronderstelling dat dit cijfermateriaal met de waarheid overeenstemt (31), telde *Le Précurseur* in de drie eerste trimesters van 1846 meer abonnementen dan de overige Antwerpse bladen samen.

§ 5. Revue Nationale de Belgique (1)

Charles Potvin, de Frans-Belgische letterkundige en stichter van de *Revue de Belgique* in 1869, sprak in 1866 op het banket van de *Revue trimestrielle* de volgende woorden :

„Nous représentons ici et nous venons y affirmer une tendance incorrigible, une obstination singulière de notre pays. Les revues ont beau succomber, les écrivains ont beau mourir à la peine, toujours il s'est trouvé, toujours il se trouvera en Belgique un groupe d'hommes pour croire à la patrie littéraire et pour lui conseiller cette étrange audace de penser avec son cerveau et de chanter avec son âme" (2).

13.II.1846, p. 1.A; 9.III.1846, p. 1.A; 16.III.1846, p. 1.A; 27.III.1846, p. 1.A; 12.13.IV.1846, p. 1.A; 6.VI.1846, p. 1.A; 18.VIII.1846, p. 1.A; 25.VIII.1846, p. 1.A; 17.IX.1846, p. 1.A; 19.IX.1846, p. 1.C; 20.IX.1846, p. 1.B; 21.IX.1846, p. 1.A; 23.IX.1846, p. 1.A; 24.IX.1846, p. 1.A; 26.IX.1846, p. 1.A; 27.IX.1846, p. 1.A; 6.XI.1846, p. 1.A; 26.I.1847, p. 1.A; 12.II.1847, p. 1.A; 14.II.1847, p. 1.A; 7.IV.1847, p. 1.A; 17.IV.1847, p. 1.A; 23.I.1848, p. 1.A; 27.II.1848, p. 1.A; 29.II.1848, p. 1.A; 2.III.1848, p. 1.A; 4.III.1848, p. 1.A; 7.III.1848, p. 1.A; 11.III.1848, p. 1.A; 12.III.1848, p. 1.A; 13.III.1848, p. 1.A; 16.III.1848, p. 1.A; 19.III.1848, p. 1.A; 21.III.1848, p. 1.C; 29.III.1848, p. 1.A; 31.III.1848, p. 1.A; 8.IV.1848, p. 1.A; 19.V.1848, p. 1.A.

(30) PREC. 7.XI.1846, p. 1.A.

(31) In het nummer van 10 november 1846, p. 1.B, constateert *Le Précurseur* dat geen enkel Antwerps blad gereageerd heeft op de gepubliceerde gegevens, en besluit : *„Cette question, nos adversaires ne s'avisent pas même de la contester, et ils font bien. C'est le point essentiel"*.

(1) *Revue Nationale de Belgique*, Bruxelles, *à la librairie polytechnique*.

(2) Marichal (H.), *Banquet de la Revue trimestrielle*, in *Revue trimestrielle*, 2e série, 11e vol., Bruxelles 1866, p. 301.

Met deze verklaring bevestigde Potvin een streven dat reeds in de tweede helft van de 18e eeuw duidelijk geworden was. Inderdaad, op 10 april 1775 werd het licht gegeven aan een blad dat in zijn titel het verlangen vertegenwoordigt naar een literair leven in nationaal kader : *Le Littérateur Belgique* (3). Het verenigen van de beide begrippen in deze titel vervat, stuitte echter op scepsis die door *Le Littérateur Belgique* beantwoord werd met de precedenten van Erasmus, Grotius, Vesalius, Vondel en Justus Lipsius om de leefbaarheid van een nationale literatuur te bewijzen (4).

Op politico-religieus gebied werd deze strekking een katholieke verdediging gegeven door de jezuïet Frans Xaver von Feller in *Journal historique et littéraire*. Stelling nemend in de toenmalige grote strijdvragen wierp von Feller zich op als de verdediger van de traditionele instellingen van de zuidelijke Nederlanden tegen de nieuwe denkbeelden van de Aufklärung en de Franse Revolutie (5). Een zelfde nationaal traditionalisme werd verder bepleit door priester Leo de Foere in zijn *Spectateur Belge* op een wijze die de schrijver in botsing bracht met het gerecht van het Verenigd Koninkrijk (6). Een ander tijdschrift, de *Observateur politique, administratif et littéraire* begroette in 1815 de val van het Napoleontisch Keizerrijk als het sein voor een *„rendre à l'histoire nationale son âme"* (7).

Afgezien van de vele nuances loopt een lijn doorheen deze min of meer vluchtige publicaties : het verlangen om een bloeiende nationale literatuur te scheppen.

De onafhankelijkheid in 1830 verwezenlijkt ging gepaard met een algemeen streven naar bevestiging van de eigen nationaliteit. Meer dan vroeger nog werd, vooral door hen die met lede ogen de instelling der Belgische intellectuelen op het Franse geestesleven gadesloegen, de behoefte gevoeld aan eigen, nationale publicaties. Daarin werd gedeeltelijk voorzien door de *Revue belge* in 1835 geboren uit een initiatief van een *Association nationale pour l'encouragement et le développement de la littérature en Belgique*. Dit tijdschrift was ook door de politieke tijd bepaald : het was unionistisch in zijn redactionele samenstelling. Weustenraad, Ch. Faider, Pierre De

(3) *Revue de Belgique*, T. 1, Bruxelles 1869, p. 5.

(4) *Ibidem*, p. 8.

(5) Haag (H.), *op. cit.*, pp. 44-48.

(6) *Le Spectateur belge, ouvrage historique, critique et moral;* van 1 januari 1815 af. Cfr. Haag (H.), *op. cit.*, p. 49.

(7) *Revue de Belgique*, p. 8.

Decker, Edouard Ducpétiaux en Polain werkten eraan mede (8).

Paul Devaux, de ,,denker'' van de politiek der liberalen in België, nam in 1839 op zijn beurt het initiatief van een tijdschrift : de *Revue nationale de Belgique*. In 1824 had Devaux te Luik in samenwerking met Joseph Lebeau en Charles Rogier het liberaal blad *Mathieu Laensbergh* opgericht waarin hij op 21 maart 1827 zijn befaamde oproep tot unie met de katholieken begon (9).

Ook met de *Revue nationale de Belgique* zou de liberale doctrinaire voorman erin slagen de pers in zeer actieve dienst van de politieke ontwikkeling te plaatsen.

De meest algemene betekenis van het tijdschrift is nochtans deze welke we vinden bij zijn voorgangers : de belangstelling opwekken voor een nationaal geestesleven, de invloed van de Franse literatuur op het Belgisch publiek verminderen, zodoende het nationaal zelfbesef, van vitaal belang voor een jonge staat, versterken (10).

Zijn zeer bijzondere betekenis ontleent het tijdschrift aan de politieke ontwikkeling en verhoudingen van het jaar 1839. Dit jaar bracht immers een keerpunt in België's politieke geschiedenis van de 19e eeuw. In april 1839 werd de onafhankelijkheid van het land juridisch neergelegd door het verdrag der XXIV artikelen. Ten opzichte van het buitenland was de toestand meteen geregulariseerd, maar ook binnenlands oefende dit een onmiddellijke invloed uit : de noodzaak van regeringsformules van nationale unie miste voortaan de prikkel van het buitenlands gevaar. Door dit wegvallen alsmede door de voortaan op punt gezette innerlijke organisatie van het land verstilde de strijd over deze problemen tot dan toe gevoerd tussen de conservatieve ,,mûrs'' en de vooruitstrevende ,,verts''. Deze evolutie ging gepaard met het steeds breder worden van de kloof tussen katholieken en liberalen (11). Op grond van deze gewijzigde verhoudingen bepleitte Devaux in een ophefmakend artikel van de *Revue nationale de Belgique* de herziening van de parlementaire verhoudingen. Uitgaande van de

(8) *Revue de Belgique, loc. cit.*

(9) VAN SINT-JAN (R.), *Die politische Presse Belgiens...*, pp. 133-134.

(10) *,,A l'intérieur et à l'extérieur, l'œuvre de l'émancipation est accomplie; il reste deux grands devoirs: l'affermir et la féconder''*, R.N.B., T.I. 1839, p. 6.

,,La Belgique n'entend être ni une province française, ni l'avant-garde, ni la vassale de la France. ... L'action d'une puissante civilisation s'est, il est vrai, naturellement étendue autour d'elle sur un pays qui en parle la langue. Nous-même, nous le dirons plus bas, nous pensons que, dans l'intérêt de la civilisation belge, le temps doit amener et amènera plus d'un contre-poids à cette influence''. Ibidem. p. 10.

(11) TERLINDEN (Ch.), *Histoire politique interne*, formation et évolution des partis, in *Histoire de la Belgique contemporaine*, 1830-1914, Tome II, Bruxelles 1929, pp. 64-65.

aanwezigheid van twee hoofdtendensen in het parlement, een katholieke en een liberale, achtte hij voortaan de rivaliteit tussen beide groepen in partijkabinetten en oppositie voor de politieke gezondheid van het land noodzakelijk (12).

Over de betekenis van de oproep van Devaux zijn niet alle auteurs het eens. J. J. Thonissen beschouwt de artikelen in de *Revue nationale de Belgique* als een ernstige aansteking van het ontbindingsproces van het unionisme'' (13). Deze visie van de Leuvense professor wordt niet gedeeld door zijn collega uit Gent, Ernest Discailles, biograaf van Charles Rogier. Discailles ontkent de voordacht en de politieke bedoeling van Devaux' artikelen die veeleer de bevestiging zouden gebracht hebben van wat reeds latent aanwezig was : verschillend georiënteerde partijen (14).

Inderdaad, de artikelen van Devaux waren niet een opzet tot de kunstmatige ontluiking van partijen. Deze belangengroepen waren reeds lang aanwezig en droegen in zich het zaad voor een verder onvermijdelijk in reliëf komen (15). Anderzijds lijkt de stelling van Thonissen ons in zover waar te zijn dat de *Revue nationale de Belgique* de geesten van deze onvermijdelijkheid scherp bewust gemaakt heeft.

Al het voorgaande leert ons in verband met eventuele opvattingen over sociale problemen vanwege de *Revue nationale de Belgique* dat de hoofdbekommernissen van het blad van litteraire en politieke aard zijn. Enkele overwegingen van sociale aard laten zich tot het volgende herleiden :

1. De *Revue nationale de Belgique* wil rekening houden met de democratische mogelijkheden die de Belgische Grondwet en instellingen bieden. Devaux ontwijkt dus niet wat hij noemt de elementen van sociale vitaliteit en die hij wenst ontwikkeld te zien *,,avec activité et prudence''* (16). Dit vage standpunt zoeken tegen-

(12) *,,Il est visible que la situation de 1830 et 1831 va s'éteignant ou se modifiant. Dans un avenir qui peut sans doute n'être pas très prochain encore, elle fera infailliblement place à un classement d'opinions plus régulier, plus en harmonie avec les intérêts actuels, et sous l'empire duquel les faits seront autrement appréciés qu'ils ne l'avaient été auparavant''*. R.N.B., T. I, 1839, pp. 312-313.

,,En dehors d'un ministère de conciliation, dont nous regardons aujourd'hui les difficultés comme à peu près infranchissables, il ne reste après le cabinet actuel que la possibilité d'un ministère libéral. Sagement composé, un ministère libéral est praticable dès aujourd'hui''. R.N.B., T. I, 1839, p. 484.

(13) THONISSEN (J. J.), *La Belgique sous le règne de Léopold Ier*, t. III, Louvain 1861, pp. 39-44.

(14) DISCAILLES (E.), *Charles Rogier* (1800-1885), *d'après des documents inédits*, t. III, Bruxelles 1894, pp. 13-15.

(15) Zie daarover DHONDT (J.), *De politieke groei in België...*, p. 385 sqq.

(16) R.N.B., T. I, 1839, p. 9.

over het sociale probleem plaatst zich in 1839. Op dit ogenblik zijn op de sociale ladder alleen de allerrijksten volwaardig burger. Het lijkt ons aldus evident dat in de bedoeling van de conservatieve liberaal Devaux in eerste instantie de rest, d.i. de nog niet kiesgerechtigde burgerij, voor een verdere politiek-sociale emancipatie in aanmerking komt.

2. De *Revue nationale de Belgique* wil niet anti-godsdienstig zijn. Immers, aldus het blad, de godsdienst is de veiligste waarborg voor de moraliteit van het volk en zonder deze moraliteit is geen vooruitgang mogelijk (17). Dit is een opvatting eigen aan vele tijdgenoten. Ook Leopold I hechtte groot belang aan de sociale doelmatigheid van de godsdienst (18).
3. Over de concrete inhoud van de sociale vooruitgang laat het blad zich niet uit. Het zegt vooral wat die vooruitgang niet is en niet mag zijn : een te gewaagde en doorgedreven beweging (19).

Dit alles wordt zoveel duidelijker wanneer we aan de *Revue nationale de Belgique* vragen door wie ze wil gelezen worden want hier is het tijdschrift expliciet : het wil zijn lezerskring beperkt en bestaande uit eigenaars, advokaten, geneesheren, magistraten, militairen van rang, beheerders, industriëlen en intellectuelen (20).

De samenstelling van dit vooraf omschreven lezerspubliek leert op duidelijke wijze tot wie de *Revue nationale de Belgique* zich richt : de gegoede burgerij.

(17) *Ibidem*, p. 30.
(18) Cfr. p. 67.
(19) „*Le progrès est la grande foi du siècle; seule peut-être elle n'a point de dissidents véritables; car elle entraîne ceux mêmes qui croient lui résister. Que la Belgique ne la renie pas; qu'elle veuille le progrès, mais le progrès réel; non ce mouvement par saccades et par soubresauts, ne sachant ni comprendre le passé, ni ménager le présent, ni compter sur l'avenir; non ce mouvement impétueux, étourdi, engoué, traînant la réaction à sa suite, et dont on pourrait dire qu'il n'avance que pour mieux reculer*".
R.N.B., T. I, p. 31. Zie ook R.N.B., T. XIII, p. 171, 180-181; T. XIV, pp. 77-78, 81 sqq, 164 sqq.
(20) R.N.B., T. I, p. 30. Representatief in dit opzicht zijn de volgende artikelen : *Les landlords et les paysans irlandais*, R.N.B., T. XIV, pp. 97-111, en *Rapport général présenté à la députation permanente du conseil provincial de la Flandre occidentale, par le commissaire d'arrondissement de Roulers-Thielt; Paupérisme, industrie linière*, R.N.B., T. XV, p. 133 sqq.

Hoofdstuk IV.

ORANGISTISCHE PERS

Le Messager de Gand et des Pays-Bas (1)

De geschiedenis en de structuur van het Gentse dagblad *Le Messager de Gand et des Pays-Bas* zijn in hoofdzaak deze van de beweging die na de Revolutie van 1830 te Gent nog jaren lang een aanzienlijk deel van de burgerij bleef boeien voor het herstel van het Verenigd Koninkrijk. De grote vitaliteit van dit Orangisme te Gent was een rechtstreeks gevolg van het economisch verlies die de plaatselijke textielindustrie door de scheuring van 1830 en het verloren gaan van de Nederlandse en Nederlands-Indische afzetmarkt ondergaan had. De weerslag van de politieke gebeurtenissen alleen reeds op de katoennijverheid, blijkt uit de verwerking van katoen in de Gentse fabrieken die in 1829 meer dan 7.500.000 kg. bedragende, in 1831 op 2.000.000 kg. viel. De productie in deze nijverheidstak zakte van 350.000 geweven stukken in 1829 op 130.000 in 1831 (2).

De industriële burgerij, liberaal en anti-clericaal ingesteld, besefte onmiddellijk de draagwijdte en de economische terugslag van een revolutie waarvan de katholieken een der voornaamste hefbomen geweest waren (3). Vandaar een heftige oppositie tegen de nieuwe stand van zaken (4).

(1) *Le Messager de Gand et des Pays-Bas*, imprimerie F. C. Backeljau. Periodiciteit : zeven maal per week. Abonnementsprijs : niet vermeld.
(2) Fris (V.), *Histoire de Gand depuis les origines jusqu'en* 1913, Gand 1913, 2e édit., p. 352.
(3) Stengers (J.), *Sentiment national, sentiment orangiste et sentiment français à l'aube de notre indépendance*, in R.B.P.H., XXIX, 1951, p. 86.
(4) Deze oppositie werd vooral en onophoudend beleefd in de kolommen van *Le Messager de Gand*. We verwijzen naar enkele voorbeelden : M.G. 2.II.1831, p. 1.A; 5.III.1831, p. 1.A; 13.III.1831, p. 1.A; 24.IX.1831, p. 1.A; 9.I.1832, p. 1.A; 13.I.1832, p. 1.A; 7.V.1832, p. 1.A; 15.VI.1832, p. 1.A; 18.VII.1833, p. 1.A; 16.17.VIII.1833, p. 1.A; 20.I.1834, p. 1.A; 16.II.1834, p. 1.A; 17.IV.1834, p. 1.A; 10.IX.1835, p. 1.A; 3.XII.1835, p. 1.A; 20.II.1836, p. 1.A; 14.III.1836, p. 1.A; 20.V.1836, p. 1.A; 25.VIII.1838, p. 1.A; 12.XI.1838, p. 1.A; 10.I.1840, p. 1.A; 22.II.1840, p. 1.A; 8.VIII.1841, p. 1.A; 2.IX.1841, p. 1.A; 20.III.1842, p. 1.A; 9.VII.1843, p. 1.A; 9.VIII.1843, p. 1.A; 9.III.1844, p. 1.B; 26.III.1844, p. 1.A; 12.IV.1844, p. 1.A; 1.I.1845, p. 1.B; 3.I.1845, p. 1.A; 5.I.1845, p. 1.B; 13.III.1845, p. 1.A; 4.IV.1845, p. 1.A; 6.IV.1845, p. 1.B; 29.IV.1845, p. 1.A; 13.IV.1846, p. 1.B; 17.IV.1846, p. 1.A; 26.III.1848, p. 1.A.

Le Messager de Gand is gegroeid uit een ander blad, *Le Journal de Gand* dat onder het Verenigd Koninkrijk te Gent verscheen. Deze krant die zich aanvankelijk onzijdig hield in de politieke geschillen evolueerde tot een ministeriële gezindheid toen ze in 1828 door haar uitgever in gedeeltelijk eigendomsrecht afgestaan werd aan de regering. Deze laatste werd op het einde van dit jaar er volledig eigenaar van. Aldus werd van 1 januari 1829 af de krant gepubliceerd door A. B. Steven, drukker van de provinciale regering. Het directeurschap werd uitgeoefend door een de regering zeer verknocht driemanschap, Metdepenningen, Manilius en Delrée (5).

Eens de revolutiedagen voorbij onderging *Le Journal de Gand* uit- en inwendig een wijziging. Het blad veranderde van uithangbord en werd *Le Messager de Gand* (6). De Nederlandse regering stond kosteloos alle eigendomsrecht af aan Steven, tot dan toe drukker-uitgever (7).

Niettemin, steeds bleef het blad de faam genieten, ook nog na 1845, financieel gespijsd te worden van uit Nederland (8). Was deze bewering gegrond ? Zo ja, tot wanneer deed deze steun zich gevoelen ? Op de eerste vraag werd bevestigend geantwoord door een tijdgenoot, Pierre Lebrocquy, oud-hoofdredakteur van *Le Messager de Gand* (9).

Het probleem verdient nochtans een nader onderzoek. Een eerste, voorlopige basis van de Orangistische organisatie werd gelegd in de aanvang van oktober 1831. Ze was hoofdzakelijk de vrucht van koninklijke instructies : een centraal comité werd te Brussel gevormd onder de leiding van van Gobbelschroy en Dotrenge. Vertakkingen van deze kern werden gelegd in de provincies (10). In de jaarwisseling van 1832-1833 werd een *Association Orangiste* uitgebouwd waarbij voorzien werd in het financieren, het strijdplan en de innerlijke administratie (11). Dit stelde definitief de Orangistische krachten op punt.

De Belgische Revolutie en de er aan voorafgaande oppositie hadden de Orangisten geleerd wat de pers ten overstaan van de

(5) LEBROCQUY (P.), *Souvenirs d'un ex-journaliste*, Bruxelles 1842, p. 18.
(6) Dit gebeurde in het nummer van 10 december 1830.
(7) *Ibidem*, p. 66.
(8) DESTANBERG (D.), *op. cit.*, p. 31.
(9) LEBROCQUY (P.), *op. cit.*, p. 61-66.
(10) Charles Morel aan De Mey, 15 oktober 1831, in COLENBRANDER (H. T.), *Gedenkstukken...*, tiende deel, vierde stuk, p. 578.
(11) Morel aan de Mey, eind dec. 1832 of begin 1833, in COLENBRANDER (H. T.), *op. cit.*, vijfde stuk, p. 166.

publieke opinie vermag. Het begin 1833 opgestelde organisatieplan hield dan ook rekening met de werfkracht van de pers :

> *„La presse périodique sera employée sans relâche et sous toutes les formes à répandre et propager ces vérités, à détruire la crainte des réactions dont le parti révolutionnaire menace ses adhérens afin de les tenir armés continuellement contre la restauration"* (12).

Sedert de feitelijke scheiding van de beide Nederlanden was de actie der Orangisten in België door koning Willem geldelijk ondersteund geworden. Het fonds ter beschikking van de *Association Orangiste* bestond in eerste instantie uit een maandelijkse toelage van 4.000 florijn die het hoofdcomité uit Den Haag ontving *„jusqu'à révocation de la disposition bienveillante qui le lui assure"* (13). Toegestaan op voordracht van de Nederlandse minister van binnenlandse zaken, baron van Doorn, gebeurde de bezorging der gelden door toedoen van twee vooraanstaande leiders der Orangistische organisatie, Grégoire en Morel (14).

Eens de onafhankelijkheid van België in 1839 juridisch vastgelegd, werd deze steun minder mild. Een beslissing door koning Willem I, na zijn troonsafstand in België genomen, om de jaarlijkse steun aan Morel, voorzitter van het centraal comité te Brussel, te schorsen, bedreigde de Orangistische pers ernstig in haar bestaan. Zo althans was de klacht vanuit België aan de koning gericht (15). Nog tot 1841 bleef de voorspoed van de Orangistische pers afhankelijk van de bereidwilligheid van de koninklijke schatkist (16).

De bezorgde fondsen werden van 1842 af, vervangen door een zuiniger en rationeler verdeling der steungelden die ten titel van jaarlijkse toelagen aan de voor de Orangistische zaak zeer verdienstelijke personen werden uitgereikt. Aan deze maatregel die de Orangistische pers een aanzienlijke levensmogelijkheid ontnam, ontsnapte evenwel

(12) *Ibidem*.
Zie ook : opstel van Teste, orangist en gewezen advokaat te Luik, 18 juni 1832, in COLENBRANDER (H. T.), *op. cit.*, vijfde stuk, p. 86. Teste schreef o.a. voor : *„Rectifier par des instructions l'esprit et la marche des journaux qui servent la cause de la restauration. Le grand objet de la presse doit être la rupture de l'union, et pour cela il n'y a qu'à irriter les amours-propres, échauffer les rivalités, montrer un port à ceux qui se détachent et faire sentir à tous l'incompatibilité de leurs principes et de leurs intérêts"*.
(13) *Ibidem*, p. 167.
(14) H. Grégoire aan koning Willem II, 24 maart 1844, in COLENBRANDER (H. T.), *op. cit.*, vijfde stuk, p. 709.
(15) *Ibidem*.
(16) *Ibidem*.

Le Messager de Gand die nog in 1846 van een subsidie uit 's konings kas genoot. In een brief van 22 januari 1847 vraagt Grégoire aan de kabinetsdirecteur, van Rappard, deze subsidie over 1847 uit te breiden (17). Aldus kende de financiële voeding van de Orangistische pers door de Nederlandse regering drie perioden :

1830-1833 : Spontane en royale liberaliteiten.
1833-1842 : Gedoseerd financieren van een organisatie.
Van 1842 af : Een toelagen-systeem toegepast op personen.

Gedurende deze verschillende regimes heeft van de Orangistische persorganen, alleen *Le Messager de Gand* blijvend de gunst van Willem I en zijn opvolger genoten, zeker tot en met 1846.

De verstrakking van dit financieren verraadt meteen de nederwaartse beweging van het Orangisme, ook te Gent.

Reeds in 1837 had het Gents Orangisme veel van zijn scherpte verloren. Bij een bezoek aan Gent voelde Leopold I de verandering aan : *,,Je viens de faire un voyage à Gand et d'y constater un progrès sensible dans la marche de l'opinion''* (18).

Ondertussen werd *Le Messager de Gand* beheerst door twee sterke persoonlijkheden : organisatorisch door de mentor van het Gents Orangisme, de advocaat Hypollite Metdepenningen (19) en redactioneel door de weinig scrupuleuze maar begaafde Franse journalist, Charles Froment (20). Beide figuren, Metdepenningen met het gesproken woord en door zijn aanzien, Froment met zijn niets en niemand ontziende pen in *Le Messager de Gand*, konden aan het Orangisme te Gent een zekere partijgeest mededelen die de opslorping van de beweging door de tijd en de feiten, nog wat kon remmen.

Voor de kennis van *Le Messager de Gand* in de periode 1845-1848, is het historisch jaar 1839 van groot belang. In 1839 werd het feit van de scheiding door het recht gesanctioneerd. Na de ondertekening van het verdrag der XXIV artikelen op 14 april 1839, moest *Le Messager de Gand* zich aanpassen aan de gewijzigde toestand. De aanstaande restauratie van het huis van Oranje aankondigen, werd voortaan een overwonnen standpunt. Programmatisch werd het voor het blad een moeilijke tijd. Door het wegvallen van alle positieve vooruitzichten

(17) *Ibidem*, nota 2.
(18) Leopold I aan Goblet, 2 oktober 1837, M.B.Z., papieren Goblet, doss. 1834-1869 (pièces sans dates et divers).
(19) Lebrocquy (P.), *op. cit.*, p. 55-56.
(20) *Ibidem*, p. 112.; Zie ook Bronne (C.), *Belgique 1840, l'armée et la fin de l'orangisme*, Le Flambeau, XXXIX, 1956, p. 745.

was men nu aangewezen op een afbrekende houding, de verbitterde oppositie tegen het bestaande (21).

Reeds in oktober van 1839 nam men een gelegenheid te baat om aan deze negatieve houding op gevaarlijke wijze stootkracht te geven. Een der voornaamste gevolgen ervan was dat *Le Messager de Gand* onverhoopt aan aktualiteit won (22). In september van 1839 was een crisis uitgebroken in de katoennijverheid. Er heerste te Gent alom werkloosheid tengevolge van het stilvallen der fabrieken. Toen ook nog de lonen van de weinige arbeiders die aan het werk gebleven waren, verlaagd werden, brak op 1 oktober het zogenaamd katoenoproer uit (23). Tot het inslaan ervan werd niet weinig bijgedragen door de in dat jaar te Gent opgerichte *Amis du Progrès*. Dit democratisch genootschap richtte arbeidersmeetings in naar het voorbeeld van deze door Jacob Kats te Brussel gehouden (24). De Orangistische leiders te Gent raden in deze toestand een nieuwe kans voor hun reeds getaande zaak en onmiddellijk poogden ze leiding te geven aan de beroering die echter reeds op 3 oktober door militair ingrijpen gesmoord werd.

Deze toenadering van het Gents Orangisme tot de zaak en de belangen der arbeiders beheerst de houding van *Le Messager de Gand* tegenover de sociale problemen in de periode 1845-1848.

Wat is daarvan de verklaring ?

1. Er was vooreerst een parallelisme tussen de belangen van de Orangistische industriëlen en deze van de Gentse arbeiders. Reeds de afscheiding van het Noorden en het verlies van zovele markten hadden de ondernemers en de arbeiders gezamenlijk getroffen. Deze gemeenschap van belangen bracht een onuitgesproken solidariteit mee die in de beroerde oktoberdagen van 1839 even naar buiten trad. Te Brussel waren sommige politieke waarnemers zelfs overtuigd dat vooral de Gentse fabrikanten de hand hadden in de troebelen : *,,ce sont quelques chefs de fabriques qui ont surtout donné l'impulsion à l'émeute, dans l'espoir de forcer, par ces démonstrations dangereuses, leur gouvernement, soit à prononcer la prohibition des produits similaires en coton, importés de l'étranger, soit à accorder un secours aux fabriques''* (25).

(21) Dhondt (J.), *Woelingen te Gent...*, p. 41.
(22) Dietrichstein aan Metternich, 18 december 1839, M.B.Z., doss. 10.945.
(23) Zie daarover : Avanti, *Een terugblik, bijdrage tot de geschiedenis der Gentsche arbeidersbeweging*, Gent 1930, 2e druk, deel I, pp. 89-94.
(24) Dhondt (J.), *op. cit.*, pp. 42-43.
(25) Serurier aan hertog van Dalmatië, 9 oktober 1839, M.A.E., vol. 18.

2. Een andere mogelijkheid tot alliantie — vooral dan met de radikale en republikeinse leiders — was de gemeenschappelijke ontgoocheling gebracht door de Revolutie — om verschillende redenen nochtans — en hetzelfde verlangen de bestaande staatsorde omver te krijgen.

De arbeiders die in 1830 te Gent, tegen de wil in van de industriële burgerij, de Revolutie hadden mogelijk gemaakt voelden zich gedupeerd (26). Hun leiders, de republikeinen van 1830, waren bereid het regime alle mogelijke last te bezorgen (27). Van hun vroegere energieke restauratieplannen hadden de Gentse Orangisten niet veel meer overgehouden dan een verstarrende en systematische oppositiegeest. In de aktie der radikalen begroetten ze dus een nieuwe mogelijkheid (28).

Dit bondgenootschap kon slechts een negatief doel hebben : het bestaande verwijderen. En toen beide bewegingen in 1839 hun krachten bundelden, kon men bezwaarlijk verder overeen komen dan : *„qu'on travaillerait à renverser l'ordre des choses existant, et qu'ayant fait table rase, on consulterait le pays pour savoir à quel parti resterait la majorité et ce que l'on mettrait à la place du pouvoir détruit"* (29).

3. Er was tenslotte nog een derde brug van het Gents Orangisme naar de radikale beweging. In 1830 dankte de Revolutie te Gent haar welslagen aan het feit dat ze gedragen werd door de arbeidersmassa. Dat hadden de Orangisten van de Revolutie geleerd en niet vergeten (30). Het had hun in de post-revolutionaire periode ontbroken aan die onontbeerlijke subversieve drijfkracht : een sociaal geagiteerde arbeidersmassa. In 1839 was die voorwaarde de vervulling nabij.

Deze drie factoren vormden de voornaamste teeltbodem waarop met het Gentse Orangisme *Le Messager de Gand* nog tot in 1848 zou vegeteren. Immers, fundamenteel duurde de genoemde drieledige toestand na 1839 voort tot 1848. De industriëlen kenden, vooral in het katoenbedrijf, steeds maar crisis. Terwijl zij zelf een relatieve verarming ondergingen, zagen ze door dezelfde crisis hun werknemers in nog diepere ellende gezakt (31). Ook in de aanwezigheid van de radikalen, tegen de bestaande orde agerende, konden de Orangisten zich

(26) Zie de volksliedjes in AVANTI, *op. cit.*, pp. 76-79.
(27) DHONDT (J.), *De sociale kwestie...*, p. 316.
(28) DHONDT (J.), *Woelingen...*, pp. 41-42.
(29) LEBROCQUY (P.), *op. cit.*, p. 69.
(30) Zie daarover STENGERS (J.), *op. cit.*, p. 80.

blijven verheugen. In 1845 werd te Gent het democratisch genootschap *Artevelde* gesticht dat in 1846 een mars van de arbeiders op Brussel hielp organiseren (32). Dergelijk initiatief, alsmede de hongerkoorts waarin het proletariaat in Vlaanderen sedert 1845 verkeerde, waren verschijnselen die de Belgische Staat het leven moeilijk maakten en een revolutionair klimaat schiepen die aan de belangstelling van de Gentse Orangisten niet voorbij ging (33). Een agent van de Franse regering stipte in 1842 die heimelijke verwachting van de Orangisten aldus aan :

„Si la misère parmi le peuple leur venait en aide, ils pourraient ramener à eux les masses et les soulever contre l'ordre des choses actuellement existant" (34).

In 1846 vergleed het uitzichtloze streven van de Gentse Orangisten in de vooruitstrevende spits die naar het liberaal congres voerde.

Te Gent zelf ontwikkelde zich in 1846 de dialoog tussen Orangistische liberalen en de democraten in academische kring. Aan de universiteit ging van een professor in de filosofie, François Huet, een begeesterende invloed uit. In zijn *Société François Huet* deelde hij zijn vooruitstrevende sociale denkbeelden mede, o.a. aan Orangistische sympathisanten en columnisten van *Le Messager de Gand* (35).

Aan deze geest was *Le Messager de Gand* volop deelachtig toen in februari 1848 de deining door de revolutie in Frankrijk verwekt, ons land bereikte.

(31) Zie daarover : DHONDT (J.), *Woelingen...*, pp. 38-39.
(32) *Ibidem*, p. 43.
(33) Zie M.G. : 1.X.1839, p. 2.A; 2.X.1839, p. 1.A; 3.X.1839, p. 1.A; 4.X.1839, p. 1.A; 5.X.1839, p. 1.A; 11.X.1839, p. 1.B; 12.X.1839, p. 1.B; 13.X.1839, p. 1.A; 22.X.1839, p. 1.B; 9.I.1845, p. 1.A; 18.I.1845, p. 1.A; 30.I.1845, p. 1.A; 12.II.1845, p. 1.A; 19.II.1845, p. 1.B; 23.II.1845, p. 1.A; 25.II.1845, p. 1.A; 7.III.1845, p. 1.A; 13.III.1845, p. 1.A; 31.III.1845, p. 2.A; 4.IV.1845, p. 1.A; 6.IV.1845, p. 1.B; 7.V.1845, p. 1.A; 3.VI.1845, p. 2.A; 5.VI.1845, p. 1.A; 6.VI.1845, p. 1.A; 17.IV.1846, p. 1.A; 25.XI.1846, p. 1.A; 11.XII.1846, p. 1.A; 4.I.1848, p. 1.B; 10.I.1848, p. 1.B; 9.II.1848, p. 1.A; 18.II.1848, p. 1.A; 25.II.1848, p. 1.A; 1.III.1848, p. 1.B; 2.III.1848, p. 1.A; 6.III.1848, p. 1.A; 12.III.1848, p. 1.A.
(34) Buchet Martigny aan Guizot, 1 september 1842, M.A.E., vol. 22.
(35) Zie daarover DHONDT (J.), *Woelingen...*, pp. 44-46. In 1844 behoorde *Le Messager de Gand* tot de publicaties waarvan de lectuur aan de gelovigen verboden was. Cfr. p. 87.

Hoofdstuk V.

RADIKALE PERS

§ 1. Le Debat Social (1)

Op 1 juli 1844 richtten Adolphe Bartels, Lucien Jottrand en de gebroeders Alexandre en Félix Delhasse een weekblad op, *Le Débat Social, organe de la Démocratie*. De vier stichters behoorden tot de welstellende burgerij. De advokaten Bartels en Jottrand konden in 1844 reeds op een bewogen politiek verleden terugzien (2). Adolphe Bartels had zich als redakteur van *Le Catholique des Pays-Bas* in het persverzet tegen het beleid van Willem I onderscheiden (3). Lucien Jottrand beleefde een hoogtepunt in zijn politieke carrière toen hij als lid van het Nationaal Congres de republikeinse staatsvorm voor België verdedigde. Van de intellectuelen van burgerlijke huize die tot 1848 de rechten van de sociaal misdeelden verdedigden waren Félix en Alexandre Delhasse het type. Vanuit hun gegoed milieu daalden ze af naar de sociale problematiek met al de gaven en gebreken hun intellectuele medestrijders eigen : een en al goede bedoeling, menslievend maar al te speculatief ingesteld.

Bij de oprichting van *Le Débat Social* in 1844, brachten deze mannen een jarenlange ervaring op inzake radikale pers. Nadat hun optreden en dat van andere republikeinen en democraten in de eerste post-revolutionaire jaren gestikt was in enkele embryonale arbeidersverenigingen, verlegden ze nagenoeg volledig hun sociale actie naar het persterrein (4).

In 1832 had Jottrand het hoofdredakteurschap aanvaard van *Le Courrier Belge*, voortzetting van *Le Courrier des Pays-Bas*. In zijn

(1) *Le Débat social, organe de la démocratie*. Imprimerie Wouters et Co. Periodiciteit : wekelijks. Abonnementsprijs : 12 F. per jaar (Brussel), 14 F. (overige van het land).

(2) Over Adolphe Bartels en Lucien Jottrand, zie : Bertrand (L.), *Histoire de la Démocratie et du Socialisme*, deel I, pp. 141-146. Over Jottrand, zie ook : Kuypers (J.), *Lucien Jottrand* (1804-1877), in *Verslagen en mededelingen van de Kon. Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, maart-april 1956, pp. 163-167.

(3) Zie daarover : Verstraelen (J.), *De katholieke pers te Gent*, p. 32.

(4) Voor de kennis van de geschiedenis van *Le Débat Social* maakten we dankbaar gebruik van de vrucht van de opzoekingen over de radikale pers te Brussel, door lic. Hubert Wouters verricht en ons bereidwillig ter hand gesteld.

artikels gaf Jottrand onomwonden uiting aan zijn republikeinse gezindheid en zijn sociale verlangens. Dergelijke publicaties waren echter gedoemd om binnen de perken van een steeds meer afvallige lezerskring van burgers te blijven. Jottrand hoopte deze kring te doorbreken en meer voeling met de arbeiders te krijgen door zich te interesseren aan de *Verbroedering* van Jacob Kats die, alhoewel in toneelvorm, de taal der arbeiders sprak (5).

Toen Kats, bestendig opgejaagd omwille van zijn meetings, op 4 september 1836 aangehouden werd, nam Jottrand in *Le Courrier Belge* resoluut de verdediging op van alles wat de volksredenaar ter harte lag : de arbeidersbelangen en de meetings (6). Deze relatie tussen meeting en pers werd door de Oostenrijkse ambassadeur, graaf Dietrichstein aan de aandacht van Metternich gesignaleerd :

> *„Des réunions d'ouvriers flamands ont eu lieu dernièrement ici à l'instar des fameux meetings d'ouvriers en Angleterre. C'est une singerie révolutionnaire de plus en Belgique, sous le patronnage de la presse révolutionnaire de ce pays"* (7).

Le Courrier Belge ging aan haar radikale koers ten onder. Het aantal abonnementen, in 1832 nog 1.536, slonk tot 819 in 1836 (8). Op 31 januari nam Jottrand in het blad afscheid van zijn publiek. De volgende dag werd voor notaris de eigendom van *Le Courrier Belge* overgedragen aan Jean Jobard, „un homme parfaitement bien pensant" (9).

Ook Adolphe Bartels schreef in de eerste jaren na de Revolutie in de democratische pers. Het weekblad *La Voix du Peuple, journal du dimanche, journal de la propagande démocratique et des intérêts polonais* vermeldde hem als redactielid. In januari 1834 trok hij zich terug om in hetzelfde jaar een maandblad, *Le Progressiste*, op te richten dat niet eens het einde van het jaar haalde (10).

Sedert Jottrand in 1837 van *Le Courrier Belge* afstand had gedaan, vergenoegde hij zich gedurende enkele maanden met een satirisch

(5) Dhondt (J.), *De sociale kwestie...*, pp. 318-319.

(6) Bertrand (L.), *op. cit.*, p. 150.

Le Courrier Belge, opende zelfs een intekenlijst om de kosten van Kats' proces te dekken. Cfr. Kuypers (J.), *Jacob Kats, Agitator*, Brussel s.d., pp. 74-75.

(7) Dietrichstein aan Metternich, Brussel, 16 sept. 1836, min. B.Z., Doss. 10.945, 1832-1838.

(8) Malou (J.), *op. cit.*, p. 300.

(9) de Rumigny aan Guizot, Brussel, 22 juni 1841. M.A.E., vol. 18.

(10) Bertrand (L.), *op. cit.*, pp. 141-142.

weekblad *La Bombe, journal de la Police, de la liste civile et du clergé* (11).

De leemte gelaten door het ophouden van *Le Courrier Belge* als radikaal orgaan, werd op 16 april 1837 gevuld door de oprichting van *Le Radical*. Alhoewel slechts een weekblad bood *Le Radical* een voordeel : het bundelde, onder de leiding van Alexandre Delhasse de persactiviteit van een ganse schaar vooruitstrevende intellektuelen : prof. Altmeyer, Lucien Jottrand, Félix Delhasse, generaal Mellinet, Félix Temmermans, A. Durand en Félix Mathé (12).

Gedurende het eerste decennium van de nationale onafhankelijkheid had Adolphe Bartels ononderbroken in *Le Belge*, bekend als *L'Organe des comités patriotiques* zijn pen bot gevierd in de oppositie tegen de regering en de verdragsregeling met Nederland. Vertrokken van een hevige afkeer voor de meetingbedrijvigheid van Kats die hij in *Le Belge* van gewelddadige bedoelingen beschuldigde, was Bartels in 1839 geëvolueerd tot een welwillende belangstelling voor de radikale kring van Kats (13). Het gevolg daarvan was dat Bartels op 1 juli 1840 een ondernemend initiatief liet starten : een democratisch dagblad, *Le Patriote Belge* (14).

In januari 1842 werd Bartels aan de redactie van zijn blad onttrokken door een bijzondere omstandigheid. Door het niet betalen van een schadevergoeding waartoe hij eertijds veroordeeld was wegens eerroof gepleegd in de kolommen van *Le Belge*, werd hij opgesloten. *Le Patriote Belge* werd niettemin voortgezet en voerde zelfs een campagne voor haar gevangen uitgever. Op 30 juni staakte het blad, moe gestreden, haar verschijning. Ondertussen was ook Adolphe Bartels uit de gevangenis ontslagen.

Na deze diverse persavonturen verenigden in 1844 Lucien Jottrand, Adolphe Bartels en de gebroeders Delhasse hun krachten in *Le Débat Social*. Hun respectievelijke dosis invloed op de redactie van dit blad wijzigde echter in de loop der jaren.

Aanvankelijk was de directie toevertrouwd aan Adolphe Bartels. Deze vrij rumoerige advokaat was een originele verschijning die sterk beïnvloed door Lamennais, de overtuiging van een gelovig katholiek, een liberaal, republikein en democraat in zich droeg. In het nummer van 29 april 1845 werd aangekondigd dat hij, weerhouden door veel-

(11) Warzee (A.), *op. cit.*, p. 108.
(12) Bertrand (L.), *op. cit.*, p. 171 sqq.
(13) Vooral hun gemeenschappelijk verzet tegen de aanneming van het verdrag der XXIV artikelen, bracht beiden nader tot elkaar, Cfr. Kuypers (J.), *op. cit.*, p. 103.
(14) Bertrand (L.), *op. cit.*, p. 142.

vuldige reizen ,,*auxquels les intérêts de nos doctrines ne sont pas étrangers*'' aan de leiding van het blad vervangen werd door Félix Delhasse. Bartels bleef zijn medewerking verzekeren onder de vorm van correspondentie. Het was het voorteken van een verbroken harmonie (15).

In oktober 1845 kwam Victor Considérant andermaal in België door een reeks voordrachten de sociaal-economische denkbeelden van Fourier propageren. Onder zijn gehoor dat uit vooraanstaande liberale notabiliteiten samengesteld was, bevonden zich de gebroeders Delhasse die onmiddellijk voor de theoriën van de Franse socialist gewonnen werden (16). Hun Fourieristisch enthousiasme werd echter niet gedeeld door Bartels die op grond van zijn geloof bezwaren maakte. De eerste van de reeks van negen voordrachten door Considérant, had plaats op 29 oktober 1845 (17) en reeds in het nummer van 16 november 1845 traden Bartels en Alexandre Delhasse in polemiek over de waarde van het Fourierisme (18). Het was de volle en werkelijke beleving van de titel van het blad.

Het debat groeide uit tot een breuk die zich voltrok in de loop van maart 1846 (19). In het nummer van 5 april 1846 nam Adolphe Bartels afscheid van *Le Débat Social* dat voortaan vooral door de Delhasse's geschreven werd (20).

Het blad bleef een verzameloord van alle nieuws over democratische activiteiten en radikale denkbeelden met een duidelijke voorkeur nochtans voor het Fourierisme. Het uitbreken van de revolutie te Parijs in februari 1848 herleidde deze uiteenlopende bijdragen zonder veel overgang tot een meer concrete en doelgerichte stellingname : republikanisme (21) en algemeen stemrecht (22). Waarschijnlijk werd

(15) D.S., 29.IV.1845, p. 409, A.
(16) Discailles (E.), *Le socialiste français Victor Considérant en Belgique*, in *Bulletin de l'Acad. Royale de Belgique*, 3e série, t. XXIX, p. 712.
(17) Bertrand (L.), *op. cit.*, p. 190.
(18) D.S. 16.XI.1845, pp. 170, 171, 172. De polemiek werd voortgezet in het nummer van 23.XI.1845, pp. 179, 180, 181 en van 30.XI.1845, pp. 188, 189, 190.
(19) D.S. 16.VIII.1846, p. 80.A.
(20) D.S. 5.IV.1846, p. 345,B.
(21) Zie D.S. 1.III.1848, p. 421.A; 5.III.1848, p. 431.A, 432.B; 12.III.1848, p. 438.A; 19.III.1848, p. 449.B; 26.III.1848, p. 471.B; 2.IV.1848, p. 480.B, 484.A; 9.IV.1848, p. 492.B.
(22) Zie o.a. : D.S. : 12.III.1848, p. 438.A; 19.III.1848, p. 450.A; 26.III.1848, p. 474. A. Ook de financiële en bewapeningspolitiek van de regering werd steeds heftiger op de korrel genomen. Zie D.S. 19.XII.1847, p. 289.B; 26.XII.1847, p. 301.A; 2.I.1848, p. 313.A; 9.I.1848, p. 325.A, 328.A; 23.I.1848, p. 350.B; 6.II.1848, p. 376.A; 5.III.1848, p. 430.A; 12.III.1848, p. 438.A; 19.III.1848, p. 450.A; 22.III.1848, p. 466.A; 26.III.1848, p. 472.B; 2.IV.1848, p. 480.B, 484.B, 486.B; 9.IV.1848, p. 491.A.

deze koersbepaling opgedrongen door Jottrand die in 1848 in de redactie zijn invloed verhoogd had (23).

Welk is de betekenis van *Le Débat Social*?

Met een abonnementenaantal dat in den beginne 200 eenheden bedroeg, vertegenwoordigden Bartels, Jottrand en de Delhasse's in *Le Débat Social* een uiterst kleine en machteloze fractie van de opinie. Het oordeel van Karl Grün als zou het bestaan en de standpunten van *Le Débat Social* door de overige Belgische pers volledig geïgnoreerd worden, lijkt ons nochtans al te scherp (24). Immers, het radikaal weekblad was een onooglijk plantje waarvan de bewegingen nochtans zorgvuldig geobserveerd werden. Talrijk zijn de verwijzingen naar en de citaten van *Le Débat Social* die we in de grote burgerlijke persorganen aantroffen. In 1846 ontspon zich zelfs een heftige en wekenlange polemiek tussen het radikaal orgaan en het Brussels dagblad *L'Observateur* (25). En niemand minder dan Leopold I was een geregeld lezer van *Le Débat Social* (26).

Dit alles getuigt geenszins voor een eventuele invloed van het blad maar bewijst o.i. dat de aanwezigheid ervan zich opdrong. In *Le Débat Social* menen we dus meer dan een curiosum te mogen zien. Was in de eerste helft van de 19e eeuw de pers immers niet het meest aangewende middel tot democratische werving? De politierapporten over verdachten onthullen het groot belang door de Openbare Veiligheid gehecht aan de persbedrijvigheid van de door haar gecontroleerde personen (27).

In tegenstelling tot de vele vluchtige persinitiatieven door de radikalen ondernomen, slaagde *Le Débat Social* erin een zeker gezag te verwerven : de belangrijke drukking door de vooruitstrevenden in 1845 en 1846 op de liberale partij uitgeoefend, vond in *Le Débat Social* een wekelijkse neerslag. Deze wisselwerking geschiedde op bijzonder

(23) Sylv. Van de Weyer aan Leopold I (minuut), s.d. A.R.A., P.V.W., f. 116.

(24) GRÜN (K.), *Die Soziale Bewegung in Frankreich und Belgien*. Darmstadt 1845, p. 25.

(25) Dit gebeurde naar aanleiding van de scheuring van het Brusselse liberale kiesgenootschap, de *Alliance*, in een behoudsgezinde en vooruitstrevende fractie. Zie D.S. 26.X.1845, p. 142.A; 2.VIII.1846, p. 49.A, 50.A, 51.A; 9.VIII.1846, p. 62.A; 16.VIII.1846, p. 75.B; 23.VIII.1846, p. 86.B; 8.XI.1846, p. 220.B, 222.A. OBS. 7.VIII.1846, p. 1.B; 22.VIII.1846, p. 1.A; 23.VIII.1846, p. 1.A; 24.VIII.1846, p. 1.B; 1.IX.1846, p. 1.A; 4.IX. 1846, p. 1.C.

(26) Sylvain Van de Weyer aan Leopold I. Ut supra.

(27) Zie in *Stadsarchief Brussel, Archives de la Police de la Ville de Bruxelles, Carton* III, *Biographie des suspects*, op de namen van J. Imbert, Labarre, J. E. Loris, E. Lefèvre, J. Lienhart, Maréchal, Manderis, Olenroth, P.F. Petit, Rispail, Ch. S. Topin, P. Ch. Truffaud, Van Goetsnoeven, Wolff, Ph. Wuillot. De farden A tot H ontbreken.

zichtbare wijze in de persoon van Adolphe Bartels, hoofdredakteur van *Le Débat Social* en actief lid van de *Alliance*, de organiserende inrichting van het liberaal congres van 1846.

In zijn bundel losse aantekeningen heeft Sylvain Van de Weyer ergens de volgende bedenking neergeschreven : ,,*C'est un fait remarquable que l'impuissance du parti républicain en Belgique : ils n'ont pu ni se faire lire ni se faire élire. Expliquer à quoi tient cette impuissance*'' (28). Of en hoe de Belgische staatsman zijn moeilijkheid ooit verklaarde, konden we niet achterhalen. Hoe het ook zij, zijn probleemstelling impliceert, naar het ons voorkomt, de vraag naar de sociale geschiedenis van ons land tot 1848. Immers, dat de republikeinse krachten, mede-inluiders van de democratische beweging, er niet in slaagden zich in ruime kring te doen lezen, is o.i. te wijten aan de afwezigheid van een aangepast opinieveld. De gegoede en industriële burgerij hoedde zich voor de radikale pers als strijdig met haar belangen. De meest geïnteresseerden, de arbeiders, waren in meerderheid onverschillig en ongeletterd. Rest de kleine burgerij en de ambachtslieden. Konden dezen als lezers van *Le Débat Social* in aanmerking komen? Zij waren toen nog zeer talrijk en hadden omwille van hun bereikbare politieke emancipatie een minimum aan belangstelling.

Deze mogelijkheid werd o.i. door *Le Débat Social* zelf uitgesloten : niet alleen nam *Le Débat Social* het op voor de meest verworpenen der samenleving, de gesalarieerde arbeidersmassa (29) met wier belangen de geringe burgerij zich weinig vereenzelvigde, maar het blad deed dit daarenboven op een esoterische en voor de doorsnee kleine burgers en ambachtslieden ongenietbare wijze. Bestendig theoretiseren over sociaal-economische stelsels, Saint-Simonisme, Fourierisme en organisatie van de arbeid, maakte van *Le Débat Social* een publicatie voor menslievende en sociaal voelende intellectuelen uit de burgerij.

(28) A.R.A., P.V.W., f. 101.

(29) Voorbeelden daarvan zijn legio. We citeren enkele : D.S. 26.I.1845, p. 235.A; 23.II.1845, p. 267.B; 2.III.1845, p. 274.A; 16.III.1845, p. 292.A; 23.III.1845, p. 298.A; 26.X.1845, p. 141.C; 23.XI.1845, p. 177.A; 21.XII.1845, p. 211.A; 28.XII.1845, p. 220.A; 4.I.1846, p. 234.C; 11.I.1846, p. 240.A; 18.I.1846, p. 247.A; 22.II.1846, p. 292.A; 1.III.1846, p. 299.A; 19.IV.1846, p. 359.A; 31.V.1846, p. 411.B; 19.VII.1846, p. 30.B; 2.VIII.1846, p. 52.B; 30.VIII.1846, p. 97.A; 13.IX.1846, p. 125.A; 20.IX.1846, p. 134.A; 27.IX.1846, p. 149.A; 11.X.1846, p. 172.B; 20.XII.1846, p. 289.A; 5.III.1848, p. 429.A; 19.III.1848, p. 450.A; 26.III.1848, p. 471.B; 7.V.1848, p. 547.B.

§ 2. Le Liberal Liegeois (1)

Naar het voorbeeld van het liberaal kiesgenootschap te Brussel, *L'Alliance* (2), werd te Luik in april 1842 een *Union Libérale* opgericht (3). In de wetgevende verkiezingen van 1843 boekten de kandidaten ervan een opgemerkte liberale overwinning te Luik (4). De liberale vooruitgang werd door de resultaten te Brussel en te Antwerpen, in juni 1845, nog kracht bijgezet. Maar juist op dat ogenblik was de *Union libérale* het toneel van een diepe innerlijke verdeeldheid.

Wat was daarvan de oorzaak? Zoals in de Brusselse *Alliance* begon zich ook te Luik onder de liberalen een vooruitstrevende tendens te openbaren. Bij enkele oud-revolutionairen van 1830 waren republikeinse reminiscenties wakker gebleven. Dit was het geval met de gebroeders Adolphe en Félix Bayet (5) en de advocaat de Robaulx (6), oud-lid van het Nationaal Congres. Deze meestal jonge intellectuelen van burgerlijken huize hadden zich vast voorgenomen, liefst door verruiming van de liberale organisatie, de arbeiders politiek en sociaal te emanciperen. De slogan waarmee gedweept werd was uit Frankrijk overgenomen : ,,L'Organisation du Travail''.

Te Luik waren het in meerderheid juristen en advokaten. Naast de reeds genoemde Bayet en de Robaulx waren er de rechter Colette, de advokaten Forgeur, Théodore de Lezaack (7), Dereux, J. G. Macors. Bij hen voegden zich Philippe-Adolphe Lesoinne (8), professor in de wetenschappen aan de universiteit te Luik en volksvertegenwoordiger, D. Massart, eigenaar, generaal Brixhe en zelfs baron Edmond de Sélys-Longchamps (9). Het verlangen tot meer medezeggenschap en

(1) *Le Libéral Liégeois, imprimerie de J. Ledoux, Liége.* Periodiciteit : zes maal per week. Abonnementsprijs : 12 F. per trimester.
(2) Over *L'Alliance*, zie Bertrand (L.), *op. cit.*, pp. 215-237.
(3) Hymans (P.), *op. cit.*, p. 83.
(4) *Ibidem.*
(5) Over de gebroeders Bayet, zie pp. 112-113.
(6) Robaulx (Alexandre de), geboren te Fontaine-l'Evêque (Heneg.) in 1798, gestorven te Luik, op 5 februari 1861. Behoorde tot de 13 leden van het Nationaal Congres die voor een republikeinse staatsvorm opkwamen. Cfr. *Nécrologe liégeois pour* 1861, Liége 1865, p. 105.
(7) Lezaack (Théodore B.J.L.J.D., de), geboren te Luik op 8 februari 1792, en aldaar overleden 26 januari 1859. In 1853 werd hij tot stafhouder van de Luikse advokatenorde verkozen. Cfr. *Nécrologe liégeois pour* 1859, Liége 1862, p. 59.
(8) Lesoinne (Philippe-Adolphe), geboren te Luik, 6 mei 1803, gestorven te Val-Benoit, 3 oktober 1856. Professor in de wetenschappen aan de universiteit te Luik. Leverde baanbrekend werk op het gebied van de metaalbewerking en de mijnbouwkunde. Richtte voor de arbeiders, aan de universiteit, kosteloze cursussen in metaalbewerking in. Cfr. *Nécrologe liégeois pour* 1856, Liége 1857, p. 28.
(9) G.L. 16.VII.1845, p. 2.A.

het opdringen van deze vooruitstrevenden voerden de *Union Libérale* tot een scheuring.

Op 31 maart 1845 hield het genootschap een algemene vergadering om door verkiezing het centraal comité te vernieuwen. Onder hen die de stemmen oogstten kwamen zowel behoudsgezinden als vooruitstrevenden voor : Robert-Closset, Hubart, Delfosse, Frère en Muller voor de eersten en Dereux, Wasseige, Colette en Koeler voor de laatsten (10). Maar het netelige resultaat van deze zitting werd de uitsluiting als lid van het comité, en dit onder druk van de vooruitstrevenden, van Capitaine, gemeenteraadslid en voorzitter van de handelsrechtbank te Luik. De behoudsgezinden, waartoe Capitaine behoorde, beschouwden zijn verwijdering als een daad van ostracisme en dreigden met ontslag (11).

Op de volgende algemene vergadering, van 28 april, diende een vooruitstrevend lid van het comité, Koeler, een voorstel in : van de elf comité-leden die jaarlijks verkozen werden, zouden er drie door loting aangeduid worden en het volgend jaar niet opnieuw verkiesbaar zijn. De stelling werd verdedigd door de jonge en radikale advokaat Macors die pleitte voor een ruimer aandeel van de ,,reformisten'' in het bestuur (12).

Dit alles ontstemde de behoudsgezinden. Toen enkele van hen zich uit de vergadering terug trokken, gingen de vooruitstrevenden tot de stemming over en behaalden een nipte meerderheid van 80 tegen 77 stemmen. De *Union Libérale* was feitelijk ontbonden (13).

Op 3 juni gingen de doctrinairen over tot de stichting van een afzonderlijk kiesgenootschap, *l'Association Libérale*. Het voorzitterschap van deze stichtingsvergadering werd waargenomen door de volksvertegenwoordiger voor Luik, Delfosse, die o.m. verklaarde : ,,*Lorsque nous avons créée, il y a trois ans l'association libérale, notre intention n'était pas de nous lancer dans la voie périlleuse des réformes sociales. Nous voulions seulement quelques réformes politiques; nous voulions surtout opposer une forte digue aux envahissements du parti clérical, dont les prétentions toujours croissantes étaient de nature à jeter l'inquiétude dans les esprits*'' (14).

(10) *Ibidem*; J.L. 4.VI.1845, p. 2.D.
(11) *Ibidem*. Zie ook Hymans (P.), *op. cit.*, p. 85.
(12) Hymans (P.), *ibidem*. ,,*... dans la discussion se révéla la pensée d'introduire insensiblement dans le comité des réformateurs jeunes et généreux, qui sont convaincus, de très-bonne foi, que l'Union Libérale restera stationnaire, malgré ses succès électoraux, si elle ne s'occupe pas des questions humanitaires et de l'organisation sociale*'' : J.L. 4.VI.1845, p. 2.D.
(13) J.L., G.L., *loc. cit.*
(14) J.L., 4.VI.1845, p. 3.A.

Op 14 juli hielden de progressisten op hun beurt een vergadering. De *Journal de Liége*, spreekbuis der doctrinairen, gaf toe dat ze zeer talrijk werd bijgewoond (15). Een bestuurscomité werd door verkiezing als volgt samengesteld : Adolphe Koeler, lid van de bestendige deputatie, J. J. Colette, gemeenteraadslid, M. L. Dereux, advokaat en gemeenteraadslid, Charles Wasseige, gemeenteraadslid, Adolphe Bayet, advokaat, L. Robert-Brabant, gemeenteraadslid, Charles Lesoinne, volksvertegenwoordiger, baron Edmond de Sélys-Longchamps, D. Massart, provinciaal raadslid, Defays-Dumonceau, eigenaar en de Lezaack, advokaat (16).

Maar nog vooraleer zich op deze vergadering te organiseren, hadden de vooruitstrevenden een ander initiatief genomen : de oprichting van een dagblad, *Le Liberal Liégeois*, dat zou uitgegeven worden door de gebroeders Bayet (17).

De tweelingbroeders Jean-Martin-Adolphe en Henri-Nicolas-Félix Bayet werden te Luik geboren op 25 februari 1804. Beide hadden zich onderscheiden in de oppositie tegen de regering van het Verenigd Koninkrijk. Vooral Adolphe was een actief man die zich ononderbroken inzette voor zijn republikeinse overtuiging. Gedurende de omwentelingsdagen meldde hij zich als vrijwilliger en ondertekende de oproep tot de gemeenten van het Luikse om de bedreigde hoofdstad ter hulp te snellen. Onmiddellijk vestigde hij zich te Brussel waar hij in de clubs een gevierd redenaar werd (18).

Op 21 oktober stichtte Adolphe Bayet *L'Emancipation*, toen een orgaan van Franse republikeinse clubs in België en waaraan de Robaulx, de republikeins gezinde advokaat en lid van het Nationaal Congres medewerkte.

Na twee maanden was Adolphe Bayet het met zijn politieke vrienden oneens en hij deed afstand van *L'Emancipation*. Terug te Luik voleindde hij er zijn door de Revolutie onderbroken studies in de rechten.

De uitbouw en de ontwikkeling van de jonge staat had de volbloed republikein Bayet diep ontgoocheld, niet alleen in zijn politieke verwachtingen maar ook in zijn persoonlijke ambities. Toen de regering uit erkentelijkheid voor Bayet's diensten aan de Revolutie

(15) J.L., 16.VII.1845, p. 1.D.
(16) G.L., 16.VII.1845, p. 2.B.
(17) CAPITAINE (U.), *Recherches...*, p. 223.
(18) Voor deze en volgende biografische gegevens over de gebroeders Bayet, zie : *Nécrologe liégeois pour* 1862, Liége 1868, pp. 39-41.

bewezen, hem een plaats in de Luikse magistratuur aanbood, weigerde hij, het offert niet in verhouding tot de belangrijkheid van zijn gepresteerde diensten achtend.

Deze malcontente werd in de volgende jaren een der baanbrekers van het radikalisme te Luik (19). En hier weer was de pers de voornaamste hefboom. Samen met zijn broeder deed hij op 1 december 1835 een vooruitstrevend blad verschijnen, *L'Espoir* dat vijf jaar stand hield. De doorbraak van de democratische vleugel der Luikse liberalen in 1845 betekende een laatste kans voor de Bayet's. *Le Libéral Liégeois*, orgaan van deze vleugel, werd door hen uitgegeven.

Maar de ineenstorting van alle republikeinse en democratische verwachtingen na de dagen van Risquons-Tout, ontnam aan de Bayet's alle verdere politieke toekomst in de lijn van hun overtuiging (20). Ook *Le Libéral Liégeois* was veroordeeld. De krant rekte nog haar bestaan tot 8 juni 1849.

De laatste jaren van hun leven brachten Adolphe en Félix Bayet eerder in mineur-toon door. Diep teleurgesteld verhuisden ze in 1852 naar Brussel waar ze optraden als ondergeschikte agenten van een verzekeringsmaatschappij. Op 21 juni 1862 vonden de tweelingsbroeders gezamenlijk de verdrinkingsdood in de Schelde te Antwerpen.

Dit alles belet niet dat hun optreden een ogenblik het tijdsgebeuren heeft beïnvloed : door de publicatie van *Le Libéral Liégeois* hielpen ze de opinie vooruit naar de sociale verruiming van het liberaal programma. Was het niet het liberaal congres van 14 juni 1846 dat hun vooruitstrevende denkbeelden bekrachtigde ?

Wanneer *L'Emancipation*, in 1846 sedert lang katholiek en conservatief geworden (21), de vooruitstrevende resoluties met een krant wil identificeren, dan doet ze dit aan de hand van *Le Libéral Liégeois*. In het *„libéralisme socialiste"* van het congres herkent het blad het werk van *Le Libéral Liégeois* :

(19) Zoals voor vele radikale leiders kan hier de vraag gesteld worden : heeft vooral de ontgoocheling over de afloop van de Revolutie van 1830, Bayet een strijdvaardige democratische gezindheid ingegeven? Zie over dit probleem : DHONDT (J.), *De eerste fasen van de arbeidersbeweging in Belgie*, in *Socialistische Standpunten*, II, 1955, pp. 9-10.
(20) Tijdens de woelige dagen van februari en maart 1848, verschenen in *Le Libéral Liégeois* vlammende artikels ten gunste van het revolutionaire Frankrijk en tegen de reactionaire krachten in Belgie. Zie L.L. 25.II.1848, p. 2.A; 28.II.1848, p. 3.A; 2.III.1848, p. 1.A; 9.III.1848, p. 1.A; 10.III.1848, p. 1.A; 11.12.III.1848, p. 1.C; 14.III.1848, p. 1.A; 16.III.1848, p. 1.A; 17.III.1848, p. 1.A; 18.19.III.1848, p. 1.A; 20.III.1848, p. 1.A; 21.III.1848, p. 1.A; 22.III.1848, p. 1.A; 23.III.1848, p. 1.A; 24.III.1848, p. 1.A; 25.26.III.1848, p. 1.B; 28.III.1848, p. 1.A; 29.III.1848, p. 1.A; 3.IV.1848, p. 1.B; 10.IV.1848, p. 2.A.
(21) Cfr. p. 30.

„C'est un journal dont le programme et les doctrines ont triomphé, le 14 juin dernier, à l'hôtel de ville de Bruxelles! C'est le journal qui voulait la réforme électorale et qui l'a obtenue malgré l'élite de la nation qui représentait, au congrès, l'Observateur et l'Indépendance! C'est le journal qui voulait la direction exclusive de l'Etat, dont se moquent l'Observateur et l'Indépendance, et qui l'a obtenue! C'est le journal qui voulait l'obéissance passive des électeurs et qui l'a obtenue! C'est le journal qui voulait les mandats impératifs et qui a forcé la main à M. Verhaegen! En un mot, c'est le journal qui parle au nom du parti qui a recueilli tout l'honneur de la journée du 14 juin, et qui a triomphé en plein congrès libéral. C'est le Libéral Liégeois" (22).

Wat was het radikalisme van *Le Libéral Liégeois*? Laten we de krant zelf aan het woord.

Wat het niet is : aanslag op het eigendomsrecht, verdeling der goederen. Immers : *„tout homme qui récolte là où il n'a pas semé, est un exploiteur. Or, à nos yeux, la propriété est la semence qui a été déposée dans le sein de la terre, par le père, et dont les fruits appartiennent de droit au fils qui est la continuation du père"* (23).

Wat het wel is :

1. Uitroeiing van alle sociale misbruiken tot in de wortel en doordrijven van echte hervormingen : *„nous voulons que cette réforme soit réelle, complète et non pas seulement un fantôme de réforme, une mystification"*.
2. Nastreven van de maatschappelijke volmaaktheid die slechts zal bereikt zijn wanneer alle mensen zullen broeders zijn, naar de woorden van het evangelie, „le plus radical des livres" : *cor unum et anima una* (24).

Le Libéral Liégeois is wellicht de zuiverste uitdrukking van het sociaal vooruitstrevende liberalisme dat van 1845 tot 1848 zozeer actief was (25). Hadden de stichters en lezers van dit blad wel het inzicht buiten dit liberalisme een nieuwe sociale beweging, de beslissende klassenstrijd te zoeken? Heel waarschijnlijk niet (26). Ze vormden de linker en tot 1848 stuwende vleugel van de liberale partijorganisatie, in de bedoeling deze organisatie dienstbaar te maken aan ruime politieke en sociale hervormingen. Een passus uit het blad zelf moge dit verduidelijken :

„Le progrès pour le libéralisme est dans les masses et non ailleurs; ce sont les masses qui avancent, dans les idées et dans les faits, alors que le libéralisme officiel, dans les corps électifs et même dans la presse, reste stationnaire" (27).

Daartegenover staat de sociale opvatting van die andere Luikse liberaal, de behoudsgezinde Frère-Orban : *„Je n'examine point s'il ne peut exister un état social tel que pour préserver une population de la dégradation et de la misère, on ne soit condamné à recourir à ces mesures de rigueur* (28). *Je ne dis qu'une chose : c'est que si de telles mesures peuvent jamais être nécessaires, elles ne constituent jamais des mesures libérales"* (29).

(22) EM. 6.VII.1846, p. 1.B.
Zie ook EM. 11.VIII.1846, p. 2.A.
(23) L.L., 27.X.1845, p. 2.B.
(24) *Ibidem*.
Zie ook L.L. 22.X.1845, p. 2.A; 13.14.XII.1845, p. 1.A; 1.VII.1846, p. 1.A; 8.VII.1846, p. 1.A; 7.VIII.1846, p. 1.A; 18.IX.1846, p. 1.A; 29.X.1846, p. 1.A; 31.X.1846, p. 1.A; 2.XI.1846, p. 1.C; 12.I.1847, p. 1.A; 18.I.1847, p. 1.A; 28.I.1847, p. 1.A; 9.II.1847, p. 2.B; 18.III.1847, p. 1.A; 5.IV.1847, p. 1.A; 26.II.1848, p. 2.A; 27.II.1848, p. 1.C; 2.III.1848, p. 1.B; 16.III.1848, p. 1.A; 17.III.1848, p. 2.A; 21.III.1848, p. 1.A; 23.III.1848, p. 1.B.
(25) Op 28 februari 1848, bij het lezen van *Le Libéral Liégeois*, stuurde de republikeins gezinde en in België vertoevende Fransman Charles Mourlon zijn indrukken over het blad aan die andere Franse republikein Charles Delescluze : *„Ce Libéral Liégeois qui exprime trop bien les opinions des hommes avancés de ce pays'* Cfr. DESSAL (M.), *L'accueil fait en Belgique à la Révolution de février* 1848. *Comment l'opinion belge accueillit la nouvelle de la révolution française du 24 février* 1848, *d'après une lettre inédite*, in *Bulletin de la Soc. d'histoire de la révolution de* 1848, t. 35. p. 189. Over Delescluze die een tijd in België leefde en er in de pers werkzaam was vooraleer in 1848 mede te werken aan de voltrekking van de republikeinse revolutie in noord-Frankrijk, zie DESSAL (M.), *Un révolutionnaire jacobin, Charles Delescluze*, Paris 1952.
(26) *Le Libéral Liégeois* huldigde inzake het probleem van het pauperisme in Vlaanderen een vrij liberaal-economische opvatting. Zie L.L. 14.15.III.1846, p. 1.A; 19.III.1846, p. 1.B; 19.V.1846, p. 1.A; 4.5.VII.1846, p. 1.A; 4.VIII.1846, p. 1.A; 29.IX.1846, p. 1.A; 1.X.1846, p. 1.B; 9.X.1846, p. 1.A; 3.XI.1846, p. 2.A; 21.XII.1846, p. 1.A; 2.3.I.1847, p. 1.A; 1.II.1847, p. 1.B; 2.II.1847, p. 1.A; 5.II.1847, p. 1.B; 18.II.1847, p. 1.C; 27.28.II.1847, p. 1.A; 10.III.1847, p. 1.A.
(27) L.L. 2.I.1846, p. 1.B.
(28) Met deze maatregelen bedoelt Frère-Orban de leerplicht en de arbeidsreglementering. Cfr. A.R.A., P.F.O., f. 2095, *Définition du libéralisme*.
(29) *Ibidem*.

NABESCHOUWING

Van de periode 1830-1848, werd de tweede fase die zich uitstrekte van 1839 tot 1848, een dynamisch moment, niet alleen in de politieke en economische ontwikkeling van het land maar ook en in de nauwste samenhang daarmee, in de wordingsgeschiedenis van de Belgische persstructuur. De sociale en politieke problematiek van deze fase werd door een belangrijk en steeds groeiend verschijnsel beheerst : de economische crisis die in 1845 in volle werking getreden was. Een aanzienlijk deel van de arbeiders, vooral in de westelijke provinciën, viel ten prooi aan de diepste ellende, een onophoudende toestand van honger en werkloosheid die in 1848 in hevigheid nauwelijks afgenomen was. Deze crisis had niet alleen sociale maar ook politieke gevolgen : door de nadelige omstandigheden geprikkeld gaf het kiezerskorps bij de verkiezingen uiting aan zijn groeiende ontevredenheid. In 1847 tenslotte schonk het zijn vertrouwen aan de oppositie, de liberalen, die mede onder invloed van stuwende sociale elementen van burgerlijke huize, een partijorganisatie hadden uitgebouwd en dit vooral sedert het liberaal congres van 14 juni 1846.

De jaren die 1850 onmiddellijk voorafgingen waren een tijd van langzame maar zekere partijvorming en voor de ontwikkeling van de pers meteen van beslissende aard.

Sedert 1839 had de opinie zich steeds duidelijker gedifferentieerd. In dit vaste vorm aannemend opinielandschap tekenden zich kristallisatiepunten af die ook in de pers waargenomen werden : de katholieke en grondbezittende adel vond een centraal gesitueerde spreekbuis in de *Journal de Bruxelles*; aan de behoudsgezinde liberale burgerij bezorgde Charles Rogier een nationaal orgaan, *L'Indépendance Belge*. Ook de andere bladen vervullen steeds meer een soortgelijke rol. Aldus wordt de sociale opvatting van de behoudsgezinde organen bepaald door een dubbele belangensituatie :

1. In de periode 1830-1848 werken politieke krachten aan en in de pers mede. Het zijn steeds minder enkelingen maar samenwerkingen, groepen : de belangrijkste bestanddelen van de toenmalige bevoorrechte samenleving zoeken steeds duidelijker in de pers een herkenningsteken voor hun in groepsverband georganiseerde belangen. Deze ontwikkeling voltrok zich in vele bladen. Het blijkt uit de steeds opvallender wordende identiteit van de *Journal de Liége* en de belangen van de Luikse grootindustrie waarbij Frère-Orban de schakel vormde tussen blad en geïnteresseerd publiek. Het blijkt ook uit de groeiende identiteit van *Le Précurseur* en de havenbelangen van de Antwerpse groot-handelaars.

   Ook de katholieke pers te Gent en te Luik ondergaat deze wijziging. Van de Velde, bisschop van Gent tot 1838, bleef steeds vreemd aan de innerlijke structuur van de pers. Het eerste gebaar van zijn opvolger, Delebecque, was tot de pers gericht om ze in de hoofdplaats van zijn diocees te centraliseren en onder zijn controle te brengen. Te Luik werd tot 1840 de *Courrier de la Meuse* uitgegeven waarvan de redacteurs slechts aan zich zelf rekenschap verschuldigd waren. In 1840 werd deze toestand te Luik grondig gewijzigd : de *Courrier de la Meuse* verdween en Van Bommel nam Demarteau in dienst om de bisschoppelijke *Gazette de Liége* te leiden.

   Weliswaar, de belangen door de bladen vertegenwoordigd zijn nog niet deze van organisaties van bredere bevolkingsgroepen maar ook niet meer deze van enkelingen op spontane en zelfstandige wijze in de pers ijverend voor ruimere belangen. Van 1840 af treden die groepen zelf in de pers op. Ze nemen de leiding en wachten de behartiging van hun belangen niet meer af.

2. Een tweede, niet minder belangrijke factor die de visie van de pers op de diverse problemen bepaalt, is de structurele uitbouw die vele bladen van 1840 af ondergaan : van persoonlijke ondernemingen met een aanvankelijk nog rudimentair apparaat en beperkte financiële mogelijkheden worden ze het bezit van vennootschappen of althans van de samenwerking van enkele kapitaalkrachtige persoonlijkheden (1). De kranten werden dus breder opgezette organismen en opengesteld voor de medewerking van rechtstreekse politieke invloeden. Zodoende werden ze kapitalistische onder-

(1) *Le trait le plus marquant de ces cent dernières années a été certainement la tendance générale à l'organisation, à l'association. De plus en plus l'individu adhère à un groupe qui défend ses intérêts et dont la cohésion lui fournit un appui matériel et moral dans sa lutte pour l'existence.*

Vers le milieu du siècle passé, la société revêtait un caractère essentiellement atomistique. Elle se présentait sous l'aspect d'un ensemble d'individus réunis entre eux exclusivement par des liens politiques. ...

Quelques branches de l'économie se présentaient déjà sous des aspects capitalistes, mais c'était un capitalisme de petites unités... Les partis politiques eux-mêmes ne groupaient qu'un nombre infime d'adhérents. Dans l'ensemble, non seulement l'économie, mais toute la société était à base strictement individualiste.

CHLEPNER (B. S.), *Cent ans d'histoire sociale en Belgique*, pp. 417-418.

nemingen die de sociale opinies volgden van alle dergelijke ondernemingen van het midden der 19e eeuw. Deze ommekeer lag in de lijn van de ontwikkeling die de organisatie van het economisch leven in de volgende jaren zou wijzigen. Mogen we aannemen dat in de pers, politieke en commerciële onderneming tegelijk, de overgang zich het eerst voltrok?

Dit alles mag ons het belang van de pers niet doen overschatten. De Belgische pers in 1830-1848, heeft nog niet de afmetingen van een grondig geïndustrialiseerde en gecommercialiseerde structuur. De beschikbare media waren gering in aantal en nog zeer rudimentair. Fundamenteel was de organisatie der communicatie-technieken in de eerste helft van de 19e eeuw nauwelijks verschillend van deze van het Oud Regime (2). De grote industriële ontwikkeling van het productieapparaat had de verkeerstechnieken voorlopig ter plaatse gelaten. Aldus lag het zwaartepunt van de opinie-uiting en opinie-beïnvloeding nog op de gesproken techniek. De ommekeer grijpt juist plaats rond 1845 en het waren de liberalen die alsdan als eersten de kunst verstonden op reeds moderne wijze aan hun opvattingen gedrukte persverspreiding te geven.

(2) In 1847 werd het resultaat van de wetgevende verkiezingen te Gent, via duiven aan de rest van het land bekend gemaakt. Cfr. DESTANBERG, *De kiezingen te Gent sedert* 1830, p. 87. Nog na 1850 kwam Reuter, de stichter van het Britse nieuwsagentschap, op de burelen van *L'Indépendance Belge*, met de hoofdredacteur Perrot, de mogelijkheden van duiven en telegraaf bespreken. Cfr. HYMANS (L.), *Types et silhouettes*, Bruxelles 1877, pp. 182-183.

BIBLIOGRAFIE

I. — BRONNEN

A. — BRONNEN IN HANDSCHRIFT

Algemeen Rijksarchief, Brussel

Papieren Charles Rogier:

Farde nº 49. Correspondance adressée à Charles Rogier par divers.
nº 73. Questions du paupérisme en Flandre, 1847-1852.
nº 74. Crise de 1848.
nº 83. Dossiers divers.
nº 107. Lettres du roi Léopold I, 1840-1865.
nº 109. Lettres de J. van Praet, ministre de la maison du Roi, 1840-1867.
nº 124. Journaux et extraits de journaux, 1827-1885.
nº 125. Lettres adressées à Charles Rogier, 1829-1845.

Papieren Sylvain Van de Weyer:

Farde nº 1. Notes et documents d'ordre biographique : correspondances, renseignements manuscrits, extraits de presse, 1826-1867.
nº 2. Procès de l'Argus littéraire.
nº 6. Archives de la Commission de sûreté et de la garde bourgeoise de la ville de Bruxelles.
nº 70. Mémoires et rapports divers.
nº 72. Lettres diverses, 1845-1846.
nº 73. Extraits de presse, 1845-1846.
nº 101. Discours, pensées, maximes, épigrammes, poésies de circonstances.
nº 102. Documentation, notes diverses, imprimés de caractère littéraire.
nº 115. 9 lettres du 11 janvier 1847 au 9 avril 1847.
nº 116. 39 lettres du 17 janvier 1848 au 30 décembre 1848.
nº 117. 11 lettres du 1 février 1849 au 30 décembre 1849. En annexe, trois lettres à J. van Praet.
nº 118. 13 lettres du 13 janvier 1852 au 3 décembre 1852.

Papieren Frère-Orban:

Farde nº 1. Congrès libéral.
nº 3. Constitution du ministère 1847.
nº 4. Gouverneurs de Province.
nº 6. 1847, Cabinet.
nº 7. 14 août 1848. Programme soumis au cabinet par Rogier.

n° 9. Lettres.
n° 11. Vente de l'Observateur, 1858.
n° 12. Documents relatifs à l'Echo du Parlement, 1858-1859.
n° 2095. Projet d'un programme de l'opinion libérale. Définition du libéralisme.
n° 2097. La politique et les partis en Belgique.
n° 2121. Lettre et rapport de l'ingénieur Gobert.

Koninklijke Bibliotheek van Brussel, afdeling handschriften

Papieren Houtart: Correspondentie van Barthélemy Dumortier.

Archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, Brussel

Dossier 10.945 : *Archives d'Etat à Vienne* (1) :
Farden : 1832-1838
1839-1840
1841-1842
1843-1846
1847-1850.

Correspondance politique. Légations:

Autriche, vol. 9 1843-1845
vol. 10 1846-1847.
France, vol. 11 (2) 1843-1844
vol. 12 1845-1847.
Pays-Bas, vol. 6 (1) 1845-1846
vol. 6 (2) 1847.
Prusse, vol. 9 1848, janvier-mai.

Correspondance politique. Réfugiés, 1. 1842-1851.

Notes et mémoires, Tome I :

n° 1. Impressions produites à l'étranger par l'attitude de la Belgique en 1848.
n° 15. Tentative de restauration orangiste en 1841.

Belgique-France, Correspondance commerciale: n° 2067.

Papiers Jean-Baptiste Nothomb:

Film 116, doss. 244-18 : Correspondances divers, 1832-1838.
Film 117, doss. 245-22 : Lettres de J. B. Nothomb à Théodore Juste. Notes de Nothomb.

(1) Deze afschriften van de correspondentie van het gezantschap van Oostenrijk te Brussel, werden genomen op de originelen die zich te Wenen bevinden, op het Haus-Hof- und Staatsarchiv, Gesandtschaftsarchive, Brüssel. Deze taak werd van 1924 tot 1938 in opdracht van het Belgisch Ministerie van Buitenlandse Zaken, uitgevoerd door Dr. H. Schlitter, voorheen archivaris van het Oostenrijks Keizerrijk.

Film 117, doss. 246-23 : Lettres de Jules Van Praet : 1831-1876.
Film 117, doss. 246-24 : Lettres de Léopold I : 1842-1848.
Film 117, doss. 246-25 : Corresp. politique. Le comte Félix de Mérode : 1838-1848.
Film 117, doss. 246-26 : Correspondances diverses.
Film 117, doss. 248-31 : „Le Mémorial". Rupture avec „L'Indépendance". Statuts de „l'Indépendance belge". Lettres de Faure.

Papier Goblet :

Pièces sans dates et divers, 1834-1869.

Archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, Parijs

Fonds de la correspondance politique: Belgique (2).

Volume 18 : 3 avril 1839-29 déc. 1839.
19 : 1840
20 : 1841, janv.-septembre.
21 : 1841, oct.-1842, mars.
22 : 1842, avril-oct.
23 : 1842, nov.-1843, juin.
24 : 1843, juillet-1844, mars.
25 : 1844, avril-décembre.
26 : 1845.
27 : 1846, janvier-mai.
28 : 1846, juin-1847, avril.
29 : 1847, mai-1848, février.
30 : 1848, 1848, mars-1850, décembre.

Archief van het Koninklijk Legermuseum

Dossiers Risquons-Tout: Farden, n^r 1, 2, 3, 8, 9, 17, 18, 22, 24, 27, 29, 35 en diversen.

Stadsarchief, Brussel

Bevolkingsregisters: Vol. I. M. 1832-1840.
Archives de la Police de la Ville de Bruxelles:
Carton I. Dossier : meetings et rapports de police, 1841 à 1866.
Carton III. Dossier : Biographie des suspects.

Stadsarchief, Gent

Bundels E 3 : Fonds sûreté publique et contentieux : troubles, élections, émeutes, pillages.

(2) De copieën van deze correspondentie berusten op het archief van het ministerie van buitenlandse zaken te Brussel, maar zijn slechts toegankelijk na voorafgaandelijke raadpleging van dezelfde correspondentie op het archief van het Quai d'Orsay te Parijs.

Bevolkingsregisters : 1806, nr 2, 1806, nr 42, 1807, nr 48, 1808, nr 54, 1810, nr 60. Burgerl. stand, inschrijvingsregister van geboorte : 1806, boek 30.

Stadsarchief, Antwerpen

Bundel M.A. 1037 : Makelaars.
M.A. 1048 : Makelaars.
M.A. 1060 : Politieke gebeurtenissen van 1848.
M.A. 2918/1-195 : Veiligheid-Burgerwacht : Registers van inschrijving, 1780-1914.
M.A. B.A. : Kiezingen 1841-1848, ingebonden pamfletten.

Kerkelijk archief

Archief van het bisdom Gent
Episcopaat, B XXI, *J. Delebecque* : bundels a, c, d, e, f, h.

Privaat archief

Archief van de Jezuïetenorde, Brussel

Papieren Pierre Kersten:

N° 5. Cahier violet renfermant quelques imprimés : réponse de M. Rohrbacher et origine du langage. Plusieurs lettres et notes sur des questions analogues.
N° 6. Farde de lettres épiscopales.
N° 7. Farde de lettres de Mgr. Malou (1834-1853).
N° 8. Farde de lettres à divers.
N° 9. Farde de lettres sur affaires allemandes (1836-1838).
N° 10. Farde de lettres de l'étranger sur sujets divers.
N° 11. Gilson, ses lettres (1834-1864).
N° 12. Mgr. Bracq (avant son épiscopat), 58 lettres, éloge funèbre de Mgr. Delebecque.
N° 13. Abbé Vrindts, d'Anvers, 77 lettres (1835-1856).
N° 14. Wilmet de Namur, 12 lettres (1834-1853).
N° 15. Bogaerts de Maestricht, 18 lettres (1839-1851).
N° 16. Lettres diverses.
N° 17. Lettres originales des PP. Roothaan, Spillebout, de Buck, etc.
N° 18. Lettres de vicaires généraux et autres.
N° 19. Lettres de Mgr. de Ram.
N° 20. Lettres de Montpellier (1832-1853).
N° 22. Lettres du comte d'Oultremont (1841-1849).
N° 23. Lettres de Lonay (1842-1845).
N° 24. Lettre de Mgr. Gonella et deux lettres de Spinelli.
N° 25. Lettres de Kersten au P. Gén. S. J.
N° 26. Lettres du chanoine Lupus (1843-1863).
N° 28. Dossier Ubaghs-Gilson-Kersten; copie de lettres du P. Roothaan.

N° 28b. Livre de famille de Pierre Kersten; trois fardes de copie de lettres.
N° 29. Copie de lettres du P. Roothaan.
N° 30. Correspondance (1876 et 1877) à propos des documents Kersten.
N° 31. Lettre de P. Kersten, projet de cession du Journal à la Compagnie. Refus de la Compagnie.

Archivum automaticum van Prof. Dr. J. Dhondt: Fotocopieën van stukken afkomstig van de Veiligheid van de Staat en het dossier Risq.-Tout.

B. — Gedrukte Bronnen

1. *Pers* (3)

Katholiek:

Journal des Flandres	Jg. 1830-1848
Den Vaderlander	1830-1848
L'Emancipation	1845-1848
Le Journal historique et littéraire	1834-1848 Tome I-XV
L'Organe des Flandres	1839-1848
Journal de Bruxelles	1841-1848
Gazette de Liége	1840-1848

Unionistisch:

L'Indépendant	1834-1843
Le Politique	1843-1847 (4)

Liberaal:

Journal de Liége	1845-1848
L'Indépendance Belge	1843-1848
L'Observateur (van 1.I.1848 af *L'Observateur Belge*)	1835-1848
Le Précurseur	1845-1848
Revue Nationale de Belgique	1839-1847 Tomes I-XVII

Orangistisch:

Le Messager de Gand et des Pays-Bas	1830-1848

Radikaal:

Le Débat Social	1844-1848 (5)

(3) Alle bladen raadpleegden we in de Kon. Bibliotheek te Brussel, uitgezonderd *L'Indépendance Belge* en *L'Observateur* berustend op het seminarie voor hedendaagse geschiedenis van de Rijksuniversiteit te Gent, en *Journal des Flandres, Den Vaderlander, L'Organe des Flandres* en *Le Messager de Gand et des Pays-Bas* in het bezit van de Universiteitsbibliotheek te Gent.

(4) De jaargang 1848 ontbreekt op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel en konden we elders niet bereiken.

(5) Jaargang 1848 op film in de afdeling handschriften van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.

Le Libéral Liégeois 1845-1848 (6)

2. *Officiele uitgaven — Statuten en verslagen*

Annales Parlementaires de Belgique. — Chambre — Sénat. Bruxelles : 1844-1848.
Annuaire illustré de la presse belge (1908-1909), Bruxelles 1908.
Annuaire général de la presse belge, Bruxelles 1909.
Annuaire général de la presse belge, Bruxelles 1910.
Annuaire général de la presse belge, Gand 1925, en 1927-28.
Annuaire officiel de la presse belge, Bruxelles, 1920-21.
Annuaire de la presse périodique belge (1923-1924), Bruxelles 1923.
Bulletin de la Commission centrale de statistique, dl. I. Bruxelles 1843, pp. 273-307.
Bulletin de la Commission centrale de statistique, dl. VI, Bruxelles 1855, pp. 261-440.
Enquête sur la condition des classes ouvrières et le travail des enfants. Bruxelles, 1846-48, 3 delen.
Moniteur Belge. Bruxelles : 1831-1848. 1867.
Recensement de l'industrie du 15 octobre 1846. Bruxelles, 1851.
Statistique générale de la Belgique. Exposé de la situation du royaume, 1841-1850. Bruxelles, 1852.
Almanach de poche de Bruxelles. Bruxelles, 1829, 1830, 1831, 1845, 1848.
La Belgique judiciaire, gazette des tribunaux belges et étrangers. IIIe année, Bruxelles 1845, IVe année, Bruxelles 1846.
Congrès libéral de Belgique. Séance du 14 juin 1846. Bruxelles, 1875, nouv. édition.

3. *Teksten:*

Bartels (J.) : *Aux membres de l'Alliance, Correspondance.* Bruxelles 1846.
Bronne (C.) : *Lettres de Léopold I, premier roi des Belges.* Bruxelles 1943.
Colenbrander (H. T.) : *Gedenkstukken der Algemeene geschiedenis van Nederland van* 1795 *tot* 1840. X^e^ deel, 4e en 5e stuk, 's Gravenhage 1922.
De Ridder (A.) : *La crise de la neutralité belge de* 1848. *Le dossier diplomatique.* Bruxelles 1928.
De Ridder (A.) : *Un diplomate autrichien à Bruxelles en* 1848. *Lettres du comte de Woyna*, in B.C.R.H., LXXXIX, pp. 128-236.
De Ridder (A.) : *La Belgique de* 1842 *vue par un diplomate français* (*Th. de Ferrière-le-Vayer, Etudes morales et politiques sur la Belgique*), in B.C.R.H., XCV, pp. 1-72.
De Ridder (A.) : *La Belgique et le prince de Metternich*, in B.C.R.H., XCVI, pp. 49-100.
Des Marez (G.) : *L'agitation démocratique révolutionnaire de* 1841 *à* 1856. *Notes tirées des archives de la police de Bruxelles*, in G. Des Marez, *Etudes inédites*, Bruxelles 1936.
du Bus de Warnaffe (Ch.) : *Au temps de l'unionisme. Contribution à l'étude de la formation de l'Etat belge d'après la correspondance de François et d'Edmond du Bus* (1830-1848), Tournai-Paris, 1944.
Simon (A.) : *Catholicisme et Politique, documents inédits* (1832-1909), Wetteren, 1955.
Simon (A.) : *Correspondance du nonce Fornari*, 1838-1843, Bruxelles-Rome, 1956.
Simon (A.) : *L'Hypothèse libérale en Belgique, documents inédits* 1839-1907, Wetteren, 1956.
Terlinden (Ch.) : *La Révolution de* 1830 *racontée par les affiches*, Bruxelles 1944.

4. *Bijdragen van tijdgenoten:*

Arrivabene (J.) : *Sur la condition des laboureurs et des ouvriers belges.* Bruxelles 1845.
Devaux (P.) : *Les principes de mons. Paul Devaux exposés dans une série d'articles.* Bruges, s.d.
de Wargny : *Esquisses historiques de la Révolution de la Belgique en* 1830. Bruxelles 1830.
Dieudonné (J.) : *Mémoire sur la condition des classes ouvrières et sur le travail des enfants, par le conseil central de salubrité publique.* Bruxelles, 1846.
Ducpétiaux (E.) : *Le paupérisme en Belgique.* Bruxelles, 1844.
Ducpétiaux (E.) : *Exposé de la question de la misère et du paupérisme en Belgique, particulièrement dans les Flandres.* Bruxelles, 1847.
Grün (K.) : *Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien, Briefe und Studien.* Darmstadt 1845.
Helfferich (A.) : *Belgien in politischer, kirchlicher, pädagogischer und artistischer Beziehung*, Pforzheim, 1848.
Heuschling (X.) : *Essai sur la statistique générale de la Belgique, composé sur les documents publics et particuliers.* Bruxelles, 1841. Supplément, Bruxelles 1844.
Lebeau (J.) : *Souvenirs personnels* (1824-1841) *et correspondance diplomatique de Joseph Lebeau publiés avec une préface historique par Armand Freson.* Bruxelles, 1883.
Lebrocquy (P.) : *Souvenirs d'un ex-journaliste.* Bruxelles 1842.
Poussin (G. T.) : *La Belgique et les Belges depuis* 1830. Paris 1845.
Van der Meere : *Mémoires, documents historiques sur l'origine du Royaume de Belgique.* Bruxelles 1880.

5. *Repertoria:*

Bibliographie Nationale, dictionnaire des écrivains belges et catalogue de leurs publications, 1830-1880. Bruxelles 1886-1910.
Biographie Nationale, publiée par l'Académie royale de Belgique. Bruxelles 1866-1938, 28 banden.

(6) De maanden juli, augustus en september 1845 ontbreken in de verzameling van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.

De Seyn (E.) : *Dictionnaire des écrivains belges, bio-bibliographie.* Bruges 1930, 2 delen.
de Theux (X.) : *Bibliographie Liégeoise.* Bruxelles 1867.
Doyen (F. D.) : *Bibliographie Namuroise. T. III.* Namur 1902.
Nécrologe liégeois, 1851-1864, *Liége; table générale des dix premiers volumes de la collection compren. les années* 1851-1860, onder leiding van *Ul. Capitaine.*
Van der Haeghen (F.) : *Bibliographie gantoise. Recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand. T.V.* Gand 1865.

II. — WERKEN, ARTIKELEN

A. — Methode en Bronnenstudie

Bartier (J.) : *Rapport préliminaire sur la presse,* in *Mededelingen van het Interuniversitair centrum voor Hedendaagse Geschiedenis,* I, 1957, pp. 49-51.
Deschamps (H. Th.) : *La Presse comme document d'histoire de l'opinion: un cas d'application,* in *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, XXXVI*e *congres, Jaarboek* 1956, pp. 311-320.
Duroselle (J. B.) : *De l'utilisation des sondages d'opinion en histoire et en science politique.* Bruxelles 1957.
Geldolf (W.) : *Het Dagblad als modernhistorische documentatiebron,* in *De Vlaamse Gids,* XXXVII, pp. 426-431.
Salmon (L. M.) : *The newspaper and the historian.* New York, Oxford Un. Press, 1923.
Thomas (D. H.) : *The value of the Belgian Foreign Office Archives to students of public opinion,* in *The Public Opinion Quaterly,* Volume 15, nº 1, Spring 1951 Issue.
Van Meerbeeck (L.) : *Les papiers de Sylvain van de Weyer aux Archives générales du Royaume,* in *Archives, Bibliothèques et Musées de Belgique,* XXV, 1954, pp. 22-25.
Willequet (J.) : *Les Archives du Ministère des Affaires Etrangères,* in *Archives, Bibliothèques et Musées de Belgique,* XXII, 1951, nº 1, pp. 3-13.

B. — Algemene voorlichting, politieke, economische en sociale geschiedenis

Aubert (R.) : *Le Pontificat de Pie IX,* 1846-1887. Paris 1952.
Avanti-O. Roelandts : *Een terugblik. Bijdrage tot de Geschiedenis der Gentsche Arbeidersbeweging,* dl. I. Gent, 1930, 2e druk.
Balau (S.) : *Soixante-dix ans d'histoire contemporaine de la Belgique* (1815-1884). Louvain 1890.
Bartier (J.) : 1848 *en Belgique,* in *Le Printemps des Peuples,* 1848 *dans le monde,* t. I, p. 355-371.

Basijn (T.) : *Karl Marx à Bruxelles,* in *Revue Générale,* t. CXVIII, pp. 584-601.
Beetemé (G.) : *Antwerpen, moederstad van handel en kunst,* dl. II. Antwerpen 1893.
Bergé (M.) : *Léopold I*er *vu par son peuple.* Bruxelles, éd. de la Revue Nationale, 1946.
Bertrand (L.) : *Histoire de la démocratie et du socialisme en Belgique depuis* 1830, t. I, II. Bruxelles 1906-1907.
Briavoinne (N.) : *De l'industrie en Belgique.* Bruxelles 1839, 2 delen.
Bronne (C.) : *Léopold I*er *et son temps.* Bruxelles 1942.
Bronne (C.) : *Jules Van Praet.* Bruxelles 1943.
Bronne (C.) : *Joseph Lebeau.* Bruxelles 1944.
Bronne (C.) : *Belgique* 1840. *L'armée et la fin de l'Orangisme,* in *Le Flambeau,* XXXIX, 1956, pp. 733-751.
Chlepner (B. S.) : *La Banque en Belgique, étude historique et économique,* dl. I. Bruxelles 1926.
Chlepner (B. S.) : *Le marché financier belge depuis cent ans.* Bruxelles 1930.
Chlepner (B. S.) : *Cent ans d'histoire sociale en Belgique.* Bruxelles 1956.
Claeys (P.) : *Mémorial de la ville de Gand.* Gand 1902.
Claeys (P.) : *Notes et souvenirs,* T. II. Gand 1904.
Colenbrander (H. T.) : *De afscheiding van België.* Amsterdam 1936.
Dauby (J.) : *De l'élévation des classes ouvrières en Belgique au point de vue moral et intellectuel.* Bruxelles 1873.
Daxhelet (F.) : *Joseph Lebeau.* Bruxelles 1945.
Defourny (M.) : *Histoire sociale. Les faits, les idées, la législation,* in *Histoire de la Belgique contemporaine,* 1830-1914, tome II. Bruxelles, 1929, pp. 243-371.
Delhasse (F.) : *Ecrivains et hommes politiques de la Belgique.* Bruxelles 1857.
de Lichtervelde (L.) : *Léopold I*er *et la formation de la Belgique contemporaine.* Bruxelles 1929.
de Lichtervelde (L.) : *Un conseiller de Léopold I*er, *le vicomte de Conway,* 1804-1871, in *Bulletin de la classe des Lettres et des Sciences mor. et pol. de l'Acad. royale de Belgique,* 5e série XXXVII, 1951, pp. 104-124.
Delsinne (L.) : *Le parti ouvrier belge des origines à* 1894. Bruxelles 1955.
de Moreau (E.) : *Adolphe Dechamps* (1807-1875). Bruxelles 1911.
de Moreau (E.) : *Les idées menaisiennes en Belgique,* in *La Nouvelle Revue Théologique,* t. 55. Louvain 1928, pp. 570-601.
de Moreau (E.) : *Histoire de l'Eglise catholique en Belgique,* in *Histoire de la Belgique contemporaine,* onder leiding van J. Deharveng, t. II. Bruxelles, 1928-1930, pp. 475-588.
De Raet (L.) : *Vlaanderens economische ontwikkeling,* in *Vlaamsch België sedert* 1830, dl. VI. Gent 1912, pp. 28-241.
De Ridder (A.) : *Fragments d'histoire contemporaine de Belgique.* Bruxelles-Paris, 1931.
Deschamps (H. Th.) : *Paris-Bruxelles* 1846, in *Revue Générale Belge,* LXXXIX, 1953, pp. 295-303.

DESCHAMPS (H. Th.) : *La Belgique devant la France de Juillet. L'Opinion et l'attitude françaises de* 1839 *à* 1848. Paris 1956.
DE SCHREVEL (C.), HODUM (A.), ALLOSSERY (P.) : *Le diocèse de Bruges* (1830-1930). Bruxelles s. d.
DESSAL (M.) : *Les incidents Franco-Belges en* 1848, in *Actes du congrès historique du centenaire de la révolution de* 1848. Paris 1948, pp. 107-113.
DESSAL (M.) : *Un révolutionnaire jacobin, Charles Delescluze*. Paris 1952.
DESSAL (M.) : *L'accueil fait en Belgique à la Révolution de février* 1848. *Comment l'opinion belge accueillit la nouvelle de la révolution française du* 24 *février* 1848, *d'après une lettre inédite*, in *Bulletin de la Soc. d'histoire de la révolution de* 1848, T. 35, pp. 186-189.
DESTANBERG (D.) : *De kiezingen te Gent sedert* 1830. Gent, 1910.
DE TRANNOY (H.) : *Jules Malou*; 1810 *à* 1870. Bruxelles, 1905.
DEVAUX (P.) : *Les partis et le pouvoir en Belgique, de* 1839 *à* 1846. Bruxelles 1852.
DHONDT (J.) : *Uit de voorgeschiedenis van de vakbeweging*, in *Problemen*, II, 1948, pp. 393-435.
DHONDT (J.) : *La Belgique de* 1848, in *Actes du Congrès historique du centenaire de la Révolution de* 1848. Paris, 1948, pp. 115-131.
DHONDT (J.) : *Woelingen te Gent in* 1848, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks, III, 1948, pp. 33-68.
DHONDT (J.) : *Men schreef* 1848, in *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, jg. IV, 1949, pp. 428-444.
DHONDT (J.) : *De politieke groei in België tussen* 1789 *en* 1856, in *De Vlaamse Gids*, XXXVII, 1953, pp. 385-401.
DHONDT (J.) : *Parlementaire werking en agitatie in onze eigen hedendaagse geschiedenis*, in *De Vlaamse Gids*, XXXVIII, 1954, pp. 270-289.
DHONDT (J.) : *De eerste fasen van de arbeidersbeweging in België*, in *Socialistische Standpunten*, II, 1955, n° 1, pp. 3-13.
DHONDT (J.) : *De sociale kwestie in België*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. X. Utrecht, Antwerpen, Brussel, Gent en Leuven, 1955, pp. 314-349.
DHONDT (J.) : *De politieke strijd in België voor* 1857, in *Vrij Onderzoek, 100 jaar Vlaamse Vrijzinnigheid*, 2e jaargang, n° 1, pp. 7-23.
DISCAILLES (E.) : *Un précurseur, Adelson Castiau, sa carrière parlementaire et ses écrits*. Gand, 1893.
DISCAILLES (E.) : *Charles Rogier* (1800-1885), *d'après des documents inédits*, t. III. Bruxelles, 1894.
DISCAILLES (E.) : *Le socialiste français Victor Considérant en Belgique*, in *Bulletin de l'Académie royale de Belgique*, XXIX, 1895, pp. 705-748.
DOPP (H.) : *La contrefaçon des livres français en Belgique*, 1815-1852. Louvain 1932.
DUMONT (G. H.) : *Le miracle de* 1848. Bruxelles 1948.
ENGEL (E.) : *Die Lebenskosten Belgischer Arbeiter-Familien früher und jetzt*. Dresden 1895.
FRÈRE (L.) : *Etude historique des sociétés anonymes belges*. Bruxelles, 1950.

FRIS (V.) : *Histoire de Gand depuis les origines jusqu'en* 1913. Gand, 1913, 2e édition.
GARSOU (J.) : *Quelques épisodes de la Révolution de* 1848 *dans les provinces belges*, in *Bibliothèque d'études régionales*. Bruxelles, 1937.
GARSOU (J.) : *L'évolution du parti libéral à Bruxelles*, 1841-1939. Bruxelles, 1939.
GARSOU (J.) : *Frère-Orban*. Bruxelles, 1945.
GOTTSCHALK (M.) : *Le pouvoir d'achat et la consommation des ouvriers belges à différentes époques*, in *Revue internationale du Travail*, juni 1932, pp. 823-841.
GUYOT DE MISHAEGEN (G.) : *Le parti catholique belge de* 1830 *à* 1884. Bruxelles, 1946.
HAAG (H.) : *Les droits de la Cité*. Bruxelles, 1946.
HAAG (H.) : *Les origines du catholicisme libéral en Belgique* (1789-1839). Louvain, 1950.
HAAG (H.) : *De Belgische buitenlandse en binnenlandse politiek van* 1831 *tot* 1840, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. IX. Zeist, Antwerpen, Brussel, Gent en Leuven, 1956. pp. 361-393.
HALBWACHS (M.) : *L'évolution des besoins dans les classes ouvrières*. Paris, 1933.
HAUMAN (A.) : *De la réimpression en Belgique*. Bruxelles, 1852.
HEINS (M.) : *Gand, sa Vie et ses Institutions*, t. III. Gand, 1921-1923.
HEN (Ch.) : *La réimpression. Etude sur cette question considérée principalement au point de vue des intérêts belges et français*. Bruxelles, 1851.
HUYSMANS (C.), DE BROUCKÈRE (L.), BERTRAND (L.) : 75 *années de domination bourgeoise* 1830-1905. Gand, 1905 : HUYSMANS (C.) : *La Révolution de* 1830 *et le mouvement politique*, pp. 7-118 ; DE BROUCKÈRE (L.) : *La misère intellectuelle en Belgique de* 1830 *à* 1905, pp. 119-256. BERTRAND (L.) : *La Belgique économique, sociale et financière*, pp. 257-327.
HYMANS (L.) : *Histoire parlementaire de la Belgique de* 1831 *à* 1880, T. II Bruxelles, 1879.
HYMANS (P.) : *Frère-Orban*, t. I, 1812-1857. Bruxelles, 1905.
HYMANS (P.) : *L'Œuvre libérale d'un siècle* (1830-1930). Bruxelles, 1930.
JACQUEMYNS (G.) : *Histoire de la crise économique des Flandres* (1845-1850). Bruxelles, 1929.
JOTTRAND (L.) : *Charles-Louis Spilthoorn, événements de* 1848 *en Belgique*. Bruxelles, 1872.
JUSTE (Th.) : *Les fondateurs de la monarchie belge*. Bruxelles, 1866-1878.
JUSTE (Th.) : *Souvenirs du baron Nothomb*. Bruxelles, 1882.
KUYPERS (J.) : *Jacob Kats, agitator*. Brussel, s.d.
KUYPERS (J.) : *Lucien Jottrand* (1804-1877), in *Verslagen en Mededelingen van de Kon. Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, maart-april 1956, pp. 163-167.
KUYPERS (J.) : *Bergop*. Antwerpen, 1957.
LECONTE (L.) : *Le Général A. F. Mellinet et sa brigade „La Victorieuse"*, in *Handelingen van de Koninkl. Geschied.- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, dl. XXI, 1944-45.
LECONTE (L.) : *Les éphémères de la révolution de* 1830. Bruxelles, 1945.

LEWINSKI (J. S.) : *L'évolution industrielle de la Belgique*. Bruxelles-Leipzig, 1911.
LIEBRECHT (H.) : *Histoire du livre et de l'imprimerie en Belgique, des origines à nos jours*, VIe partie. Bruxelles, s.d.
MAES (L.) : *L'affaire de Risquons-Tout*. Mouscron, 1935.
MICHOTTE (P.) : *Etudes sur les théories économiques qui dominèrent en Belgique de* 1830 *à* 1886. Louvain, 1904.
MÜLLER(A.): *La querelle des fondations charitables en Belgique*. Bruxelles, 1909.
NEIRYNCK (M.) : *De loonen in België sedert* 1846. Brussel, 1944.
PICARD (E.) : *Grelots progressistes. Histoire du suffrage censitaire en Belgique depuis* 1830. Bruxelles, 1883, huit. édit.
PIRENNE (H.) : *Histoire de Belgique*. T. VI, VII. Bruxelles, 1926-1932.
POPLIMONT (CH.) : *La Belgique depuis mil huit cent trente*. Bruxelles, 1852.
PRIMS (F.) : *Antwerpiensia, losse bijdragen tot de Antwerpsche geschiedenis*, 19e reeks. Antwerpen, 1949.
PRIMS (F.) : *Geschiedenis van Antwerpen*, dl. X. *Nederlandsche en eerste Belgische periode* (1814-1914), 3e boek, *de geestelijke orde*. Antwerpen, 1949.
ROGGHÉ (W.) : *Gedenkbladen*. Gent, 1898.
RUBBENS (E.) : *Edouard Ducpétiaux* (1804-1868). Bruxelles, Louvain, 1922-1934, 2 delen.
RUZETTE (J.) : *J. B. Nothomb*. Bruxelles, 1946.
SCHMOOK (G.) : *Het culturele leven in België*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. IX. Zeist, Antwerpen, Brussel, Gent en Leuven, 1956, pp. 418-444.
SCHMOOK (G.) : *Het culturele leven in België*, 1840-1886, in : *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. X. Utrecht, Antwerpen, Brussel, Gent en Leuven, 1955, pp. 393-429.
SIMON (A.) : *Le Saint-Siège et la Constitution Belge*, in *Collectanea Mechliniensia*, t. XXXII, 1947, pp. 495-505.
SIMON (A.) : *Le cardinal Sterckx et son temps* (1792-1867), 2 delen. Wetteren, 1950.
SIMON (A.) : *L'Eglise catholique et les débuts de la Belgique indépendante*, Wetteren, 1949.
SIMON (A.) : *Léopold Ier et l'Eglise catholique*, in *Revue Générale Belge*, LXXXIX, 1953, pp. 422-434.
SIMON (A.) : *La politique religieuse de Léopold I*. Bruxelles, 1953.
SIMON (A.) : *La nonciature Fornari à Bruxelles*, in *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, XLIX, 1954, 2-3, pp. 462-506, 4, pp. 808-834.
SIMON (A.) : *België van* 1840 *tot* 1848, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. X. Utrecht, Antwerpen, Brussel, Gent, Leuven, 1955, pp. 1-32.
SIMON (A.) : *Variations sur la vie parlementaire belge*, in *Revue de Saint Louis*, 5e série, no 4, 1956, pp. 175-200.
SOMERHAUSEN (L.) : *L'humanisme agissant de Karl Marx*. Paris, 1946.
STENGERS (J.) : *Sentiment national, sentiment orangiste et sentiment français à l'aube de notre indépendance*, in : R.B.P.H., XXIX, 1951, pp. 61-92.
SUETENS (M.) : *Histoire de la politique commerciale de la Belgique depuis* 1830 *jusqu'à nos jours*. Bruxelles, 1955.

TERLINDEN (CH.) : *Histoire politique interne: formation et évolution des partis*, in *Histoire de la Belgique contemporaine*, 1830-1914, Tome II. Bruxelles, 1929, pp. 7-239.
THONISSEN (J. J.) : *La Belgique sous le règne de Léopold I*, t. III, Louvain, 1861, seconde édition.
THONISSEN (J. J.) : *Vie du comte Félix de Mérode*. Louvain, 1861.
THONISSEN (J. J.) : *Notice sur la vie et les travaux de Monseigneur Pierre-François-Xavier de Ram*, in *Annuaire de l'Académie royale des sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique*, 1866, pp. 105-166.
VAN HOUTTE (J. A.) : *Het economisch leven in België* 1830-1880, in : *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. X. Utrecht, Antwerpen, Brussel, Gent en Leuven, 1955, pp. 202-237.
VAN KALKEN (F.) : *Joseph Lebeau et Paul Devaux*. Bruxelles, 1922.
VAN KALKEN (F.) : *La fin de l'unionisme*, in *Mélanges d'histoire offerts à Henri Pirenne*. Bruxelles, 1926.
VAN KALKEN (F.) : *Programmes et plates-formes du Libéralisme*. Overdruk van *Revue de l'Université de Bruxelles*, no 3, 1934.
VAN WERVEKE (H.) : *De economische ontwikkeling*, in *Geschiedenis van Vlaanderen*, o.l.v. R. van Roosbroeck, dl. VI, pp. 269-317.
WAXWEILER (E.) : *Sociale bewegingen in Vlaanderen sedert* 1830, in *Vlaamsch België sedert* 1830, dl. VI. Gent, 1912, pp. 242-256.

D. — PERSGESCHIEDENIS

BOURQUIN (J.) : *La liberté de la presse*. Lausanne, 1950.
CAPITAINE (U.) : *Recherches historiques et bibliographiques sur les journaux et les écrits périodiques liégeois*. Liége, 1850.
DE FROIDCOURT (G.) : *François Charles, comte de Velbrouck. Prince Evêque de Liége, Franc Maçon*. Liége, 1936.
DEMARTEAU (J.) : *La presse catholique au pays de Liége*. Anvers, s.d.
DEMARTEAU (J.) : *Réflexions centenaires*, in *Liber Mémorialis*, 1946.
DEMARTEAU (J.) : *Liégeois d'il y a cent ans, le fondateur de la Gazette de Liége*, 1840-1863 *et son temps*. Liége, 1956.
DE SMET (JOS.) : *De West-Vlaamse pers in* 1848, in *Biekorf, Westvlaams archief voor Geschiedenis, Oudheidkunde en folklore*, LIII, pp. 8-12.
DESOER (H.) met medewerking van JEAN DE COUNE en ANDRÉ DE LILIENFELD : *Album édité à l'occasion du deuxième centenaire de la maison Desoer*. Liége, 1950.
FEIBELMAN (R.) : *L'Evolution de la presse bruxelloise*. Bruxelles, 1911.
FREDERICQ (P.) : *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche beweging*, dl. I. Gent, 1906.
GRISEBACH (A.) : *Zur Charakteristik der Belgischen Presse seit* 1830, in *Der Belfried*, II. Leipzig, 1918, pp. 552-565.
HAESAERT (J. P.) : *Het statuut van de dagbladpers in België*. Gent, 1938.
HÉLIN (E.) : *Une association pour le progrès intellectuel et artistique de la Wallonie, en* 1771, in *Bulletin de la Société royale Le Vieux Liége*, 1948, pp. 327-333.
HENRY (H.) : *Journalisme et politique, recueil de notes et souvenirs*. Namur, 1929.

HOSTE (A.) : *Vlaamsche drukpers en boekhandel*, in *Vlaamsch België sedert* 1830, dl. IV. Gent, 1907, p. 95.
HOSTE (J.) : *Onze Vlaamsche pers*, in *Handelingen van het XXXIIe Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres*. Antwerpen, 1912, pp. 227-233.
HYMANS (L.) : *Types et silhouettes*. Bruxelles, 1877.
HYMANS (L.) : *Notes et Souvenirs*. Bruxelles, 1877, 2e édition.
KAYSER (J.) : *Mort d'une liberté*. Paris, 1955.
LUYKX (T.) : *Een halve eeuw zegelbelasting op de Belgische pers (sept. 1797-mei 1848)*, in *Mededelingen van de Koninkl. Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren*, XVIII, 1956, n^r 4.
LUYKX (T.) : *Over de Orangistische pers in België* (1830-1842). Overdruk uit *Album Prof. Dr. K. Baschwitz*. Amsterdam, 1956.
MAGNETTE (F.) : *Pierre Kersten* (1789-1865), *essai d'étude biographique sur un grand patriote et publiciste wallon*, in *Vie Wallonne*, 1931, CXXX, pp. 421-437, CXXXI, pp. 474-482.
MARICHAL (H.) : *Banquet de la Revue trimestrielle*, in *Revue trimestrielle*, 2e série, T. 11, n° 51, pp. 297-309.
PECHEUX (J.) : *L'évolution de la presse en Belgique*. Bruxelles, 1950.
DE PERS : *Federatie van Belgische dagbladen*, s.d.
PRIMS (F.) : *De katholieke dagbladpers te Antwerpen*. Antwerpen, 1936.
PRIMS (F.) : *Honderd jaren geschiedenis van het Handelsblad van Antwerpen, in Jubelalbum van het Handelsblad van Antwerpen* 1844-1944, pp. 13-45.
REVUE DE BELGIQUE : T. I. Bruxelles 1869, pp. 5-12.
SAINT FERREOL (A.) : *Les proscrits français en Belgique, ou la Belgique contemporaine vue à travers l'exil*, 2 vol. Bruxelles, 1870.
STIENNON (J.) : *Une dynastie d'imprimeurs liégeois, les Desoer*, in *Vie Wallonne*, XXIV, 1950, p. 1 sqq.
SYMOENS (R.) : *Het zegelrecht in België*, historisch overzicht. Brussel, 1942.
TARTE (J.), HAUMAN (A.) : *Mémoire pour le sieur François Hublou, imprimeur à Bruxelles, accusé; contre M. le Procureur général, demandeur*. Bruxelles, 1828.
TORFS (L.) : *Tijdmatig register der periodische drukpers van Antwerpen*, in *Annales de l'Académie royale d'arch. de Belgique*, XXVIII, 1873.
UYTTERSPROT (H.) : *Adalbert von Bornstedts Deutsche Brüsseler Zeitung van* 1847, in *De Vlaamse Gids*, XXXV, 1951, pp. 12-27.
VAN SINT-JAN (R.) : *Die politische Presse Belgiens*, in *Zeitungswissenschaft, Zweimonatschrift für internationale Zeitungsforschung*, Berlin, Leipzig, IV, 1929, pp. 130-155; 193-205.
VERHAEGEN (P.) : *La presse catholique à Bruxelles*. Antwerpen, De Vlijt, s.d.
VERSTRAELEN (P.) : *De katholieke pers te Gent*. Antwerpen, 1936.
VERVLIET (J.) : *Journaux et recueils périodiques d'Anvers*, 1605-1867. Bruxelles, 1891.
WARZÉE (A.) : *Essai historique et critique sur les journaux belges*. Gand, 1845.
WEILL (G.) : *Le journal, origines, évolution et rôle de la presse périodique*, in *L'Evolution de l'Humanité. Bibliothèque de synthèse historique*, Section IV, vol. 94. Paris, 1934.

PERSONENREGISTER (1)

Altmeyer (J.), 106.
Andries (J.), (43-31).
Anspach, (84-12), 85.
Bartels (A.), 104, 105, 106, 107, 108, 109.
Bayet (A.), 110, 112, 113, (113-19).
Bayet (F.), 110, 112, 113.
Blaes (A.), 83, 86, (86-13).
Bosquet, 63.
Boussen (J.-G.), 24.
Bracq (H.), (25-32), 39, (39-14), 45.
Breyer, (86-12).
Briavoinne (J.), 14, 30, 31, 32, 33, (33-13), 34, 35.
Briavoinne (N.), 14, 30, 31, 32, 33 (33-13), 34, 35, 59.
Brixhe, 110.
Callier, 68.
Cans (L.), 82, 84, 85.
Capitaine, 111.
Capitaine (U.), 11.
Castiau (D.), 85, (86-12).
Coché-Mommens (J.), 59, 82, 84, 85.
Cockerill (J.), 61.
Colette (J.-J.), 110, 111, 112.
Considérant (V.), 107.
de Bassano, (27-39), 83.
De Bonne (J.), 85, (86-12).
de Briey, 32, 65.
Dechamps (A.), (18-2), 33, 54, (55-21).
Dechamps (V.), (18-2), 54.
de Conway, 74, 77, 81.
De Decker (P.), 25, (25-32), 33, 93.
Defacqz (E.), 85, (86-12).
Defays-Dumonceau, 112.
de Ferrière-le Vayer (Th.), 27.
de Foere (L.), 22, 93.
de Gerlache (E. C.), 51, 52, (54-21).
de Haerne (D.), 25.
Delebecque (J.), 23, (23-24), 46, 47 48, 117.
Delescluze (Ch.), (114-25).
de Lezaack (Th.), 110, (110-7), 112.
Delfosse, 111.
Delhasse (A.), 104, 106, 107, 108.
Delhasse (F.), 104, 106, 107, 108.
Delrée, 98.
de Man d'Hobrugghe, 51, 52.
Demarteau (J.) I, 58, 59, (59-22), 60, 117.
Demarteau (J.) II, (59-22).
Demarteau (J.) III, (59-22).
Demarteau (J.) IV, (59-22).
de Merode (F.), (18-2), 34, 51, 52, (54-21), 74, 75, 76.
de Montijo (E.), (71-17).
de Montpellier (Th.), 39, 40, 41, 42, 43, (43-33), 44, 57.
De Nève (J.-B.), 20.
de Ram (P.), 39.
Dereux (M.), 110, 111, 112.
de Rhodes (Ch.), 45, 46.
de Ribeaucourt, 51, 52.
de Robaulx (A.), 110, (110-6), 112.
de Robiano de Borsbeek (L.), (18-2).
de Rumigny (G.), 68.
de Sécus, 51, 52, (54-21).
de Sélys-Longchamps (E.), 110, 112.
Desmaisières, 31.
Desmanet de Biesme, 66.
De Smet, 22.
Desoer (Ch.-J.), 71, (71-17).
Desoer (F.-J.), 69, 70.
Desoer (Jacques), 59, 71, 72.
Desoer (J.-F.), 70, 71, 72.
de Theux (B. T.), 26, 51, 52, (54-21), 77.
de t'Serclaes, 34.
Devaux (P.), (66-37), 74, (74-4), 83, (86-12), 94, 95, 96.
De Wever (H.), 90, (90-21), (91-21).
De Wever (V.), 90, (90-21), (91-21).
d'Hane de Potter (J.-B.), 23, 45, 46.
Dhondt (J.), 35, 72.
d'Hooghvorst (J.), 51, 52.
Dietrichstein (M.), 77, 83, 84, 105.

(1) De cijfers verwijzen naar de bladzijden. De cijfers tussen de haakjes, verwijzen naar de nota's : het eerste cijfer duidt de bladzijde aan, het volgende cijfer verwijst naar het nummer van de nota.

Discailles (E.), 95.
Dotrenge, 98.
d'Oultremont (W.), 40, (40-21), 42, 57.
Ducpétiaux (E.), 63, 82, 84, 94.
Dumont (G.), (86-12).
Dumortier (B.), (18-2), 33.
Durand (A.), 106.
Eloy de Burdinne, (54-17).
Erasmus, 93.
Faider (Ch.), 93.
Faure (M.), (53-15), 74, (74-4), 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81.
Forgeur, 110.
Fornari (R.), 22, 24, 25, 26, 27, 42, 47, 56.
Fourier, 107.
Frère-Orban (W.), 16, 72, 111, 115, (115-28), 117.
Froment (Ch.), 100.
Gachard (L.-P.), (61-5).
Gillès de 's Gravenwezel (Ph.), (54-21).
Gillon (J.), (86-12).
Grégoire, 99, 100.
Gregorius XVI, 45.
Grivegnée (C.), (71-17).
Grotius, 93.
Grün (K.), 108.
Guignan, 31.
Guizot, 68.
Hauman (A.), 59, 62, 63, 64, (64-21), 65, 66, (66-37), 67, 68.
Hauman (E.), 63.
Hauregard (J.), (86-12).
Herman-Hye, 23.
Hillebrand (K.), 14.
Hirsch (A.), 63.
Hirsch-Kann (J.), 65.
Hirsch-Kann (S.), 65.
Hoebrechts, 36.
Hubart, 111.
Hublou (F.), 63.
Huet (F.), 68, 103.
Huysman d'Annecroix, 52.
Hymans (L.), 65, 68.
Imbert (J.), (108-27).
Jacobs (L.), (86-12).
Jobard (J.), 105.
Jottrand (L.), 104, 105, 106, 108.
Juste (Th.), (67-48).
Kats (J.), 101, 105, (105-6), 106.
Kaufman, 74.
Kersten (P.), 36, 37, (37-5), 39, (39-14), 40, (40-21), 41, 42, 43, 44, (45-40), 54, 56, 57, 58, 59.
Kints, 69.
Koeler, 111, 112.
Labarre, (108-27).
Lambruschini, 25.
Lamennais, 19, (26-36), 38, 39, 45, 106.
Lebeau (J.), 65, (66-37), 74, (74-4), 76, 77, 83, 84, (84-10), 94.
Lebrocquy (P.), 98.
Lefèvre (E.), (108-27).
Le Hon, 65.
Leopold I, 65, 66, 67, 96, 100, 108.
Lesoinne (Ch.), 112.
Lesoinne (Ph.-A.), 110, (110-8).
Lienhart (J.), (108-27).
Lipsius (J.), 93.
Lob (A. I.), 63.
Lochtmans (G.-M.), 59.
Loos, 91.
Loris (J.-E.), (108-27).
Lupus, 43, (43-33).
Macors (J.-G.), 110, 111.
Malou (J.-B.), 35, 40, 41, 42, 44, 50, 51, 53, 54, 55.
Malou (Jules), 11, 33, 35, 51, 53, 54, 55, 91.
Manderis, (108-27).
Manilius, 98.
Maréchal, (108-27).
Massart (D.), 110, 112.
Mathé (F.), 106.
Meersman (J.), 82, 84.
Mellinet (A. F.), 106.
Metdepenningen (H.), 98, 100.
Metternich, 44, (45-40), 56, 77, 84, 105.
Moerman d'Harlebeke, 45, 46,
Moke, 68.
Mommaerts, 63.
Morel (A.), 87, 88, 89, 90, (91-21).
Morel (C.), 99.
Morel (J.), 87.
Mourlon (Ch.), (114-25).
Muller (C.), 72, 111.
Napoleon, 70, 71.
Neef (A.), (84-12).
Neut (E. A.), 45, (45-4), 59.
Nothomb (J. B.), 65, 66, 67, (67-48), 68, 74, (74-4), 75, 76, 77, 78, 80, 83.
Olenroth, (108-27).
Orts (L.), 82, 84, 85.
O'Sullivan de Grass, 68.

Osy, 91.
Pease, (71-17).
Perrot (E.), (53-15), 59, 80, 81, (118-2).
Petit (P. F.), (108-27).
Pitt, (71-17).
Poelman (J.-B.), 19.
Polain, 94.
Pollin, 22.
Portalis, 70.
Potvin (Ch.), 92, 93.
Raepsaet (R.), 22.
Reuter, (118-2).
Rispail, (108-27).
Robert (J.-M.), (84-12).
Robert-Brabant (L.), 112.
Robert-Closset, 111.
Rogier (Ch.), (34-20), 58, 59, (66-37), 74, 77, 79, 83, 84, 91, 94, 95, 116.
Rogier (F.), (66-37).
Roothaan (J. Ph.), 41.
Savart, (86-12).
Sels, 85.
Seymour (Hamilton), 83.
Sheridan (R. B.), (71-17).
Smits, 66.
Solvyns (L.), 88.
Stas (B.), (54-18).
Stas (D.), 36, 50, 52, 53, (53-15), 54, (54-18), 55, 56, 57, 59.
Stecher (J.), 16.
Sterckx (E.), 17, 25, 38, 41, 51.
Steven (A.-B.), 98.
Stevens, (86-12).
Tarte (J.), 63.
Temmermans (F.), 106.
Teste, (99-12).
Thonissen (J. J.), 95.
Topin (Ch. S.), (108-27).
Truffaud (P. Ch.), (108-27).
Van Bommel (C.), 36, 39, 40, (40-17), 41, (54-19), 57, 58, 60, 117.
Van der Ghote (L. A.), 21, (23-24), 39.
Van der Straten Ponthoz, 52.
Van de Velde (J. F.), 20, 21, 38, (44-33), 45, 46, 117.
Van de Vin (F.), (86-12).
Van de Weyer (S.), 63, (68-55), 109.
Van Doorn, 99.
Van Gobbelschroy, 88, 98.
Van Goetsnoeven, (108-27).
Van Humbeeck, 85.
van Rappard (A.), 100.
Verbeke, 22.
Verduyn (D.), 22.
Vergauwen (F.), 20, 21, 23, 24, 26, 27, 28, 59.
Vergauwen (J.), 20, 21, 23, 24, 26, 27, 28, 30, 59.
Verhaegen (Th.), (84-12), 85, 114.
Verkest, 22.
Vesalius, 93.
Veydt (L.), 91.
Vilain XIIII, (18-2), 74.
Vondel, 93.
von Feller (F. X.), 93.
Vrindts, 42.
Warzée (A.), 11.
Wasseige (Ch.), 111, 112.
Weustenraad, 93.
Willem I, 19, 38, 57, 64, 71, 88, 99, 100, 104.
Wolff, (108-27).
Woyna (E. von), 16, 17.
Wuillot (Ph.), (108-27).

DE BRUSSELSE RADIKALE PERS
IN DE EERSTE ROES VAN DE ONAFHANKELIJKHEID
(1830-1844)

DE BRUSSELSE RADIKALE PERS IN DE EERSTE ROES VAN DE ONAFHANKELIJKHEID (1830-1844)

DOOR

Hubert WOUTERS

Dat in de Hollandse tijd een gedeelte van de Belgische pers niet erg met de regering ingenomen was, blijkt duidelijk uit de talrijke persgedingen, waaraan Louis De Potter zijn faam dankt. De revolutie heeft abrupt een eind gesteld aan een reeks processen tegen een zevental kranten, waaronder twee Brusselse : *Le Courrier des Pays-Bas* en *Le Belge*(1). Beiden waren reeds enkele jaren gevestigd. *Le Courrier des Pays-Bas* zette vanaf 6 augustus 1821 de *Vrai Libéral* voort, terwijl de *Ami du Roi et de la Patrie* op 16 october 1824 in *Le Belge* herdoopt werd, met zijn vroegere naam als ondertitel.

De *Courrier du Pays-Bas* werd om niet minder dan twaalf artikels vervolgd en bij het uitbreken der revolutie verbood de Hollandse generale staf in de café's luidop uit deze krant voor te lezen (2). Het valt dan ook niet te verwonderen dat het voorlopig bewind, bij gebrek aan officieel blad, de *Courrier des Pays-Bas* uitkoos om de officiële bekendmakingen te publiceren (3). Onmiddellijk echter sluit het blad alle verdachtmakingen de mond als zou ze een regeringsorgaan zijn geworden : ,,Institué avant tout pour le bien-être public, pour la liberté, pour l'ordre, pour le progrès de la civilisation, écrit dans une entière indépendance et avec le désir ardent d'être utile à notre pays, le *Courrier des Pays-Bas* n'est le journal de personne. Les intérêts genéraux, le bien-être de la Belgique sont le but de ses efforts..." (4). Al trok ze dan op dat ogenblik partij voor het voorlopig bewind — artikels als : ,,Légitimité et mission du gouvernement provisoire" (5) bewijzen het — toch bleef ze steeds onafhankelijk, vooral wanneer na een jaar van wijfeling, Lucien Jottrand in 1832 hoofdredakteur werd. Ondertussen was ze reeds tweemaal van naam veranderd : *Le Courrier, ancien courrier des Pays-Bas* sinds 1 januari 1831 en *Courrier Belge* vanaf 1 januari 1832 (6).

(1) *Courrier des Pays-Bas*, 26 juli 1830, nr 207, p. 2, kol. 1.
(2) *Ibid.* 14 september 1830, nr 257, p. 2, kol. 2.
(3) *Ibid.* 28 september 1830, nr 271, p. 1, kol. 1.
(4) *Ibid.* 1 october 1830, nr 274, p. 2, kol. 2.
(5) *Ibid.* 2 october 1830, nr 275, p. 2, kol. 1-2.
(6) A. Warzée, *Essai historique et critique sur les journaux belges* (Gent, 1845), p. 78.

Weldra zocht de regering dan ook een andere officiële krant en vond deze in de door Louis De Potter gestichte *Union Belge*, die aanvankelijk de lof zong van haar stichter en diens diepe overtuiging, de republiek (1). Toen De Potter zich uit de regering terugtrok liet de *Union Belge* hem en zijn principes in de steek om de officiële krant te worden, tot ze op 2 maart 1831 met de pas opgerichte *Indépendant* versmolt.

In de maanden november en december 1831 verschenen een reeks artikels in de *Courrier* over sociale problemen, waarin de theorie van Saint-Simon tot verbetering van de sociale toestand bekritiseerd werd en geboortebeperking voorgeschreven als enig reddingsmiddel (2) Er werd trouwens in die periode veel geredetwist over de leerstellingen van Saint-Simon. *L'organisateur belge, journal de la doctrine de Saint-Simon* verscheen elke zondag, van 29 mei 1831 tot 27 september 1831 en was uitsluitend gewijd aan de propaganda in België. Elk nummer bevatte, buiten een paar artikels over leerstellingen, een overzicht van de politiek van ons land en een verslag over de vooruitgang van de zending der Saint-Simonisten in België en Frankrijk (3).

Na de revolutie krijgen we te Brussel drie bladen, die oppositie voeren tegen het beleid van het voorlopig bewind. Ten eerste het Orangistenblad *Le vrai Patriote*, verkapte voortzetting van de pro-Hollandse *Gazette des Pays-Bas*, van 13 oktober 1830 tot 2 april 1831, uitgegeven door Weduwe Picard. Alle fouten van het voorlopig bewind worden er met de vinger gewezen en aangedikt en elke dag wordt er een somber beeld opgehangen van de toestand van ons land met als verzwegen raad : ,,Neemt de prins van Oranje als vorst'' (4). Tijdens de onlusten van eind maart 1831 tegen de Orangisten werden haar persen stuk geslagen en hield ze op te verschijnen (5), vervangen op 5 april 1831 door *Le Lyncx*, die veel gematigder zal optreden.

Ten tweede, in de oppositie krijgen we de oude verzetsman *Le Belge* die op 25 augustus 1830 zijn ondertitel *Ami du Roi et de la Patrie* laat varen. De redaktie van deze krant was in handen van één

(1) *Union Belge* : verscheen van 19 october 1830 tot 1 maart 1831. Verzameling in het stadsarchief te Brussel en in de Koninklijke Bibliotheek nr JB 296.
(2) *Courrier* 5 december 1831, nr 339, p. 3, kol 1.
(3) In geen enkel Belgische Bibliotheek aanwezig. Het nummer van 12 juni 1831, nr 3, bevindt zich in de *Office internationale de bibliographie et de documentation*, Maelbeekstraat, 3. L. Bertrand, *Histoire de la Démocratie et du Socialisme* (Brussel, 1906-07), dl 1, p. 129, n. 1, vermeldt een paar nummers in het Arsenaal te Parijs. Hij geeft een duidelijke beschrijving van het blad, p. 130 sqs. Zie ook *Courrier* 31 mei 1831, nr 151, p. 2. kol. 2.
(4) *Courrier* 5 januari 1831, nr 5, p. 2, kol. 2.
(5) Het nummer van 21 october 1830, nr 9 bevindt zich in de *Office internationale*.

enkel man : Levae, die er al zijn zorg aan besteedde, doch handen te kort schoot voor dergelijke onderneming. Hij was persoonlijk bevriend met De Potter, voor wie de deuren van de *Union Belge* gesloten werden, toen hij, moegestreden voor de republiek, zich uit de regering terugtrok. Levae wist uitgever Vanderstraeten, die een zekere Poot 8 Fr per dag betaalde in ruil voor zijn naam als uitgever (1), te bewegen zijn kolommen voor De Potter open te stellen. In het nummer van 9 november 1830 wordt voor de eerste maal de verdediging van De Potter opgenomen : hij is republikein, de enige juiste regeringsvorm, en geweldige tegenstander van de Nassau's (2). In de volgende nummers zorgt De Potter voor een scherpe kritiek over de politiek en de benoemingen van het voorlopig bewind, kritiek die zou aangemoedigd worden door Franse agenten in de hoop dat tweedracht tot aansluiting bij Frankrijk leiden zou (3). Na de aanstelling van Leopold I schijnt *Le Belge* stilletjes bij te draaien. Zo schrijft ze bij de herderking van de revolutie : ,,Qu'elle (la nation) compte sur elle-même et sur son roi. Sire, c'est sur vous que repose une grande partie de nos espérances. Deux mois de règne et surtout deux jours de combat ont suffi pour vous rendre populaire. S'il n'est pas permis à votre sagesse de nous assurer par des traîtés une paix honorable, notre courage peut encore aider le vôtre à la conquérir'' (4). En in 1832 noemt *Méphistophélès Le Belge* een vriend van de koning (5), terwijl de demokraat Adolf Bartels, redakteur van *Le Belge* in 1836 het publiek op zijn hoede stelt tegen het kanalje, dat moord en plundering rechtvaardigde (de meetings van Kats) (6).

Tenslotte hebben we nog vanaf 21 oktober 1830 het orgaan van de Franse clubs hier in ons land, die, nadat hun pogingen tot oprichten van een republiek in Frankrijk mislukt waren, zich op ons land wierpen om er een republiek van te maken in de hoop alzo een stap te zetten in de richting van de republiek in Frankrijk, *L'Emancipation, politique, commerciale, réligieuse et littéraire* (7). In 1830 is Bayet er uitgever van, terwijl de republikeinse advokaat en lid van het nationaal kongres, Robaulx, voornaamste redakteur blijft. Van bij het begin wordt in

(1) Warzée, *op. cit.*, p. 82.
(2) *Le Belge* 9 november 1830, nr 313, p. 4, kol. 1.
(3) *Courrier* 5 januari 1831, nr 5, p. 2, kol. 1.
(4) *Le Belge* 29 september 1831, nr 271, p. 2, kol. 2.
(5) *Méphistophéles* 16 augustus 1832, nr 66, p. 2, kol. 1.
(6) J. Kuypers, *Jacob Kats, agitator* (Brussel, 1930), p. 64. Van *Le Belge* hebben we een verzameling in de Koninklijke Bibliotheek nr JB 14 (1825-47) en in het Stadsarchief te Brussel (1824-38).
(7) *Courrier* 5 januari 1831, nr 5, p. 2, kol. 1.

alle nummers de lof van de republiek gezongen, vrij dikwijls door Fransen, zoals bv. ,,Nécessité d'une république belge'' door een Parijse publicist (1). Zij laat geen gelegenheid voorbij gaan kritiek uit te oefenen op het voorlopig bewind, natuurlijk in zake benoemingen, en op het nationaal kongres. Onder de titel ,,Opinions de M. l'abbé de Foere'' (2), wordt onze grondwet er door gehaald, die onder het motto gelijkheid voor de wet zelf ongelijkheid komt scheppen, zoals in kiescijnsstelsel. In deze krant vinden we voor het eerst echte arbeiderspolitiek : zij klagen de misbruiken aan van de werkgevers tegenover de werklieden (3). Reeds van in de eerste maanden van 1831 begint de houding te veranderen — houdt het heengaan van Bayet er verband mee? Wel zal ze zich nog wijden aan Saint-Simon (4); op het einde van het jaar echter beweert *Méphistophélès* : ,,Elle a passé comme la fleur des champs... Ce que pense aujourd'hui *L'Emancipation* serait difficile à énoncer, attendu que sa couleur consiste à n'être de l'avis de personne, ce qui est une couleur dont nous ignorons encore le nom'' (5). En het jaar daarop is *L'Emancipation* een regeringsorgaan geworden (6).

Jottrand zal vanaf 1832 in de *Courrier Belge* zijn sociale opvattingen uiteenzetten (7) met duidelijke voorkeur voor republiek en arbeidersaktie, zoals hij laat blijken uit zijn artikels over de vooruitgang van de democratie in Frankrijk en Engeland. ,,Nous voulons le maintien de tous les principes démocratiques proclamés par le congrès, et leur développement préparé et prévu par la constitution'', vat hij zelf zijn overtuiging samen (8). Een paar dagen nadien, op 22 juni 1835 maakt hij kennis met de *Verbroedering* van Kats, over wie hij nu en dan een gunstig verslag publiceert (9). Maar het is vooral na de aanhouding van Kats op 4 september 1836 dat de *Courrier Belge* een heftig verdediger gaat worden van de meeting en de arbeidersbeweging in 't algemeen. Er wordt zelfs een intekenlijst geopend in haar

(1) *Emancipation* 2 november 1830, nr 13, p. 1, kol. 3.
(2) *Ibid.* 20 december 1830, nr 61, p. 5-6.
(3) *Ibid.* 27 december 1830, nr 68, p. 1, kol. 1 : Des ouvriers de Bruxelles.
(4) *Ibid.* 23 februari 1831, nr 54, p. 1, kol. 2.
(5) *Méphistophélès* 2 october 1831, nr 79, p. 2, kol. 2.
(6) Verzameling Koninklijke Bibliotheek nr JB 101 (1830-95) en onvolledig in het stadsarchief te Brussel (1830-43).
(7) KUYPERS, *Op. cit.*, p. 200. Bv. *Courrier Belge* 12 september 1834, nr 255, p. 3, kol. 2.
(8) *Courrier Belge* 1 juni 1835, nr 152, p. 1, kol. 2.
(9) *Courrier Belge* 26 juni 1835, nr 177, p. 3, kol. 2, 27 augustus 1835, nr 239, p. 3, kol. 1, 25 november 1835, nr 239, p. 3 en 29 augustus 1836, nr 242, p. 3, kol. 2-3.

burelen om de kosten van het proces Kats te betalen (1). Die radikale actie vermindert het aantal abonnementen : van 1536 in 1832 zakt het tot 819 in 1836 (2). Vanaf 23 juli 1836 wordt het blad in Frankrijk verboden (3). Op 1 februari 1837 wordt er voor notaris Bourdin een nieuwe maatschappij opgericht voor de uitgave van de *Courrier Belge, journal des intérêts matériels progressifs* en Lucien Jottrand moet de plaats ruimen voor de liberaal Jean Jobard. Roerend, maar vol betekenis is zijn afscheidswoord : ,,*Le Courrier Belge* de hier mesurait le chemin parcouru en Belgique depuis deux ans. Il faisait resortir ce fait important de l'organisation d'un radicalisme belge, qui a désormais sa presse et ses associations. Une conséquence que cet article ne faisait qu'indiquer, et qu'il faut mettre ici plus en lumière, c'est que depuis l'avènement du radicalisme comme parti distinct dans la politique de notre pays la presse bourgeoise ou des classes intermédiaires croit devoir prendre un autre attitude. Des intérêts, qui ne sont pas exclusivement les miens ont evisagé la question sous ce dernier point de vue et l'ont décidé de telle manière qu'il ne m'est plus permis de suivre la ligne qui convient à mes opinions, dans la rédaction du *Courrier Belge*. Je cède donc cette rédaction à un autre... A compter de demain, je cesse d'être intéressé à la publication du *Courrier Belge*, et de prendre part à sa rédaction'' (4).

Ook de *Méphistophélès* heeft voor Kats gestreden, al is het dan veel minder en om andere redenen dan de *Courrier Belge*. Dit kleine satyristisch blaadje van 4 bladzijden in-4° verscheen vanaf 1 januari 1831 donderdag en zondag, uitgesproken antiklerikaal. Beter dan Lucien Jottrand kan het niet geformuleerd worden : ,,La nouvelle feuille s'attacha donc principalement à faire la guerre aux passions et aux travers de certains membres de notre clergé moderne, à recueillir et à publier les faits et les anecdotes les plus propres à mettre en lumière ses passions et ses travers'' (5). Hij bedoelde weliswaar het Vlaamse zusterblad *Uylenspiegel*. Voor de *Méphistophélès* was alles goed, wat maar enigzins tegen de geestelijkheid gericht was. In het begin reeds gold dit Saint-Simon : ,,Vive Saint-Simon, je me fais

(1) J. KUYPERS, *Op. cit.*, p. 74-75. Bijna dagelijks verschenen de giften in het blad.
(2) J. MALOU, *Notice statistique sur les journaux belges* (Bul. Com. Cent. de Statist., dl 1, 1843), p. 300.
(3) *Courrier Belge* 28 juli 1836, nr 210, p. 3, kol. 1.
(4) *Courrier Belge* 31 januari 1837, nr 31, p. 1, kol. 3. Verzameling : Koninklijke Bibliotheek nr JB 64 (*Courrier des Pays-Bas* : 1825-30), JB 54 (*Courrier* : 1831 — *Courrier Begle* : 1832-48) — Stadsarchief Brussel (1821-1838 en 1844-45). Onderbreking in 1839 aan te vullen door *Le Fanal* (Koninklijke Bibliotheek nr JB 109 en stadsarchief).
(5) *Courrier Belge* 12 september 1836, nr 256, p. 2, kol. 1.

Saint-Simonien, quand ce ne serait que pour faire enrager cette troupe de courbeaux de mauvaise augure" (1). In die zin zal Kats ook enige steun krijgen wanneer hij geen zaal meer open vindt voor zijn toneelvertoningen (2). Over zijn theorieën rept het blaadje geen woord en het durft zelfs schimpen afsteken over onze volksman, die als journalist van *Den waren Volksvriend* een vrijkaart heeft voor de schouwburg en op een mooie plaats gaat zitten : ,,C'est par horreur pour le paradis !" meent de *Méphistophélès* (3). In 1840 — Parys is nog steeds drukker en De Wallens uitgever — gaat het blaadje het daadwerkelijk voor de arbeiders opnemen : de politie, die agitatie stookt om te kunnen ingrijpen, wordt aangeklaagd (4), de gevelde vonnissen aan de kaak gesteld in een artikel : ,,La cour doit rendre des arrêts et non pas des services" (5). In de grond echter maakt de *Méphistophélès* geen propaganda voor de zaak van de arbeiders, doch verdedigde hen tegen het ongrondwettelijk ingrijpen van de openbare macht. Wanneer de rust weer hersteld is gaat ze voort met haar eigen politiek : strijd tegen ambtenaars, die zich aan machtsmisbruik schuldig maken, tegen pastoors, die eenvoudige mensen om de tuin willen leiden, tegen de Belgische fransquillons (6). En waar ze de *Patriote Belge*, het enige orgaan van het Belgisch radikalisme noemt (7), rekent ze zichzelf daar toch niet bij.

Van 25 november 1832 tot 3 april 1834 gaf F. G. Edain-Detourny een ander satyristisch blad uit : *Le Knout* dat driemaal per week op vier bladzijden verscheen, met als redakteurs Victor Joly en Culhat, die zich Vicomte noemde. Zij voerden een heftige oppositie tegen de regering, antiklerikaal en antiroyalist. Eigenaardig doet de tekening aan in de titel : een rijke aan de schandpaal, gegeseld door een arme werkman. Van radikale theorieën of steun aan de arbeidersbeweging echter geen spoor (8).

In 1833 verschijnen twee democratische kranten met voor het merendeel vreemde redakteurs : *La Voix du Peuple* en *La Jeune Belgique* (9).

(1) *Méphistophélès* 20 februari 1831, nr 15, p. 2, kol. 1.
(2) *Ibid.* 17 januari 1836, nr 6, p. 3, kol. 2.
(3) *Ibid.* 4 september 1836, nr 72, p. 4, kol. 1.
(4) *Ibid.* 30 januari 1840, nr 10, p. 2, kol. 2.
(5) *Ibid.* 5 juli 1840, nr 54, p. 1, kol. 1.
(6) *Ibid.* 8 januari 1843, nr 3, p. 1, kol. 3.
(7) *Ibid.* 26 maart 1843, nr 25, p. 2, kol. 2. Verzameling Koninklijke Bibliotheek nr II 12541 B (1831-55) en onvolledig in stadsarchief te Brussel (1831-43).
(8) WARZÉE, *Op. cit.*, p. 104. Verzameling Koninklijke Bibliotheek nr II 42618 (1833).
(9) Verzameling *La Voix du Peuple* in de bibliotheek van het Parlement nr J. A. 9 IV 27. Geen enkel nr gevonden van *La jeune Belgique*.

La Voix du Peuple, journal du dimanche stuurde in februari 1833 een specimen rond en begon op 3 maart te verschijnen, met als hoofdredakteur Jobert. De revolutie heeft ons niet gegeven wat we ervan verwachtten, daarom vragen we nu in de eerste plaats rechtvaardigheid, bv. inzake belastingen door taxering op het inkomen, vermeldt het prospectus. Onmiddellijk wordt het verdacht : de politie slaat verschillende exemplaren aan in openbare plaatsen, zogezegd omdat het zonder zegel verschenen was, wat nochtans de gewoonte was voor een gratis prospectus (1). Reeds van bij het begin domineren twee hoofdgedachten : democratische en republikeinse propaganda naast het belang van de Polen. Nevens de rubriek ,,La chasse aux Polonais" worden talrijke artikels over democratie en republiek opgenomen en vermeldingen van radikale aktie en arbeidersbeweging in het land. Als gevolg van de bijeenkomst van de aandeelhouders, gaat ze vanaf 1 december 1833, naast het officiëel democratisch orgaan ook het officiële orgaan worden van de Polen en neemt ze als ondertitel : *Journal de la propaganda démocratique et des intérêts polonais par S. Worcell, C. A. Pulaski, J. Lelewel, Ad. Bartels, A. G. G. Jobert.* In een nieuw prospectus van november 1833 verklaart ze : ,,*La Voix du Peuple* sera plutôt un écrit de propaganda pour l'Europe qu'une feuille politique destinée à un seul pays". Nochtans schijnt ze veel tegenkanting gehad te hebben. Vijf verschillende drukkers bezorgden achtereenvolgens de uitgave. Adolf Bartels trekt zich in januari 1834 terug (2). Pulaski, de directeur, volgt hem in stilte en tenslotte ook Worcell omdat Jobert meer en meer de krant enkel Belgisch gaat opvatten (3). Het laatste nummer is van 15 april 1834. Door het onverhoeds vertrek van al de redakteurs, kon Jobert het slechts voor de helft vullen. Even daarna, kreeg de hoofdredakteur zelf, zoals Worcell en Pulaski te voren reeds, het bevel het land te verlaten ten gevolge van de troebelen, door de Orangisten uitgelokt (4).

Het eerste nummer van *La jeune Belgique, journal des intérêts populaire* kwam op 29 november 1833 van pers. De eigenaar Baril werd in april 1834 voor de keuze gesteld zijn krant op te geven of het land te verlaten. De Belgische redakteurs willen Baril het voorrecht niet ontnemen hier te blijven en stoppen, met het voornemen onder

(1) *La Voix du Peuple*, 10 maart 1833, nr 2, p. 1, kol. 1.
(2) *Ibid.* 19 januari 1834, nr 6, p. 4, kol. 2.
(3) *Ibid.* 15 april 1834, nr 33, p. 1.
(4) *Courrier Belge* 17 april 1834, nr 107, p. 2, kol. 3.

een andere titel op eigen kosten verder te gaan. Daarvan kwam echter niets (1).

Louis Bertrand spreekt over een krant van Bartels in 1834 : *Le Progressiste*, en nog de jongste werken vermelden deze (2). In juni 1834 verscheen inderdaad een prospectus van een maandelijkse uitgave op 128 bladzijden in-8° door Adolf Bartels *Le Progressif*, waarin hij, zoals Bertrand aanduidt, uiteenzet dat de maatschappij zelfs boven een verkozen regering staat. De regering moet herleid worden tot een bestuursagentschap, dat overal de vrije wil van de maatschappij eerbiedigt en tot uiting laat komen, zodat alle bloedige revolutie uitgesloten wordt (3). De eerste band moest op 1 september verschijnen, doch de *Courrier Belge*, die inschrijvingsbulletijns in zijn burelen ter beschikking stelde, spreekt er niet meer over.

Met het jaar 1835 begint de loopbaan van Jacob Kats als journalist, Op het ogenblik dat Parys de uitgave van de *Méphistophélès* van Lelong overneemt, maakt hij tevens het plan een soort Nederlandse uitgave te bezorgen onder de titel *Uylenspiegel* (4), die zal verschijnen als zondagblad van 18 oktober 1835 tot 24 juni 1838 op 4 bladzijden in-4°. Rond die tijd begon Kats tegenkanting van de politie te ondervinden tegen zijn toneelopvoeringen en moest hij uitkijken naar nieuwe propagandamiddelen. Gebonden door de uitgever zich te beperken tot kritiek op het zedelijk leven van sommige geestelijken, naar het voorbeeld van de *Méphistophélès*, bleef Kats ver beneden het peil van wat hij leverde in zijn theater (5). In september 1836 liet hij het publiek weten in *Den waren Volksvriend* dat hij geen deel meer nam aan het opstellen van de *Uylenspiegel* (6).

Hij had namelijk de gelegenheid gevonden vanaf 26 juni 1836 *Den waren Volksvriend* uit te geven, gedrukt bij De Hou. Het moet een buitengewone krachtinspanning gevergd hebben dit blad meer dan vier jaar lang vol te houden, ondanks de gevangenzetting van de hoofdredakteur, zoals in 1836 en in 1840, ondanks lasterlijke aantijgingen, als zou de krant door de politie zijn uitgekocht om zo heftig te schrijven dat de openbare macht zou kunnen ingrijpen om de persvrijheid te

(1) *Ibid.* 21 april 1834, nr 111, p. 3, kol. 3.
(2) BERTRAND, *Op. cit.*, dl I, p. 141. Bv. M. PIERSON, *Histoire du Socialisme en Belgique* (Brussel, 1953), p. 28.
(3) *Courrier Belge* 25 juni 1834, nr 176, p. 3, kol. 3.
(4) *Ibid.* 21 augustus 1835, nr 233, p. 3, kol. 2. WARZÉE, *Op. cit.*, p. 108.
(5) *Courrier Belge* 12 september 1836, nr 256, p. 3, kol. 3.
(6) KUYPERS, *Op. cit.*, p. 230. Van de *Uylenspiegel* bezit de *Office internationale* nr 2, 14 januari 1838.

beperken (1). De bestendige wijzigingen zijn zoveel sporen van de kamp van Jacob Kats om zijn blad te verbeteren of om het in stand te houden. Warzée geeft volgende wijzigingen in formaat en wijze van publiceren (2) :

van 26 juni 1836 tot 30 maart 1837, tweemaal per week in-4° (4 blz.);
van 6 april 1837 tot 31 december 1837, eenmaal per week in-f° (4 blz.);
van 1 januari 1838 tot 28 juni 1838, tweemaal per week in-f°;
van 1 juli 1838 tot 13 januari 1839, eenmaal per week in-f°;
van 13 januari 1839 tot februari 1840, viermaal per week, in-4° (8 blz.).

Dit laatste is onjuist. Een jaar lang betaalde *Den Volksvriend*, latere titel, geen zegelrecht meer omdat het een tijdschrift geworden was dat ongeregeld in afleveringen verscheen, die op 't einde van het jaar een boekdeel in-4° vormden (3). De 47e aflevering werd door de politie in beslag genomen begin 1840, terwijl de 29e van augustus 1839 is, wat heel wat minder dan 4 afleveringen per week uitmaakt (4).

Reeds van bij het begin loopt de verstandhouding met de *Méphistophélès*, zusterblad van de *Uylenspiegel* scheef. In het nummer van 18 augustus 1836 (5) valt Kats *Méphistophélès* aan wegens zijn vijandige gezindheid jegens de Franse bannelingen. In zijn volgend nummer geeft de *Méphistophélès* trouwens een weinig zeggend antwoord (6). Het was tevens rond die tijd dat de *Méphistophélès* een paar schimpen over Kats publiceerde. *Den Volksvriend* had het voordeel Vlaams te zijn en liet zich niet zo gemakkelijk verleiden ellenlange theoretische artikels uit Franse bladen over te nemen. Zij beperkt zich vooral tot verslagen van de gehouden meetings. Daar wordt klare taal gesproken en practische eisen gesteld, die onmiddellijk te verwezenlijken zijn (7). Zo spoort Kats bv. de werklieden aan zich te verenigen ,,ten eynde

(1) *Courrier Belge* 18 augustus 1836, nr 231, p. 4, kol. 1.
(2) WARZÉE, *Op. cit.*, p. 109.
(3) *Het boek des Volks*, dl I, p. 14.
(4) De enige behouden exemplaren berusten in de *Office internationale* uit de verzameling van Warzée; *Den waren Volksvriend* 18 augustus 1838, nr 15; *Den Volksvriend, zondags en donderdagsblad*, 7 juni 1838; *Den Volksvriend, Weergalm der Vlaemsche meetings*, augustus 1839, 29é aflevering.
(5) *Den waren Volksvriend*, 18 augustus 1836, nr 15, p. 4, kol. 3.
(6) *Méphistophélès* 21 augustus 1836, nr 38, p. 1, kol. 1.
(7) *Courrier belge* 12 september 1836, nr 256, p. 3, kol. 1.

gy onder U zoudt maetregelen beramen om uwen toestand te verbeteren en uw wettig regt te bekomen" (1). Kats zelf vat zijn krant als volgt samen : „Vijf jaar lang hebben we in dit blad de regten des volks zoo veel mogelijk verdedigt, de verraderyen en de intriegens der volksverdrukkers aen het licht gebragt en onze ongelukkige landgenooten voorgehouden dat het meer dan tyd is dat zy de oogen openen, want dat zoo lang als zy zich als blinde werktuygen zullen laten gebruyken, zy altoos meer bedrogen, verdrukt en hunnen toestand rampzaliger zal worden, en tot onze en onze lezers voldoening moeten wij zeggen dat wij merkelijke vordering gemaakt hebben. Vier jaar lang verslag van de vrije meetings of belgische volksvergaderingen en tevens onze landgenooten aangeraden zich ook te vereenigen en onder elkander meetings te houden, als zynde het zekerste middel om de oorzaak hunner kwalen te leeren kennen en de middelen op te sporen om dezelve te verdrijven" (2). Wanneer in 1840 de openbare macht met alle middelen tegen de meetings de strijd gaat aanbinden, merkt ze plots dat *De Volksvriend* zonder zegel verschijnt. Drukker De Hou krijgt een boete van 3.600 Fr en moet het blad opgeven (3).

Maar Kats rust niet. Onmiddellijk bezorgt hij een maandblad, eveneens gedrukt bij De Hou, *Het Boek des Volks, maendelijkschen weêrgalm der Vlaemsche meetings en der demokratieke grondstellingen*, waarvan twee afleveringen, april en mei 1840 verschenen, elk op 60 bladzijden in-8° (4). Als hoofddoel geeft Kats aan : om de armoede, het gebrek en alle onregt, waeronder het volk gebukt gaet, zoo veel mogelijk te vernietigen" (5). Verder neemt hij zich voor vertalingen van artikels van Lamennais te bezorgen en natuurlijk de verslagen van de meetings. Geeft het eerste deel de theorie van Kats weer onder de titel : „Verklaring der middelen waerdoor het volk zijn lijden kan verzachten"; het tweede deel is grotendeels gewijd aan een proces wegens smaad aan de politie voor een artikel in de *Méphistophélès*, waarin de politie beschuldigd wordt André Minekus te hebben willen uitkopen om troebelen te stoken op de meetings. Ondanks het feit dat Minekus bekende werden 16 leden van de meeting veroordeeld, daar zij allen het artikel mede ondertekend hadden. Kats, Minekus, Meskens, de latere voorzitter van *Anneessens*, en Perrier kregen elk

(1) *Den waren Volksvriend* 18 augustus 1836, nr 15, p. 3, kol. 2.
(2) *Boek des Volks*, dl I, p. 13.
(3) *Ibid.* dl. I; p. 14.
(4) WARZÉE, *Op. cit.*, p. 110. Koninklijke Bibliotheek nr II 32706, vol. 8, nr 107-108.
(5) *Boek des Volks*, dl I, p. 5.

6 maand en 2.000 Fr boete (1). Die lange gevangenisstraf wordt voor Kats nog verlengd daar hij zijn boete niet kan betalen (2). Dit zal hem voor een paar jaar het zwijgen opleggen.

Toen Jottrand de *Courrier Belge* moest verlaten, bleef hem slechts *La Bombe, journal de la Police, de la liste civile et du clergé* (3). Dit satyristisch, half-wekelijks blaadje, verscheen, na drie proefnummers in december 1836 (15, 18 en 25), vanaf 1 januari 1837 alle donderdagen en zondagen tot nr 56 op 30 juli 1837, 4 blz. in-4°, gedrukt door B. Depasse. De krant werd uitgegeven door Jobard, Thonet en Jottrand. Deze laatste slechts tot na het nummer van 11 mei. In haar spiritueel programmaartikel (4) stelt ze haar taak als volgt voor : „Nous entreprenons la noble tâche de réhabiliter le vice et la corruption, ces deux vigoureux supports de notre société". Alle regeringslichamen krijgen vegen uit de pan. Vooral kenmerkend is haar heftige antiklerikale houding. Wat de arbeidersbeweging betreft, in haar programma blijkt ze gunstig te staan tegenover de meeting van Kats en de socialistische theorieën : „Nous attaquerons vigoureusement MM. de Lamennais et De Potter, qui ne donnent pas de places, les Saint-Simoniens qui sont à terre, ainsi que le magnétisme qui voudrait se relever. Nous soutiendrons le statu quo, qui est sans contredit la sauve-garde de toutes les positions et de tous les privilèges acquis. Nous démontrerons au peuple par les chiffres, qu'il n'a jamais payé moins cher les sermons, les saintes huiles et la chair de poule qu'on lui fait venir, que les ouvriers qui n'ont jamais gagné plus de deux escalins, gagnent aujourd'hui jusqu'à un franc vingt centimes, et qu'ils n'ont jamais reçu moins de coups de sabre de leurs frères de l'armée. Nous détruirons les meetings, qui inquiétent plus ou moins le Belge, en donnant de l'argent à Kats, ou nous le ferons assomer" (5). Van deze goedgezinde houding blijkt er niet veel meer voort te bestaan, dan misschien in 't begin nog enkele grappige verhaaltjes en puntdichten om de toestand van de werkman aan te klagen. Dit is misschien de rede waarom Jottrand de redactie verliet.

Sinds de hervorming van de *Courrier Belge* bestond er dus geen

(1) *Boek des Volks*, dl II,. p 116. Dit vonnis werd uitgesproken op 23 juni, terwijl ze op 28 juni 1840 in beroep gingen; dl II van het *Boek des Volks*, dat mei als datum van verschijnen draagt, vermeldt nog al deze gegevens. Het moet dus wel in juli verschenen zijn.
(2) *Patriote Belge* 13 maart 1841, nr 72, p 3, kol. 3.
(3) WARZÉE, *Op. cit.*, p. 108. Volledige verzameling in de Koninklijke Bibliotheek (nr III 19872 B) en stadsarchief te Brussel.
(4) *La Bombe* 15 december 1836, p. 1.
(5) *Ibid.*, p. 2, kol. 2.

franstalig blad meer dat een zuiver democratische opinie huldigt. Reeds vlug wordt in dit gebrek verholpen door *Le Radicale, feuille du Dimanche*, opgericht met behulp van aandelen, door de Belgische radikalen aangekocht, en gedrukt bij Van Mulders (1). Dit blad verschijnt onder redaktie van Alexander Delhasse, wekelijks vanaf 16 april 1837 en tweemaal per week vanaf 7 januari 1838 tot 26 augustus 1838. Naast zijn redakteur publiceerden A. Durand, Felix Delhasse, professor Altmeyer, Lucien Jottrand, Felix Timmermans, Felix Mathé en generaal Mellinet verschillende artikels (2). De mensheid evolueert steeds verklaart *Le Radical* als inleiding. Op het huidige ogenblik heerst twijfel en wanorde. Zij zijn als de voorboden van een nieuw tijdperk met als basis : vrijheid, broederlijkheid, gelijkheid. Ons doel is bij te dragen tot de uitbouw van deze principes (3). Elk nummer bevat een hoofdartikel over algemene politieke problemen, als de minderheden, algemeen stemrecht, sociale vooruitgang, vaak overgenomen uit Parijse kranten : *Le Monde* en *Le National*. Zoals alle bladen van de tijd hecht ze veel belang aan de Franse publicisten : invloed van Buonarotti is duidelijk merkbaar (4). Maar ook met de werking van Kats staat ze op goede voet. Niet alleen neemt ze soms al eens een artikel over uit *Den Volksvriend*, ze wijst zelfs op de noodzakelijkheid eveneens meetings in 't Frans te houden, daar op de vergadering van Kats vele Walen komen, die slechts met moeite de uiteenzettingen volgen kunnen (5). Alexander Delhasse gaat er soms een toespraak houden en neemt dan de tekst op (6). Bij zijn inleiding voor het jaar 1838 (7) stelt *Le Radical* volledig dezelfde eisen als deze welke Kats formuleert in de eerste aflevering van zijn *Boek des Volks*. Het nummer van 26 augustus 1838 begint lakoniek (8) : „Après la publication du numéro de ce jour, M. Alexandre Delhasse, jusqu'ici seul rédacteur du *Radical* remet la rédaction du journal entre les mains de ceux qui la lui confièrent il y a quatorze mois".

In 1838 brengt Kats versterking voor zijn *Volksvriend* in de vorm van een satyristisch blaadje : *Peerlala, letterkundig hekelschrift over de mannen en zaken in Belgien*. Dit verscheen vanaf september 1838 in

(1) *Le Radical* 24 september 1837, nr 24, p. 4, kol. 1.
(2) BERTRAND, *Op. cit.*, dl I, p. 171 sqs : geeft verschillende uittreksels.
(3) *Le Radical* 16 april 1837, nr 1, p. 1.
(4) BERTRAND, *Op. cit.*, dl I, p. 96.
(5) *Le Radical* 10 december 1837, nr 35, p. 2, kol. 2.
(6) *Ibid.* 31 december 1837, nr 38, p. 1.
(7) *Ibid.* 7 januari 1838, nr 1, p. 1, kol. 1.
(8) Nr 67, p. 1, kol. 1. Volledige verzameling, Koninklijke Bibliotheek nr JB 257.

25 afleveringen van 16 bladzijden in-8° per drie maand, gedrukt door De Hou. Dit blad doet terugdenken aan de medewerking van Kats aan de *Uylenspiegel* en is evenzeer antiklerikaal (1). Als hekelschrift valt het natuurlijk ook andere vijanden aan, zoals Adolf Bartels, redakteur van *Le Belge* (2), die het op de meeting gemunt heeft. Op het einde van het jaar 1838, er waren toen 13 afleveringen verschenen, houdt Kats er mee op (3).

Met *Peerlala* levert Kats geen origineel werk. Het is niet anders dan de overname van een Franse uitgave : *Les Euménides, receuil de pamphlets et de libelles sur les hommes et les choses en Belgique, depuis 1830, jusqu'à ce jour* sinds juli 1837 door de oud-cavalerie-luitenant Ph. Michaëls, in 1835 afgezet wegens een artikel in de *Méphistophélès* tegen zijn kolonel, en tevens lid van de meeting. Dit verscheen bijna twee jaar (4), tweemaal per week in afleveringen in-8° gedrukt bij Cl. Michaëls. Naast spotschriften overgenomen uit de Parijse *Charivari*, bezorgt hij vooral antiklerikale kritieken, spreekt nu en dan over de meeting en verklaart zich zelfs republikein (5). Ook heeft hij het aan de stok met Adolf Bartels, die hij tot een duel uitdaagt, waarvoor hij op 14 december 1837 drie maand preventief gevang kan zitten (6).

We moeten nu wachten tot eind 1842 vooraleer Jacob Kats weer van wal steekt met een Zondagblad : *Den Waerzegger, Staet en Letterkundig Volksblad*, dat verscheen van 12 september 1842 tot 22 januari 1843 (7).

Nog een laatste maal gaat Kats het beproeven met een maandblad : *Den Wekker, maendschrift handelende over de belangen en de middelen van bestaen der Belgische natie, over derzelve nijverheyd, koophandel, landbouw en letterkunde* waarvan slechts 5 maandnummers verschenen (8), vanaf maart 1843 op 48 bladzijden in-16°. In zijn prospectus vermeldt hij als doel het opsporen van de middelen om de lonen te verhogen en de prijzen der levensmiddelen te verminderen. Na een overzicht van de Belgische economie in haar voornaamste takken,

(1) *Peerlala*, p. 42, october 1838, 3*de* afl.
(2) *Ibid.* p. 78, october 1838, 5*de* afl.
(3) 3*de* tot 13*de* aflevering in de Koninklijke Bibliotheek nr II 4742 vol. 14.
(4) *Boek des Volks*, dl I, p. 14.
(5) *Euménides*, p. 186, november 1837, 36*e* afl.
(6) *Ibid.*, p 309 sqs, januari 1838, 44-45*e* afl. Van dit tijdschrift bezit de Koninklijke Bibliotheek een onvolledige verzameling vanaf 29*e* afl. october 1837 tot 108-109*e* afl. october 1838, nr II, 4742, vol. 14.
(7) WARZÉE, *Op. cit.*, p. 110 en KUYPERS, *Op. cit.*, p. 111 en 232. De prospectus en nr 7, 17 october 1842 bewaard in de *Office internationale*.
(8) Verzameling in de Koninklijke Bibliotheek nr II 4742, vol. 14.

gaat hij zijn blad vullen met voortdurende beschrijvingen van de armoede in Vlaanderen en een woord over de meeting.

Adolf Bartels was tot 1839 als redakteur van *Le Belge* een vijand van Kats. Wanneer hij op 26 december 1838 ten huize van d'Hoffschmidt en later van Ducpétiaux een verzetscomité helpt oprichten tegen de 24 artikelen, zal hij geleidelijk milder staan tegenover Kats, die in zijn meeting eveneens het verdrag laakt (1). Dit brengt hem weer nauwer bij de democratische partij voor wier rekening hij op 1 juli 1840 een dagblad gaat uitgeven : *Le Patriote Belge*, 4 bladzijden in-4°, gedrukt bij J. Verhasselt. In haar prospectus geeft de krant als principe : ,,Les gouvernements sont faits pour les peuples et non les peuples pour les gouvernements'' (2). Haar weinig aantrekkelijk uiterlijk wordt enigzins verholpen door een steendruk elke zondag. Het buitenlands nieuws is lang gerokken : beslaat de rubriek ,,Extérieur'' gemiddeld anderhalve bladzijde, ,,Intérieur'' begint doorgaans met een ,,Au dehors''. Reken daarbij een bladzijde reklame, dan blijft er voor binnenlands nieuws en democratische artikels niet zo veel ruimte meer. In augustus 1840, wanneer bij relletjes in de meeting van Kats, uitgelokt door omkoperij van de politie, hulp-commissaris Spits door een messteek gedood wordt, gaat de *Patriote Belge* dapper hun verdediging opnemen en verschillende artikels wijden aan de arbeidersverenigingen (3). Lang houdt Bartels het niet vol. Veroordeeld tot een schadevergoeding van 10.000 Fr aan de inspecteur-generaal van de gezondheidsdienst Vleminckx wegens eerroof op het ogenblik dat hij nog redakteur was van *Le Belge* en *L'Eclaireur* van Namen, wordt hij voor schulden opgesloten (4), daar hij op 4 januari 1842 de schadevergoeding niet betaald had (5). Nu gaat Bartels de *Patriote Belge* gebruiken om uit de gevangenis te raken. Er wordt een intekenlijst geopend (6) en er verschijnen een reeks artikels over de schone feiten

(1) *Patriote Belge* 12 mei 1842, nr 132, p. 2, kol. 3.
(2) *Ibid.* 20 juni 1840, prospectus, p. 1, kol. 3.
(3) Merkwaardig is het programma van de maatschappij in de *Chien Vert* : *Patriote Belge* 16 september 1840, nr 87, p. 2, kol. 2.
(4) In 1836 signaleerden *Le Belge* en *L'Eclaireur* van Namen een zeer hoge sterfte in verschillende Vlaamse garnizoenen en schreven dit toe aan de hebzucht van de gezondheidsdiensten die de geneesmiddelen vervalsten. Vleminckx, inspecteur-generaal van de gezondheidsdienst, diende klacht in tegen de *Eclaireur*. Adolf Bartels bewees de feiten en werd vrijgesproken te Namen. In 1839 kreeg Vleminckx bevordering. Bartels maakte in *Le Belge* enkele opmerkingen over de bestuurlijke antecedenten van de ambtenaar, met als gevolg de veroordeling (*Patriote Belge* 15 augustus 1843, nr 217, p. 1).
(5) *Méphistophélès* 9 januari 1842, nr 3, p. 1, kol. 2.
(6) *Patriote Belge*, 3 april 1842, nr 93, p. 2, kol. 3.

uit het leven van onze held (1). Ondanks zijn opsluiting vergroot op 1 oktober 1842 het formaat van de krant : belangrijke uitspraken van vaak vreemde rechtbanken en een feuilleton worden er aan toegevoegd (2). Het blad wordt zeer gematigd en beperkt zich tot voorzichtige oppositie, zoals de voortdurende aanklacht van de groeiende armoede in Vlaanderen. Een Naamse krant, waarvan Bartels nog redakteur was geweest, *L'Eclaireur*, noemt de medewerkers : ,,des rêveurs, qui aimait mieux poursuivre des chimères, que de travailler au seul progrès momentanément possible'' (3), wat niet belet dat ze steeds blijft doorgaan als het enigste orgaan van het Belgisch radikalisme (4). Rond dat ogenblik begint de werking van de maatschappij *Agneessens* (5). De *Patriote Belge* is niet het orgaan van *Agneessens*, maar is het eens met zijn politiek en stelt haar kolommen open voor al zijn mededelingen. Die terugkeer tot aktie gaat gepaard met het verminderen van de invloed van Bartels : op 30 december 1843 tekent als uitgever Arnold Battaille, die samen met Kats en Minekus veroordeeld werd wegens ondertekening van het artikel over de omkoperij van de politie. De eerste helft 1844 staat de *Patriote Belge* weer vol over de nieuw gestichte volksverenigingen (6). C. Pecqueur verzorgt een reeks artikels over sociale vraagstukken en de Naamse advokaat Gislain over vrijmetselarij. Maar het radikalisme is nog niet rijp voor een dagblad. Op 30 juni 1844 houdt ze ontmoedigd op uit geldnood, daar ze niet voldoende steun krijgt van de welstellende democraten en kondigt een weekblad aan *Le Débat social*, waarvan Adolf Bartels, die eindelijk uit de gevangenis ontslagen is, weer hoofdredakteur zal worden (7).

(1) *Ibid.* 7 april 1842, nr 97, p. 2, 24 april 1842, nr 114, p. 2 en 12 mei 1842, nr 132 p. 2.
(2) *Ibid.* 26-27 september 1842, nr 89-90, p. 1, kol. 3.
(3) Geciteerd in *Patriote Belge* 27 februari 1843, nr 58, p. 1, kol. 2.
(4) *Méphistophélès* 26 maart 1843, nr 25, p. 2, kol. 2.
(5) *Patriote Belge* 2 juni 1843, nr 160, p. 1 neemt hun manifest op.
(6) *Ibid.* 25 mei 1844, nr 146, p. 1 en 29 mei 1844, nr 150, p. 1 : *Progrès des sociétés populaires.*
(7) *Ibid.* 27 juni 1844, nr 175, p. 1, kol. 1.

IMPR. ERASMUS S.A. LEDEBERG/GAND